

55. magyar nyelv hete
2021. április 11–18.

Édes Anyanyelvünk

2021. ÁPRILIS

43. ÉVF. 2. SZÁM

A TARTALOMBÓL:

Balázs Géza:
„A költészet
az emberiség anyanyelve”

Lengyel Klára:
A kettős szófajúság

Horváth László:
Oltakozik

Kemény Gábor:
Szép magyar novella

Büky László:
Buborék

Grétsy László:
A magyar nyelv nagyszótára
mint hungarikum

Kérdéseinkre válaszol:
M. Mester Katalin, Nyiri Péter,
Száras Miklós György

H. Varga Márta:
Ingyen vagy ingyenesen
utazhatnak a 65 év feletti?

És: új könyvek, rejtvények,
nyelvi kérdések és válaszok

Szüle Péter:
Borozgató legény

É
A

Az áprilisi magyar nyelv hetét a koronavírus-járvány miatt 2020-ban csak részletekben tudtuk megrendezni, és a sorozat 2021-ben is csak a világhálón, online formában valósítható meg. Viszont így a világon bárki otthonról is részese lehet az eseményeknek. Április 11. és 18. között minden este 19.00 órakor színes, többnyire interaktív programmal várjuk az érdeklődőket az anyanyelvapolo.hu és az mnyknt.hu honlapokon.

55. magyar nyelv hete: A költészet nyelve, 2021. április 11–18.

A megnyitó ünnepség április 11-én, a költészet napján lesz. 12-én, hétfőn a költészet nyelvéről tart rövid esszéelőadást a nyelvész (Balázs Géza), az irodalomtörténész (Balogh Andrea, Boka László), valamint a költő-író (Hartay Csaba). 13-án nyelvi kérdezz-felelek Minya Károllyal és Pölcz Ádámmal. 14-én, kedden Magyaróra-fórum – nyilvános szerkesztőségi ülés. 15-én, csütörtökön online tárlatvezetésen vehetünk részt a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumában Nyiri Péter igazgató kalauzolásával. 16-án, pénteken pódiumbeszélgetés költőkkel-írókkal. 17-én, szombaton a közélet nyelvéről rendezünk kerekasztal-beszélgetést. 18-án, vasárnap Költészet a zenében – magyar szemmel. Erdős Róbert operaénekes estjét lehet megtekinteni.

Szüle Péter (Cegléd, 1886. június 25. – Budapest, 1944. február 4.) magyar népi realista festő.

Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán tanult, ahol Ferenczy Károly, Zemplényi Tivadar és Balló Ede voltak a mesterei. 1913–1914-ben Benczúr Gyula mesteriskolájába járt, majd Hollandiában, Németországban, Franciaországban és Olaszországban tett tanulmányutakat. Hazatérését követően előbb Budapesten, majd 1928-ig a szolnoki művésztelepen dolgozott.

Sötétbarnás tónusú arc- és életképeinek modelljei szegény emberek, csavargók, szolnoki szegényparasztok voltak, de több aktkompozíciót is festett. Később az impresszionizmus hatására színei kivilágosodtak, de legismertebb képei inkább a Munkácsy-tradíció stílusjegyeit mutatják.

1923-ban és 1929-ben az Ernst Múzeumban, 1924-ben és 1934-ben a Múcsarnokban állították ki képeit. Több díjat is nyert. Számos alkotását a Magyar Nemzeti Galéria őrzi.

TARTALOM

Balázs Géza:	
„A költészet az emberiség anyanyelve” (1)	3
Lengyel Klára: A kettős szófajúság	
mint nyelvtani kategória	4
Balázs Géza: Miért érdekes? Bölcsődal	5
Horváth László: <i>Oltakozik</i>	6
Kemény Gábor: Szép magyar novella.	
Kosztolányi Dezső: Sakk-matt.	7
Büky László: <i>Buborék</i>	8
Wendl Dávid: Szomorú az idő, nem akar változni	8
Grétsy László: A magyar nyelv nagyszótára	
mint hungarikum	9
Blankó Miklós: Szó szót követ. Régi-új frazémák	10
Zimányi Árpád: A közoktatási intézmények	
mai névformái	11
Elek Lenke: Szinkronban az eredetivel	12
Balázs Géza beszélgetése M. Mester Katalinnal	13
Birtalan Andrea beszélgetése	
Száraz Miklós Györggyel	14
Balázs Géza beszélgetése Nyiri Péterrel	15
Langó-Tóth Ágnes: A magyar rekurzív szerkezetek	
elsajátítása	16
H. Varga Márta: <i>Ingyen vagy ingyenesen</i>	
utazhatnak a 65 év felettiek?	17
Kemény Gábor: <i>Tápos magyarok?</i>	18
Zsirai László: Az összekacsintás reménye	18
Mózes Huba: „Kísérőm az életemben...”	19
Kemény Gábor: Nem is olyan furcsák	19
Zsiros Katalin: Felsőpárt–Alsópárt nyelvjárásáról	20
Sz. Györfly Sarolta: Anyanyelvi fürkésző	20
H. Varga Márta: <i>Plató szakaszban van</i>	
a koronavírus	21
Kulcsár István: Magyar kullancsok,	
szövetkezetek!	21
Szabó László István: A digitális korszak hatása	
a felnövekvő ifjúságra	22
Blankó Miklós: Az első magyar „hangok” latinul	23
Hírek – tudósítások	24–25
Pontozó	26
Keresztretjérvény csattanóval	27
Új szavak, kifejezések (114.)	28

ÉDES ANYANYELVÜNK • AZ ANYANYELVÁPOLÓK SZÖVETSÉGÉNEK FOLYÓIRATA

Megjelenik évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben. Szakmai támogatók:

Magyar Nyelvtudományi Társaság,
MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottság,
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

Kiadja: az Anyanyelvápolók Szövetsége

Felelős kiadó: Juhász Judit

Felelős szerkesztő: Grétsy László

Szerkesztőség:

Balázs Géza balazs.geza@gmail.com,
Kemény Gábor kemeny.gabor2@yahoo.com,
Kovács Zsuzsanna (titkár)
kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu,
ea.szerkesztoseg@gmail.com

Szerkesztőbizottság:

Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé
Nagy Erzsébet, Juhász Judit, Kemény Gábor
A szerkesztőség címe:
1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Honlap: www.anyanyelvapolo.hu
(vagy: www.anyanyelvapolo.hu)

A szerkesztőség csak a megrendelt írásokért fizet honoráriumot. Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg, nem küldünk vissza.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Hírlap Üzletága (Bp. VIII., Orczy tér 1.).
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu
Fax: 303-3440

Információ, reklamáció: 06 80 444-444

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Az ASZ tagjai a lapot a tagdíj fejében
illeménylapként kapják. Tagdíj: 2000 Ft/év,
tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.

Bankszámlaszám: 11705008-20132015.

Belépési nyilatkozat kérhető:
Anyanyelvápolók Szövetsége,
1053 Budapest, Károlyi u. 16.
Tel.: 317-3062, 317-3611/208

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Lapunk kiadását

az Emberi Erőforrások
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális
Alap,

a Magyar Művészeti
Akadémia

segíti.

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: mondAT Kft.

„A költészet az emberiség anyanyelve” (1)

A 2021. évi magyar nyelv hete témája: A költészet nyelve

Amikor költészetről, versről beszélünk, elsősorban érzelmek kerülnek szóba, valamint esztétikai kérdések, például: miért szép a vers? És ez nagyon jól van így, mert a szépség egyáltalán érzelem, öröm, s az embert leginkább az öröm élteti, mozgítja.

Amikor a költészet napját ünnepeljük, verseket olvasunk, hallgatunk, versekről beszélünk. Ha a költészet napja kapcsán a költészet nyelvéről szólnak, leginkább poétikai, stilisztikai vagy retorikai kérdések jutnak eszünkbe. És ez nagyon jól van így, mert a verseket nemcsak érezni, hanem érteni is jó.

De egyre aligha gondolunk. Arra, hogy a költészet mint az ember művészeti tevékenységének része a legmélyebben foglal helyet az emberben. Vajon miért mondhatja Zalabai Zsigmond: „második anyanyelvünk: a költészet”? (1981: 37). Általában elmondható, hogy a művészet és a nyelv emberlétünk alapja. Ez a széplelkű bölcsész hangja. Meg az antropológusé. És Freund Tamás agykutató is megerősíti ezt:

„Amikor a tanulás, a memória, a kreativitás neurobiológiai alapjait tárgyalom, mindig oda lyukadok ki, hogy a memórianyomok attól lesznek tartósak és könnyen előhívhatók, ha azokhoz intenzív érzelmek, motivációk társulnak. Az érzelmek, a motivációk, az emberiség több ezer éves kulturális öröksége együtt alkotják a belső világunkat. Amikor belső világunk impulzusait hozzárendeljük a külvilág benyomásaihoz, akkor ezek tartósan bevésszük és könnyen előhívhatók. Mi irtuk le, hogy milyen kapcsolatokkal rendelkeznek azok az idegpályák, amelyek érzelmi és motivációs információkat szállítanak. [...] Nemcsak mindennapos testnevelésre van az embernek szüksége, hanem mindennapos katarzisa is. Ezt a művészeti nevelés adja meg, ami akkor a leghatékonyabb, ha az ember aktívan részese az értéktéremtésnek. A zenélés, a színjátszás, a tánc, a költészet, képzőművészeti alkotások létrehozása egyaránt fejleszt, gazdagítja belső világunkat. Gazdag belső világgal az ember tudományos munkája is sokkal hatékonyabb. Nekem megadatott az aktív zenélés élménye, hogy tudok kottát olvasni, hangszeren játszani és énekelni. Egész eddigi életemet végigmuzsikáltam. Meggyőződése, hogy amit az én agyamból a kreativitás terén ki lehetett hozni, azt a zenének köszönhetően kihoztam” (Freund Tamás: NAP 2.0 [Nemzeti Agykutató Program] Mindennapos katarzis – interjú Freund Tamással az Innotéka Magazinban).

A művészet és a nyelv kialakulásának pillanatában indult el az emberré válás. Elsőre nyilván nehezen érthető: hiszen az ember sok tízezer év alatt fejlesztette ki a beszédet, a verset meg költők írják, hol voltak ezek akkor? A mondás szerint „egyvalaki közülünk ott volt”. A lényeg, hogy a művészeti és nyelvi tevékenységben rejlik az a kreativitás, innovációs többlet, ami az emberré válást elindította. A művészet és a nyelv specifikus licenciája (egyedi különlegessége) az absztrakció (elvonatkoztatás), egészen egyszerűen a konkrétumokon való felülemelkedés. Ez nyilvánul meg a jelentésátvitelben, a nézőpont- vagy dimenzióváltásban. Mert miben különbözik az emberi nyelv az állati jelrendszerektől? Abban, hogy „nyitott”, folyamatosan továbbfejleszthető rendszer. És a művészet az állatok művészinak nevezhető tevékenységétől? Ugyanebben. A művészetben és a nyelvben tehát ez a nyitottság közös. Ezért egyszerre kellett keletkezniük, és szerencsés találkozások pillanata az emberré válás hajnala. Többen így gondolják. Például a szemiotikus Ivanov: „Feltételezhetjük, hogy a filogenezisben a művészet – éppúgy, mint az írás, a vallás és még néhány más jelrendszer – valamiféle differenciálatlan egységes rendszerből vált ki..., amelyet szinkretikusnak nevezhetünk...” (1982: 115). Az ősi (szinkretikus) kultúrában mozgás, tárgykészítés, ábrázolás, zene, nyelv osztatlanul jelent meg, s vala-

mennyi tevékenység a konkrét jellegéből, valószínűleg egymás hatására, egymást erősítve indul el az absztrakt, szimbolikus jelentés felé. A szinkretizmusban differenciálatlan (ős)formák uralkodtak. Mozdás-tánc-zene-alkotóművészet és kommunikáció (később nyelv) kezdetben elválaszthatatlan egymástól. Az ősi szinkretizmus jellemezte az ősfolkloort, melyben mítosz és mese struktúrája azonosnak tekinthető (Meletyinszkij 1982: 183). Meletyinszkij ugyan a képzőművészeteket tartja elsődlegesnek, s a szóbeli művészeteket későbbinek, de mindenképpen egymásból következnek: „A népi játékok, amelyek szinkretikusan egyesítik a tánc, a pantomim, a zene és részben a képzőművészet (később a költészet) elemeit, a színjátszás elődei voltak” (1982: 149). Sebeok a mozdulatokat tartja a művészetek forrásának. A művészetek születésénél a mozdulatművészeteké lehet az elsőbbség, a mozdulatokból, a táncból a dallamokon át vezet az út a nyelvhez. A jelentést nem hordozó dallam megelőzi az éneket (vagyis a nyelvet). Ahogy a nyelv, úgy a zene is kizárólag emberi jelenség (1983: 29). A ritmikus cselekvésekből, mozdulatokból alakulnak ki a dallamok, a zene, s ezzel párhuzamos a verbális művészet (költészet): a nyelv. „Az ősi zene ritmusa egyben zenei és beszédritmus. A zenének a költésztől való elválásáig a zenei ritmus – a vers ritmusa” (Harlap 1982: 225).

De hogy történt mindez? Elképzelésem szerint az ősi differenciálatlan tudatformák, alapformák között – nem tisztázott módon – ösztönös összekapcsolódások (motorikus jelenségek és mimézis/utánzás) révén átjárások keletkeztek, amelyek egy evolúciós „megszaladáshoz” vezettek. A természeti eredetű formák fokozatosan kulturálisá alakultak. Ezekben a mozzanatokban kiemelt szerepet kapott az ismétlés, a ritmus, a szimmetria. Mozdulatokból tánc, dallamból ének és nyelv, valamint képből képzőművészet és képnelv keletkezett. A világ megkettőződött: kialakult a kettős kódolás, kettős tagoltság, létrejöttek a másodlagos modelláló rendszerek (írás, irodalom). A költészet tehát már ott volt a legelső pillanatban, amikor az ember formálódni kezdett.

Ez az egyik, mondhatjuk evolucionista, racionalista, materialista elképzelés. De létezik egy szellemtörténeti (metafizikai) magyarázat is. Hamvas Béla műveiben egy metafizikus kultúraelmélet rejtőzik. A legelső Hamvas-élmény: minden fordítva van. Hamvas Béla metafizikájában szembeállítja egymással az őskori (archaikus) és a későbbi (mai) történeti embert. Hamvas feltételezi az egykori teljességet a kultúrában, nyelvben, aminek ma már csak nyomai vannak. Metafizikájában a művészet és a költészet a kapocs, az út, a lehetőség az ősihez, archaikushoz, az elveszett képlátáshoz és az ember által vágyott világmegértéshez. Hamvas írja: „a költői nyelv a mai értelmi és köznyelvnél nemcsak eredetibb és elsődlegesebb, hanem igazabb és teljesebb is. Mint mondják: a költészet az emberiség anyanyelve” (1995: II/157). S ez azért van, mert a költészetben maradt fenn az ősnyelv ereje, a képnelv (Hamvas 1995: I/160). Thass-Thienemann Tivadar pedig: „Belőlünk kiveszett az a szimbólumalkotó képesség, amely megvan a költőkben, az álmokban, a kisgyermekben és a mentális regresszió esetében” (2016: 56).

A természetes, ősi képlátáshoz való visszatérés kulcsa tehát: a költészet.

(Folytatás és irodalomjegyzék az ÉA júniusi számában.)

Balázs Géza

A kettős szófajúság mint nyelvtani kategória

Kettős szófajúknak szokás nevezni az olyan szótári szavakat (lexémákat), melyek jelentéséhez két különböző szófaji jelleg, jelentés is kapcsolódik. Magyarán és igen egyszerűen: azokról a lexémákról van szó, melyekről tudjuk, hogy aktuálisan ilyen vagy olyan szófajként jelennek meg a mondatban, de nem tudjuk eldönteni, hogy melyik szófaji jelentés az erősebb. A kettős szófajú szavak többségének jelentése tipizálható. Kettős szófajúak például a színnevek (*barna, narancssárga*), népnevek (*spanyol, svéd*), anyagnevek (*sárgarépa, acél*), számnevek (*tizenöt*); ezeket főneveknek és melléknemeknek is tekinthetjük a szövegkörnyezet ismerete nélkül. Gyakran kettős szófajúak bizonyos napszakok nevei: *reggel, éjszaka*; és néhány viszonyzó: *át, körül*. Előbbiek határozószónak és főnévként (vö. *Rendes gyerek nem éjszaka jár haza!* – határozószó; *Különösen füledt volt az éjszakánk* – főnév); utóbbiak igekötőnek és névutónak, esetleg határozószónak is tekinthetők (vö. *Ne menj át a pirosban!* – igekötő; *Egyenesen kell menned a hídon át a falu felé* – névutó; *Bánatosan sélt el, át a hídon* – határozószó).

A szófaji kettősség elsősorban lexikalizációs folyamatban jön létre. Az eredeti szófaj előbb aktuálisan, azaz a mondatbeli használat során szerepet vált. A szerepváltás állandósulhat, sőt kiterjedhet a szófajváltó szó jelentéscsoportjának többi tagjára is. A kettős szófajúság ugyanolyan elvont nyelvtani kategória, mint maga a szótári szófajúság. A nyelvhasználatban nincsen kettős szófajú szó, hiszen a szófaji kettősség lényege éppen az, hogy egy adott mondatkörnyezetben vagy csak az egyik, vagy csak a másik szófaji jelentés/használat kerül elő. A *barna* vagy a *görög* szavak vagy melléknévként, vagy főnévként használatosak. Pl. *Ehhez a nadrághoz barna zoknit kell fölvenned* (melléknév); *A barnát a piros és a zöld vegyítésével is előállíthatod* (főnév); *Holnap lépnek föl a görögök* (főnév); *A görög drámák központi kérdése az erkölcs* (melléknév).

A kettős vagy többszörös szótári szófajúság a szavak jelentéstípusaitól függően lehet erősebb vagy gyengébb. A magyar szavak szótári jelentéséhez például erőteljesen rögzült, hogy a számneveket főnévként és melléknévként egyaránt használhatjuk, ezért az új számneveket is természetesen használjuk mennyiségjelentésű melléknévként, pl. *Elég lesz 4 giga RAM a gépedhez?*; vagy főnévként: *Ezer mega egyenlő egy gigával*. Ugyanezt a népnevekről és az anyagnevekről is elmondhatjuk.

Gyengébben, pontosabban szólva: válogatottan, egyedenként alakul ki a kettősség más jelentéscsoportokban, például a kor- és állapotjelölő melléknemek közül néhányat főnévként is használunk, l. *fiatal, öreg, bölcs, beteg* stb., például: *A szomszédban egy igen öreg néni lakik* – melléknévként, illetőleg: *Az öregekről való gondoskodás társadalmi feladat* – főnévként. Feltűnő a kettős szófajúság kialakulása az eredeti folyamatos melléknévi igenevek körében is. Bizonyos egyedeikből könnyen alakul ki minősítő melléknév: *ragyogó, kiváló, kitűnő, dermesztő, riasztó, ijesztő*. Vagy azok a melléknévi igenevek, amelyek rendszeres tevékenységet neveznek meg, könnyen átalakulnak foglalkozásnévvé, eszköznévvé, fajtajelölő főnévvé, helyiségnévvé stb., pl. *edző, költő, fogó, tojó, tusoló*. Arra, hogy mely melléknévi igenév veszi fel a második, vagyis a melléknévi vagy a főnévi szófajúságot, leginkább jelentéstani magyarázatot adhatunk. Melléknévvé az érzékszervekre vagy érzelmekre ható folyamatos melléknévi igenevek vál-

nak legkönnyebben, pl. *Megrázó volt, amit meséltél*. Egy-egy aktuális mondat szavainak elemzésében ilyenkor nehéz eldönteni, hogy az adott szó melléknév vagy melléknévi igenév-e. Ilyenkor a két szófaj általános tulajdonságainak ismeretét használjuk segítségként. Az utóbbi példában azt, hogy számba vesszük a fokozhatóságot, hiszen ez a minősítő melléknemek jellegzetes tulajdonsága. Megfigyeljük az igei alaptagú bővítmények megmaradásának lehetőségét is, hiszen ez a melléknévi igenevek jellegzetes tulajdonsága. Vagyis a *társai közül kitűnő (fiú)* szó szerkezet alaptagja biztosan melléknévi igenév, míg a *kitűnő – kitűnőbb – legkitűnőbb dráma* bővítménye biztosan melléknév.

Nem tartjuk kettős szófajúknak a főnévi mértékneveket. A mértéknevek (legyenek bármilyen eredetűek) a főnevek között vannak számon tartva. A kettősség (azaz a főnéviség és a melléknéviség) mennyiségjelzői használatukban mégis erősen érezhető. A szokásos mértékegységek nevei mellett mértéknévvé válhatnak bizonyos testrésznevek, pl. *marék, sing, hüvelyk, láb*, ezek természetes mértékül szolgálják az embert; valamint azoknak a tárgyknak a nevei, amelyek tárolásra, szállításra alkalmasak, pl. *hordó, pohár, szekér, vagon*. A mértéknevek melléknévi tulajdonsága, hogy a mondatban mennyiségjelzői szerepet töltenek be. Bővülésük elsősorban további mennyiségjelzővel történik: *Ivott egy nagy pohár vizet; Tizen-nyolc szekér gabonát hoztak a faluba*. A mértékét jelentő főnevek mennyiségjelzői használatban minősítő jelzőiket természetesen nem tarthatják meg. Vö. *fületlen pohár* **Ivott egy fületlen pohár vizet*.

A fentiekhez hasonlóak azok a napszakot vagy időszakot megnevező szavak is, melyeket határozószóként és főnévként, tehát kettős szófajúan használhatunk. A *reggel, este, éjjel, nap, hónap* szavak főnévi minőségükben veszik föl jelzői bővítményeiket. Pl. *nyári reggel, szép este, csillagfényes éjjel, két nap, hosszú hónap*. A jelzők egy részét ezek határozószói használatukban is fölvehetik: *Egy nyári reggel madárcsicsergés ébresztett föl* (a *reggel* szóhoz névelő is kapcsolódik!); *Egy szép téli este hazafelé ballagtunk; Már két hónapja csak banánt eszem; Három nap, három éjjel dolgozott egyfolytában*. A kiemelt szavak valódi határozószók, hiszen jelöletlenül töltenek be időhatározói szerepet. Bővítményeik azonban a főnév kiegészítői. A lexikális kettősség mintegy „megfertőzi” aktuális használatukat, bővíthetőségük egyedi komplexitást hordoz: részben főnévi (hisz mennyiségjelzővel bővül), részben melléknévi (hisz nem bővül minőségjelzővel).

A kettős szófajúság nem keverendő össze az aktuális szófajváltással. A szófajváltás hozza ugyan létre a kettős szófajúságot is, csak hogy a szófajúság megváltozását ebben az esetben már nem nevezhetjük alkalminak, hiszen beleépült a szótári jelentésbe. A kettős szófajú szavak is válhatnak alkalmilag szófajt. Ennek bemutatására kiváló példák Kosztolányi Dezső Mostan színes tintákról álmodom című versének szín- és mennyiségnevei: *És akarok még sok másszínű tintát, / bronzot, ezüstöt, zöldet, aranyat...* – A színnevek jelen esetben értelmező jelzők, alaptagjuk a *tintát* szó. Itt a színnevek valódi melléknemek. De l. tovább:

és kellene még sok száz és ezer / és kellene még aztán millió: / tréfás-lila, bor-színű, néma-szürke, / szemérmes, szerelmes, rikító... – Mind a szín-, mind a számnevek alanyi szerepűek. Olyan melléknemek, melyek a mondatrészi feladatnak megfelelően alkalmilag főnevekké váltak.

A főnévi használatú színnévre Goethe szintanából idézek egy mondatot: *Ahogy a sárga mindig fényt hord magában, mondhatjuk, hogy a kék mindig valamelyes sötétséget rejt magában*.

Lengyel Klára

Miért érdekes?

Bölcshódalok

A bölcshódal a máig élő népköltészethez tartozik. Csodálatosan mutatja a népköltészet lényegét: az édesanya a megszokott módon nem „tanulja”, hanem csecsemőjének kézbevételekor már „tudja”. Ha fel kellene idézni, valószínűleg gondban lennénk, ha mondani kell, akkor azonban önmagától „kiváltódik”. Az emberi kultúra egyik csodája. Kollektív tudatalatti.

Mi a bölcshódal?

A népi líra alkalmi műfaja. Formájában a ringatáshoz igazodik, tartalmában megnyugtató, álmra készítettség. „Ősrégi, világszerte ismert... Dallam nélküli tagolt rígmus, mely zeneileg nem lépi túl a kiolvasók szintjét, de bármely arra alkalmas dal (a székegyeknél kivételesen még keserves is) vagy ballada helyettesítheti. Nemzetközi vonása az értelmetlen vagy gyermeknyelvi ringató szavak, az alvó természetbe való utalás, jutalom ígérete, a megszemélyesített álm stb. használata, formai-zenei szempontból pedig a nyugtató dúdolás, az egyszerű, régies dallam és a ringatáshoz igazodó ütem. A magyar bölcshódal honfoglalás előtti...” (Katona-Szendrei 1977: 365).

A bölcshódal sokféle, sokirányú megnevezése: altatódal, csusujgató, dajkarim. A Bihari gyermekmondókák című gyűjteményben számos – összesen 33! – tartalmi alfaját különböztetik meg: altató, ébresztő, mosdató-fürdető, öltöztető, etető, arcsimogató, arcmutogató, csiklanto, ujjkiolvasó, tapsoltató, pacsit adó, csipi csóka, láblógatók, álltatók, jártatók-sétáltatók, csücsültetők, táncoltatók, tornásztatók, lóbaló, túróarukók, höcögtetők-lovagoltatók, rajzoltatók, óvók-gyógyítók, fegyvermezők-parancsolók stb. (Faragó-Fábián 1982).

Lírai előformák

Katona Imre a bölcshódalok alapos elemzésével, más népek bölcshódalainak összevetésével hiteles példákat hoz művészet és nyelv közös alakulására: „A bölcshódalok tulajdonképpen lírai előformák, a költészet kezdetei, az ösztönös-tudatos (lírai) ráhatás anyai eszközei, az egymást váltó nemzedékek megszakítatlan folytonosságának, a hagyomány fennmaradásának bizonyítékai. A nagy és kis társadalom, otthon és külvilág, jelen és jövő kapcsolatának költői ábrázolásai, melyek azonban túl is mutatnak magán a költészetben” (Katona 1992: 110). Bölcshódalt kizárólag altatáskor énekeltek, a cselekmény kötelező a dal megszólaltatásához, tehát összekapcsolódik cselekvés és verbális művészet (folklor). A megnyugtató, elcsendesedést, pihenést és alvást szolgálják a ringatóhangok, szavak, kifejezések. Az altató alapesetben csak ringatóhangokat tartalmaz, s ezeket szabályosan, hármas egységekben ismételteti: *a-a-a, ei-ei-ei, na-na-na*.

A ringatószavak többsége utánzószó: mozdulatutánzó vagy hangutánzó szó, ezeket rendszerint kettőzik.

Csitító hatású szavak:

magyar: *csicsij, csicsija*, kárpátukrán: *csucsuj*, német: *Bisch*, angol: *bush*.

Mozgásérzékelő (mozdulatutánzó) szavak:

magyar: *tente*, olasz: *ninna-nanne*,

Idézett irodalom:

Faragó József és Fábián Imre 1982. Bihari gyermekmondókák. Kriterion, Bukarest.

Katona Imre – Szendrei Janka 1977. Bölcshódal. In: Ortutay Gyula főszerk.: Magyar néprajzi lexikon 1. 365. Akadémiai, Budapest.

Katona Imre 1992. Az európai népek bölcshódaljai, A magyar népköltészet ősi rétege. In: Katona Imre: Utak a néprajzhoz – a néprajz útjai. Alapozó tanulmányok a népről és a néprajztudományról 99–110, 203–206. Budapesti Művelődési Központ, Budapest.

lengyel: *lilaj-lulaj*, orosz: *baj-baj*, norvég: *sulla-rulla*.

Ősiek és univerzálisak

Az altatók szóhasználatában nagyon távoli párhuzamok is felfedezhetők, amelyek erősítik ősi és univerzális jellegüket (Katona Imre példái 1992: 101–102):

Rokon nyelvű népeknél magától értetődő a kapcsolat	holland ~ norvég: <i>suja, sulla</i>
Szomszédos népeknél areális kapcsolat feltételezhető	szlovák ~ lengyel: <i>lilaj, lulaj</i> magyar ~ szlovák: <i>beli</i> magyar ~ szlovák: <i>buva(j)</i>
Széles földrajzi területen elterjedtek: Földközi-tenger környéke, Közel-Kelet, Kaukázus, India	spanyol: <i>nana</i> , olasz: <i>ninna-nanne</i> , szlovén: <i>nina-nana</i> , szerb: <i>ninaj-nanaj</i> , albán-bolgár-görög-román: <i>nani</i> , török: <i>nenni-ninni</i> , arab: <i>ninna</i> , Kaukázus: <i>nana</i> , India: <i>nanna</i> , valamint magyar: <i>nánikálni</i>
Széles földrajzi területen elterjedtek: északi övezet	kárpátukrán: <i>lulaj</i> , szlovák, lengyel: <i>lulaj</i> , norvég: <i>lulla</i> , angol: <i>lullaby</i>
Nem szomszédos és nem rokon népeknél egyelőre a magyarázat: „véletlen”	magyar ~ francia: <i>tente</i> ~ <i>tintoux</i> magyar ~ mongol: <i>buvej</i>

A magyar nyelvterületen belül általános a *tente* mozdulatutánzó szó, a Dunántúlra és a palócfolldre jellemző a *csicsija*, Erdélyre a *beli*.

Természet, gyermek

A bölcshódalokban általános a gyermek becézgetése, valamint a természeti jelenségek bevonása. „Csaknem minden európai nép ismeri a gyermeknek (vagy a szerelmi partnernek) a csillagokhoz, Naphoz, Holdhoz stb. való hasonlítását, ill. valamely égitesttel való azonosítását is. A szárd bölcshódalokban egyenesen arról énekelnek, hogy a Nap és a Hold voltak a gyermek keresztszülei, az állatok pedig biblikus hódolatra vonultak fel” (Katona 1992: 105).

Tente, baba, aludjál,
Angyalokkal álmodjál,
Álmodj diót, mogorót,
Cukros, habos tortát,
Te meg nyuszi, álmodjál
Leveles káposztát. (Bihar, Tóti)
Círóka, maróka (miróka),
Mit főztél?
Csontot, cserepet,
Megette a pap macskája,
Kácc-kácc-kácc. (Éradony)
Ez elment vadászni,
Ez meglötte,
Ez hazavitte,
Ez megsütötte,

Ez az iciri-piciri mind megette,
Neked nem maradt semmi se.
(Éradony)
Csipi csóka,
Vakvarjúcska,
Holló kopácsolja. (Nagyvárad)
Hóc, hóc, katona,
Ketten ülünk a lóra,
Úgy megyünk el Gyulára,
A gyulai vásárra,
Zabot adunk a lónak,
Cukrot a kis Miskának.
(Nagyszalonta)
(Forrás: Faragó-Fábián:
Bihari gyermekmondókák)

A gyermekfolklorban, így a bölcshódalok jelentős részében az állatvilág jóval emberközelibb, „majdhogynem mesés együttélésről beszélhetünk”, „alig van különbség a vadon élő és a háziállatok között, legfeljebb az utóbbiak gyorsabban szerepelnek... Minden bizonnyal későbbi fejlődési fokot reprezentál a jó és a rossz állatok különválasztása” (Katona 1992: 106).

Az állatok szerepe a példamutatás: követendő példa a jó alvó cica, a fészkére ülő madár, az alvó nyuszi, a hazaballagó bárány. Bárki megfigyelheti, hogy a kisgyermekre milyen elemi hatással van az állatok viselkedése, és ennek nyelvi tükröződései mutatják az ősi kapcsolatokat.

A bölcshódalok a megnyugtató, elaltató, kívülről nevelési célokat is szolgálnak: bemutatják a gyermeknek közvetlen természeti és társadalmi környezetét, s kijelölik a gyermek helyét ebben az együttesben. „A bölcshódalok általában régiesek, de folytonos megújulásra képesek, nemzetközi és bizonyos mértékig nemzeti is, szépen példázzák, hogy feltehetően minimális külső hatás ellenére is az azonos feltételek következtében milyen maximális hasonlóságok alakulhattak ki” (Katona 1992: 110).

Balázs Géza

Oltakozik

A 'beoltatja magát' jelentésű *oltakozik* 2020-ban a koronavírus-járványról szóló híradások révén vált közismertté. Balázs Géza a nem szótározott szavakat tartalmazó gyűjteményében ennél korábban, 2019-ben (ÉA 2: 23) adatolta az igét az orvosi szleng elemeként. Az interneten, egy Fejér megyei hírportálon rábukkantam egy még előbbi, 2010-es, az akkori influenzajárvánnyal kapcsolatos adatra: „*Oltakozni* viszont érdemes továbbra is.” A szó minden bizonnyal ennél régebben is megvolt az orvosok egymás közötti bizalmas nyelvhasználatában, de a köztudatba csak tavaly került be.

Nem csupán bekerült – egyenesen berobbant. Ismétlődő felbukkanása élénk visszhangot váltott ki. Félrevezető lett volna, ha azt írom, hogy vitát eredményezett. Valójában ugyanis az internetet böngészve alig tapasztaltam mást, mint heves ellenállást, erőteljes – hol gúnyolódó, hol durvaságba hajló – tiltakozást; annak ellenére is, hogy Balázs Géza az E-nyelv Magazinban az ige védelmére kelt. A támadások nem nyelv vonatkozású felhangjaival nem kívánok foglalkozni. Ehelyett a szónak csakis nyelvészeti jellemzésére törekszem, és igyekszem választ adni arra a kérdésre, rászolgál-e ez az ige a helytelenítésre.

Ha a támadásokról lehántjuk azt a burkot, amely a nyelvészet illetékességi körén kívül esik, akkor ezt láthatjuk: az *oltakozik* alkalmazását azért kifogásolják az ellenzői, mert – képzője miatt – visszaható igének tartják, tehát szerintük ez az ige azt a látszatot kelti, hogy az alany, vagyis a páciens önmagát oltja be. Első ránézésre ez az érvelés tetszetős, hiszen a visszaható igéket valóban az jellemzi, hogy az alany cselekszik, és cselekvése önmagára irányul. Képlettel: igei alapszó + visszaható képző = visszaható ige ~ „igei alapszó + magát” szerkezet. Példával: *töröl + -kozik = törölközik ~ törli magát*. Tehát az *oltakozik* bírálói szerint: *olt + -(a)kozik = oltakozik ~ oltja magát*.

Ez a levezetés azonban – a látszat ellenére – téves. A *-kozik/-kezik/-közik* képzőnek csakugyan lehet visszaható szerepe, ahogy ezt a *törölközik* példáján láthattuk. Csak hogy nem minden ilyen képzőjű ige visszaható! Az *oltakozik* egyik bírálója visszahatóként említi például a *szánakozikot*. De gondoljunk bele: aki *szánakozik*, az nem önmagát szánja, hanem másvalakit. Még szerencse, hogy nem az *imádkozikot* hozta példaként: ott az 'imádja magát' értelmezés végképp visszás volna...

Mindezeket figyelembe véve tényleg visszaható ige-e az *oltakozik*? Nem, mivel a cselekvésnek, az oltásnak az igazi végrehajtója nem az alany, hanem egy orvos. De a *szánakozik*, *imádkozik* igéketől is különbözik az *oltakozik* viselkedése, mivel a cselekvés (szemben amazokkal) az alanyra irányul. Ez az utóbbi jegy közelíti az *oltakozikot* a *visszaható igék*hez.

Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy ugyan nem az alany a cselekvésnek (az oltásnak) a tényleges végrehajtója, de ő a kezdeményezője: valaki mást (egy orvost) megbíz azzal, hogy hajtsa végre őrajta, az alanyon a cselekvést. Ez a kapcsolat pedig az *oltakozikot* a *műveltető igékkel* rokonítja, amilyen például a *beoltat*.

Az *oltakozik* tehát átmenetet képez a visszaható és a műveltető igék között. Szabálytalanság-e, helytelenség-e ez az átmenetiség? Ha vannak még ilyen természetű igék, akkor aligha nevezhető annak. Márpedig vannak. A következőkben ennek az igazolására szeretnék néhány példát bemutatni. Már előre szeretném azonban jelezni azt, hogy ezeknek az igéknek a viselkedése nem teljesen egységes, az azonos vonások mellett egyéni megkülönböztető jegyek is felfedezhetők bennük. És többük esetében a nyelvhasználati szokásokban szintén akadnak különbségek.

A *nyíratkozik* igének nemcsak a képzője azonos az *oltakozikéval*, hanem a cselekvés szereplőinek viszonya is olyan, mint abban. Az alany mással (a fodrásszal) végezteti el a cselekvést (ez műveltető vonás), maga a cselekvés pedig az alanyra hat (ez pedig a visszahatásra emlékeztet). A saját nyelvhasználatomban és nagyon sokakéban a *nyíratkozik* viselkedése mindig ilyen. Mások azonban úgy is alkalmazzák az igét, hogy tisztán visszaható, azaz a cselekvést maga az alany végzi. Most Mikszáthnak egy 1883-ból való parlamenti tudósításából vett részlettel szemléltetem ezt: „Magyarország miniszterelnöke *enkezeivel nyíratkozik* a tükörből, mert nem telik neki szégyennek a borbélyra. Innen van az, hogy némely helyütt hosszabbak a hajaszálai, másutt rövidebbek.”

A nyelvhasználatokat tekintve a *borotválkozik* esete ennek éppen a fordítottja. Inkább tisztán visszaható ige 'borotválja magát' jelentéssel, de nem kevesen így is mondják: „En a fodráshoz járok *borotválkozni*.” Itt az utóbbi megoldás felel meg az *oltakozik*nak. Hozzáteszem, hogy nekem a *fodrásznál borotválkozik* furcsa; ha rólam kérdeznének, így mondanám: „Már évtizedek óta nem *borotválkozom*, hanem a *fodrásszal nyíratom* rövidre a szakállamat és a bajuszomat.”

A *szépítkezik* tisztán visszaható is, de az *oltakozik* módjára átmeneti is lehet, attól függően, hogy valaki önmaga csinósítja-e magát, vagy pedig fodrásznak, kozmetikusnak a segítségét veszi igénybe.

A *beiratkozik* biztosan ugyanúgy átmeneti jellegű, mint az *oltakozik*, hiszen az alany nem önmagát írja be valahová (iskolába, tanfolyamra, könyvtárba, egyesületbe stb.), hanem arra illetékes személlyel véteti magát nyilvántartásba.

Égészen más környezetbe, a vallási életbe tartozik a *bérmálkozik*, de ugyanúgy egybefonódik benne a visszahatás és a műveltetés mozzanata, mint a *beiratkozik* és *oltakozik* igékben. Az alany, egy katolikus serdülő olyan ünnepélyes szertartásnak veti alá magát, amely órá hat: megerősíti a hitében. A szertartást pedig természetesen pap (püspök) végzi.

Bár nem a *-kozik* képzővel, hanem testvérével, a *-kodik*val jött létre, itt említhetem a szintén vallási *hamvazkodik* igét. Hamvazószerdán az alany aláveti magát a hamvazás szertartásának: a pap hamuba mártott ujjal keresztet rajzol a hívő homlokára a halandóságra való emlékeztetésül.

A *temetkezik* is átmeneti ige az efféle mondatokban: „A család már vagy száz éve a domb tövében *temetkezett*.” A temetést az alany kezdeményezi (végrendelete által), és persze a cselekvés órá hat, a szertartást és a műveletet viszont magától értetődően mások végzik: a pap, illetőleg a sírásók. Az *újságjába temetkezett* szerkezetben viszont tisztán visszaható az ige, hiszen maga az alany „temeti” magát a lapba.

Remélem, szemlémmel sikerült igazolnom, hogy az *oltakozik* csak újdonsága miatt szokatlan, nem pedig szabálytalan vagy helytelen használatú ige.

Vele kapcsolatban engem némileg az zavar, hogy túl erősnek érzem benne a gyakoritás jegyét. Márpedig az *oltakozás* (remélhetőleg) nem olyan rendszeresen végzett cselekvés, mint például a *nyíratkozás*. De ez a kritikai megjegyzésem nem egészen helytálló, hiszen például ugyanabba az intézménybe általában csak egyszer iratkoznak be (bár vannak kivételek), a *bérmálkozás* pedig kétségtelenül egyszeri esemény.

Elemzésemet hadd zárjam egy személyes megjegyzéssel! Az *oltakozik* ige használatát nem tartom helytelennek, de járványos időben én változatlanul így töprengök: *oltasam-e be magam?*

Horváth László

SZÉP MAGYAR NOVELLA

Kosztolányi Dezső: Sakk-matt

A novella egyike Kosztolányi legkorábbi elbeszéléseinek: 1905-ben, alig húszéves korában írta. Szövegét megtalálhatjuk a Kosztolányi Dezső elbeszélései című gyűjtemény (Magyar Helikon, Bp. 1965) 67–71. oldalán (címe itt köztőjel nélküli: *Sakkmatt*). Internetes lelőhelye: <https://mek.oszk.hu/00700/00743/00743.htm#3>.

Az alcím (*Egy házitanító naplója*) nyomban megjelöli az elbeszélés főszereplőjét, aki egyes szám első személyben meséli el a történetet. Nevét és pontos életkorát sem itt, sem a későbbiekben nem tudjuk meg. Úgy válik házitanítótá, hogy apjának fölöttébe, Tar ezredes megbízta fiának, a gyenge képességű, elkényeztetett, tüdőbeteg Aladárnak a tanításával.

A beteg gyermek, aki környezetének zsarnokává válik, visszatérő motívuma az írónak (*Szegény kis beteg*, 1912). A kisdíák házitanító többszörösen kiszolgáltatott helyzetben van: nemcsak korrepetálnia kell osztálytársát, hanem szórakoztatnia is. Ennek jegyében kezdenek el sakkozni, ami rövidesen fő tevékenységük lesz. De ez is újabb megáldozások forrása a kisfiú számára, mert hagynia kell nyerni ellenfelét, hogy a kis beteget sikerélményhez juttassa. Erre Aladár édesanyja nyomtatékosan fel is szólítja. Végül azonban a fiú fellázad, és amikor kínzójától fizikai inzultust is el kell szenvednie (a kezére ver, hogy nem ő következik lépésre), erősen koncentrálni kezd, és a kedvezőtlen állást megfordítva mattot ad ellenfelének. Emiatt azonban elveszíti állását, amivel nemcsak édesapját hozza kellemetlen helyzetbe, hanem saját magának is fájdalmat okoz. Volt ugyanis a családnak egy olyan tagja is, akivel szívesen volt együtt: Olga, egy fiatal leány (Aladár nővére vagy egy távolabbi rokon, nem derül ki), akivel boldogság volt együtt lenni, zongorázását hallgatni, a nagy kertben sétálgatni. A „függelmezsértés”, a játszma megnyerése ennek a kezdődő szerelemfélének is végét vet.

Végül tehát ennek a történetnek csak vesztesei vannak: a névtelen kisfiú és édesapja (anyjáról nem esik szó, talán már nem is él), a beteg fiú, aki a vereség hatására fizikailag és lelkileg összeomlik, rövidesen meghal (ezt Kosztolányi elbeszélője nem mondja el, de az előzményekből logikusan következik), még Olga is, a bizonytalan státusú fiatal hölgy, aki talán fájjalja, hogy elveszítette ifjú rajongóját.

Az egyik vesztes azonban egyben győztes is: maga a főhős, aki bátor döntésével visszazárja önbecsülését, és ezzel megindul a felnőtté válás útján.

A sakkjátszma mint az életküzdő allegóriája közkedvelt irodalmi motívum. A legismertebb ilyen alkotás Stefan Zweig *Sakknovellája*, de a magyar irodalomban is található jó néhány olyan elbeszélés, amelynek cselekménye a sakkozás köré összpontosul (*Sakk-matt*. Magyar írók novellái a sakkról. Noran Könyvkiadó Kft., Bp. 2003). A fiúcska azzal a tétével, hogy megnyeri a játszmát halálosan beteg ellenfele ellen (akit egy kicsit még sajnál is, de nem tűrheti tovább a zsarnokságát), meghozza élete első súlyos döntését, és ezzel etikailag felnőtté válik.

A novella másik nagy témája a gyermeknek a világra, a világ szépségére való rácsodálkozása (ez a motívum egészen a *Hajnali részegségig* ível). A család otthona, amelyben hősünk megpróbáltatásai zajlanak, a múlt századforduló szecessziós lakásművészetének jellegzetes példája. Ez a környezet a maga zsúfoltságával, fülledtségével nemcsak nyomasztja, hanem el is bűvöli a kis vendéget. Jól mutatják ezt azok a gazdag leírások, amelyekben a személyes nézőpont is kifejezésre jut:

„Ma is úgy emlékszem erre a házra, mint ahol minden elefántcsontból, ébenfából és ezüsből van. A gyöngyház-kagylók sejtelmes zúgását még mostan is hallok. A kapualja ablakai finom zöld, sárgás és halványlila fényt szűrtek át, s amint beléptem, mindjárt két kőóriás feje meredt elébem haragosan, morcosan. Minden, ami sejtelmes és nagy-szerű volt, azt ebben a házban találtam föl.”

„Még most is látom azt a szobát, amint az októberi nap fakó sárgaságában tündöklök. A barna, nagy, politúros bútorok vakítóan csillogtak, fönna a pohárszéken pedig nyugodtan szunyókáltak a színes edények. Aladár a vörösbárony toloszéken ült, s égő szemével az őszi délutánra, a lugas pirosuló leveleire bámult.”

A „Ma is úgy emlékszem erre a házra, mint ahol minden elefántcsontból, ébenfából és ezüsből van.” mondat eszünkbe juttathatja egy másik Kosztolányi-elbeszélésnek, az *Ozsonna* címűnek azt a mozzanatát, amikor a négyéves Piroska megbámulja nagyanyjának ünnepi díszben ragyogó otthonát: „Piroska gyorsan felsuhant a lépcsőn, és kinyitotta az óriási üvegajtót. *A nagyanyánál egyáltalán minden üvegből van.* (Ezt én emeltem ki, K. G.) Egy pillanat alatt végignézte a folyosót, amely a szobából kirakott bútoraival ünnepi izgalmat keltett”.

Sok évvel később, életének vége felé így fogalmazza meg a költő a *Hajnali részegség*ben ezt a lelkiállapotot: „Szajátátva álltam, / s a boldogságtól föl-fölkiabáltam, / az égbe bál van, minden este bál van”. Igen, ez az az égi bál, amelyet csak a gyermek és az élettől búcsúzó felnőtt vehet észre.

Rátérve most már a novella stílusára (bár bizonyos értelemben eddig is arról beszéltünk), elsőként azt kell kiemelnünk, hogy a *Sakk-matt* stílusa jellegzetes, már-már tankönyvi példája az impresszionista stílusnak. Ezt a stílusirányzatot a jelzők gyakori – mai ízlésünk számára olykor túl gyakori – használata jellemzi (ezért is nevezik az impresszionista stílust „jelző-stílusnak”). Csak néhány példával jelezhetjük ezt a színekben, illatokban, látási, hallási és tapintási élményekben való tobzódást: *széles, faragványos tölgyfa ajtó, álmos, langyos szoba, sejtelmes zúgás, zöld, sárgás és halványlila fény, tágas, kongó szobák, barna, nagy, politúros bútorok, színes edények, vörösbárony toloszék, a lugas pirosuló levelei, selyempuha székeség, láztűzes szemgolyók, szörnyű, ugató köhögés, finom és fehér arisztokratakezek.* (A jelzőknek Kosztolányi stílusában játszott szerepét Horváth Mária jellemezte kitűnően még az 1960-as években.)

A jelzők stílushatását jól egészítik ki a különféle nyelvi képek: a hasonlat (pl. „egy arany csillag, *mint valami oda-tűzött drága ék*”), a feltételes hasonlat (pl. „Körülötte halvány fényfoltok remegtek, *mintha odalehelt aranyfüst nyomai lettek volna*”), a metafora (pl. „Arcán égtek a *tüdővész alkonyrózsái*”). Még egy olyan igen-igen ritka képfajta is előfordul, mint a teljes színekdoché: „Holdfényes estén leült a *zongorához*, s én fájó fejjel állottam a *tündöklő, fekete szekrény* mellett”. Amikor a zongorát – képi elemként – *tündöklő, fekete szekrénynek* nevezi, körülíró színekdoché alkalmaz: *szekrény* (mert végtére is a zongora sem egyéb, mint különös alakú és rendeltetésű szekrény), de nem akármilyen szekrény, hanem *tündöklő és fekete*.

Végül még néhány szó a novella mondat- és szövegszerkesztéséről. A mondatok általában rövidke (ez később is jellemzője marad Kosztolányi stílusának), a bekezdések pedig feltűnően rövidke (átlagosan 2,42 sor terjedelműek). Ez pergővé teszi a szöveg ritmusát. Van olyan bekezdés is, amely csupán egyetlen szóból áll: *Eljátszottam.* (Mármost az állásomat, a gazdag családdal való kapcsolatomat.) Ez a tömörség és erős tagoltság a drámai csúcspontot jelzi.

A *Sakk-matt* értékes korai dokumentuma a fiatal Kosztolányi érlelődő emberismeretének és stílusképességének. Nem olyan vitathatatlan remekmű, mint *A kulcs*, de afelé mutatja az utat.

Kemény Gábor

Buborék

A folyadékok belsejében képződő, valamilyen gázzal teli zárványok belső és külső oldalát szintén gáznemű anyag veszi körül. A felületi feszültség következtében gömb alak a zárvány, vagyis a buborék. Lépten-nyomon találkozhatni buborékkal, gyerekek kedvenc játéka a szappanos vízből fújót buborék. Fém-, üveg- vagy éppen műanyag tárgyak öntési hibája is buborék lehet az előállított tárgy minőségét rontva.

A magyar nyelv értelmező szótára és a készülő új – már hetedik köteténél tartó – nagyszótár is idézi Kölcsey Ferenc mondatát a múlt évezredekéről: „Egy ezred egy *buborék*.” A kijelentés alapja az a tapasztalat, mely szerint a buborékok könnyen (szinte) semmivé oszlanak.

Hasonlót ír Vörösmarty Mihály is a világ folyásáról: „Gondold meg és így: / Örökké a világ sem áll; / Eloszlik, mint a *buborék*, / S marad, mint volt a pusztaság” (Keserű pohár). Ez hangzik el Erkel Ferenc operájában, a Bánk bánban mint Petur bordala.

Petőfi Sándor is hasonlóan ír a világról eposzparódiájában: „Azért én élni fogok, / Míg a világnak / Szappanbuboréka / Szét nem pattan” (A helység kalapácsa).

Mikszáth Kálmán egy kortárs író haláláról emlékezve írta, hogy annak szívéből „örökké csak a jókedv *buborékai* fakadtak fel”. Ebben a *jókedv buboréka* szókép a színes szappanbuborékot fújó gyermekek örömszerűségére emlékeztet. Egy másik írásművében a fiatalok egyházi méltóság fényűző ebédje kapcsán írja: „De mindez csak *buborék*, fényes *buborék* az igaz, de legott szétpattan” (A kis primás).

Radnóti Miklós szintén a színek szépségét, valamint a buborék szállongását kapcsolja össze leírásában: „Puhán alusznak lenni a hegy meleg / sarában a szakállas gyökerek, / szuszognak és felsírnak néha, / álmukba lobban nyári ágai / zöldfényű, könnyű *buboréka*” (Este a hegyek között).

Weöres Sándor a tavaszi virradatot írja le, amikor kakas kukorít, hajnal kivirít: „Ma ládd: a hímestestvér, láng-habos ég / csak lánztűnemény, csak híg *buborék*, / széthull, tenyeredbe csöppen” (Rongyszőnyeg). Az ébredő falusi táj színeiben tobzódó szépsége rövid ideig tart, ám az is kitűnik, hogy falusi gyerek gyanánt bizonyára a költő is fújót szappanbuborékot, amely szétpattanás után parányi csöppként kezére hullt. A fiatal Weöres mestere, Füst Milán a naplójában 1918-ban így emlékezett: „Szappanbuborékot fújtam kedves, jó gyermekek közt – s szálltak az estében”.

Szomorú az idő, nem akar változni

Nyomasztó időnk lesz végig a jövő héten – olvasható a ritka bacchiosus verssor egy népszerű hírportál időjárás-előrejelzésének címében. Hogy mitől lesz nyomasztó, kiderül az első bekezdésből: ködtől, szitáló esőtől. Kulturális és antropológiai ismereteink nélkül aligha volna könnyen érthető, miért nyomasztó a köd, miért szép a meleg idő, miért rossz, barátságtalan a hűvös vagy hideg idő. Azt természetesen tudjuk: az ember (biológiai okokból is) a napsütést kedveli, a hideggel szemben fedél és kellően meleg ruhák nélkül kevésbé ellenálló, az esőben megázik (a ruhája átnedvesedik, ami nem túl

Észrevehető, hogy ezeknek a buborékoknak színe, rövidke élete olyan tulajdonságok, amelyeket az írók fölhasználtak gondolataik, véleményük megértéséhez.

Magam is játszottam szappanbuborékokat, gondolom: a legtöbb olvasó is. Igyekeztem minél nagyobbra fújni, sőt színesebbé azzal, hogy az otthon fölkelhető mosószappant és pipereszappant egyaránt fölhasználtam, továbbá paprikát, sőt elegyítettem a folyadékba, hátha színesebb lesz a szappanhólyag... Azzal kevésbé törődtem, hogy mi van a buborékban, nyilvánvaló volt, hogy levegő, amelyet a szalmaszálon befújtam. A szál vége négyeszer bemetszve, a vágott részek csillagformára visszahajtva, hogy ott jól el tudjon helyezkedni a buborék, amelyet aztán némi szerencsével el lehetett szállatni az udvaron, amíg el nem pukkant, vagy – szerencsés esetben – darab ideig megült az orgonabokor egyik levelén.

A közelmúltban újra meg újra találkoztam a buborékokkal. Nem arra gondolok, hogy (*buborék*)mentes vagy *buborékos* ásványvíz rendelését tudakolja tőlem az étteremben a pincér, hanem a következőkre. Olvasom: „A Magyarországra érkező sportolónak az amerikai sportligákhoz (NHL, NBA) hasonlóan »*buborékban*« kell élniük.” Szintén sportolókról írták: „Caleb Dressel, Adam Peaty, Ryan Murphy, Florent Manaudou, Chad le Clos, Ranomi Kromowidjojo, Sarah Sjöström, Lilly King, Emily Seebohm és persze Hosszú Katinka – hogy csak tíz ütős nevet soroljunk a »*buborékból*«. Ugyancsak a sportéletből: „Te hogy bírod ezt a *buborékot*, ezt a bezártságot?” – kérdezi egy riporter. A 2020-ban terjedni kezdő Covid-19 vírus elleni védekezés egyik módja a napi étlettől, társadalomtól való elszigetelődés, elzárkózás. Ezt jelképezi a buborékban levés állapota. A *buborék* szót legtöbbször, mint példaimban is, idézőjelben írta a sajtó. Az újságírók ezzel jelezték, hogy szokatlan, új kifejezést (szaknyelven: metaforát) használnak. Legutóbb az elzártság, a vesztésgár, a karantén szigorúságát emígy érzékeltette az egyik sportriporter: „Az egész csapat *acélbuborékban* várta a mérkőzést.” (Főntebb szó volt róla: buborék öntvényfémekben is képződhet.)

Befejezésül következzen még egy példa a sajtóból! Ebben is a *buborék* szó adja a nyelvi képet, majd kifejti a szerző a buborék fogalmához tartozó tulajdonságok egyikét, amellyel értelmezni kívánja azt a helyzetet, amelyik egy (elnök)választás kapcsán szerinte kialakult: „... sima győzelmet hirdettek a közvélemény-kutatók a jelöltnek, a *buborékban* élő elit ezt nemcsak elhitte, de harsányan hirdette is minden elérhető fórumon. Márpedig számukra ez a világsajtó szinte teljes egészét jelenti, így nem is csoda, hogy a *buborék hártója egyre keményebbé vált*, először áttetsző lett, majd egészen átláthatatlanná.”

Büky László

szerencsés dolog), a ködtől a légzési nehézségekkel küzdők szenvednek, de az autósokat is veszélyeztetheti – és folytathatnánk a felsorolást még sokáig. Am a nagy melegnek, a tűző napnak és a szárazságnak is megvan a maga árnyoldala – ha úgy tetszik. Mégis e jelzők (*barátságtalan, szomorkás, nyomasztó* stb.) rendszerint nem az utóbb említett időjárási viszonyokhoz társulnak (ugyanakkor vö.: *fullasztó meleg*). Többek között a VILÁGOS JÓ, a SÖTÉT ROSSZ és az ehhez hasonló kognitív metaforák adhatnak magyarázatot ezen képzetársításokra. A köd tehát veszélyes lehet. Hogy nyomasztó-e? Számomra ez talán kevésbé egyértelmű. (A címet adó idézet Szőke György verséből származik.)

Wendl Dávid

A magyar nyelv nagyszótára mint hungarikum

Hogy szótárunk mikor kerül bele a hungarikumok jegyzékébe, feltehetőleg a kulturális örökségek sorába, a matyó népművészet vagy a Vizsolyi Biblia mellé, az reményeim szerint csak idő kérdése. Megvalósításának szándéka már két évszázaddal ezelőtt felmerült, s ez kellőképpen igazolja fontosságát. Szükségességének gondolatát Teleki József gróf, a Magyar Tudós Társaság első elnöke fogalmazta meg s nyújtotta be 1817-ben „Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja” című tanulmányában. A tervezet 1821-ben nyomtatásban is megjelent. E nagy horderejű kezdeménynek volt is folytatása, de menet közben kiderült, hogy olyan szótár elkészítése, amely egyesíti magában az értelmező, a történeti, a szaknyelvi és a tájszótárt, teljességgel megoldhatatlan feladat. Ezért a tervet át kellett gondolni, s kisebb részekre bontani. Ennek a gondolatmenetnek a jegyében látott napvilágot 1862 és 1874 között „A magyar nyelv szótára” című, hatkötetes Czuczor–Fogarasi-féle szótár, 1890-től 1893-ig Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond „Magyar nyelvtörténeti szótár”-a, majd a Szinnyi József szerkesztette „Magyar tájszótár” 1890 és 1901 között.

Ezek a szótárak és 20. századi utódaik kétségtelenül nagyon hasznosak, de ahhoz nem voltak elegendők, hogy elfelejtessék az eredeti tervet, a teljes szótár tervezetét, még ha egyre inkább nyilvánvalóvá vált is, hogy egy „nagyszótár”-nak tekinthető munka csak sokkötetes, hatalmas mű lehet. Csakhogy az évtizedek során többször is változott a koncepció: módosultak az elképzelések és a lehetőségek, lezajlott két világháború, átalakult a tudományos tevékenység rendszere, főképpen az után, hogy 1949-ben megalakult a Nyelvtudományi Intézet, továbbá váltották egymást a szakemberek mind az intézet, mind a Magyar Tudományos Akadémia élén, a technikai fejlődés következtében a cédlázós adatgyűjtést a számítógépes adatbázisra épülő, modern szótárirás váltotta fel stb. A munka végül többéves, sőt évtizedes kihagyások után is folytatódott, s a huszonegyedik század első évtizedében, 2006-ban megtörtént a csoda: Ittész Nóra főszerkesztésében megjelent „A magyar nyelv nagyszótára”-nak első, illetve első két kötete. Azért egyszerre kettő, mert az első pusztán a bevezetőket, a szótársorozat használatára vonatkozó tájékoztatókat s az egyéb segédleteket tartalmazza, több mint ezer oldalon. Azóta, ha csak lassan, csordogálva is további öt kötete látott napvilágot. A hetedik kötet az EL–ELZ kezdetű szavakat tartalmazza. Bár ez az eddigieknél kissé részletesebbnek tűnik, s azzal fenyeget, hogy az eddigi tempót véve alapul a munka csak további fél évszázad múlva fejeződik be, nagyon bírom benne, hogy nem marad abba, nem válik torzóvá. Talán jó volna, ha az irányítók valamelyest módosítanák a koncepciót, vagy – ha ez egyáltalán lehetséges – gyorsítanák a tempót. **De akár így, akár úgy, mindenképpen folytassák, mert már az eddig megjelent kötetek is óriási értéket jelentenek azáltal, hogy három évszázad tükrében, alakulásuk, formálódásuk közben mutatják be nekünk múltunkat őrző, de egyúttal jövőnk útját egyengető szavainkat.** Ennek igazolására én e cikkem további részében nem is teszek mást, csupán néhány címszót villantok fel a sok ezer közül, egy-két megjegyzés kíséretében.

amur és busa Az ábécésorhoz igazodva elsőnek ezt a két címszót idézem fel – igaz, az utóbbival a betűrendet egy kicsit megzavarva –, mert szorosan összetartoznak, s egyszerre is kerültek nyelvünkbe. A szótár készítői a két szócikk példamondatait ügyesen úgy válogatták össze, hogy abból mindjárt világos legyen, miért csak a múlt század utolsó negyedétől vannak rájuk adataink. Azért, mert mind a két szó egy-egy kínai eredetű, 1963-ban betelepített növényevő hal elnevezésére kiírt pályázat eredményeként született meg. Az *amur* a folyó nevével függ össze, a *busa* pedig a halfaj egyedeinek széles homlokával, amely már a korábban is meglevő *busa* melléknevünk jelentéseivel – ’erősen domborodó fejű; zömök, vaskos (ember, állat) stb.’ – nagyon jól összeegyeztethető. Nekem kedves emlék is ez a két halfajnév, mert a pályázatra beküldött 113 szó elbírálásában, amelyről a Halászat című szaklap 1966. 2. száma részletesen is beszámolt, meghívott nyelvész szakértőként én is részt vettem.

apás (szülés) Az *apás* melléknév már az értelmező kéziszótárban is megtalálható

2006-ban megtörtént a csoda

két jelentésben is – ’apjához túlzottan ragaszkodó vagy vonzódó’, valamint ’apához illő, rá jellemző’ –, nagyszótárunk azonban már a harmadik jelentését is feltünteti, külön kiemelve azt a kifejezést is, amely a lényegre mutat rá: *apás*, vagyis az apa részvételével, közreműködésével történő *szülés*. Ez a társadalmi szokás Nyugat-Európában körülbelül két évtizede alakult ki, s azóta hozzánk is elért. Szótárunk szerzői kitűnő érzékkel helyet adtak neki, s nagyon jól tették. Időközben szinte divattá vált. Ha a Google-programra kattintunk, pusztán az *apás szülés* beírására 60–80 000 adatot kínál számunkra az internet. Más kérdés, hogy az *apás szülésnek* újabban már ellenzői is vannak.

cinterem Véleményem szerint nemcsak a nyelvésznek, hanem minden gondolkodni szerető, jófejű embernek érdekes olvasmány, sőt akár remek szórakozás lehet e szócikk végigolvasása. A laikus számára is nyilvánvaló, hogy a címszó és alakváltozatai valamiképpen összetartoznak, s hogy ugyanez mondható el a megadott jelentésekről is: templom körül levő temető – templomudvar vagy -kert – templom alatti sírbolt – templom előcsarnoka – terasz- vagy verandaszerű tornác stb. A nyelvész s a magyartanár azonban azt is rögtön észreveszi, hogy ez a szóbokor a képzésen és a szóösszetételén kívüli, ritkább szóalkotásmódok közül a népetimológiának az egyik legszebb példája. Kiindulópontja a végső soron görög eredetű latin *coemeterium*, amely templom körüli keresztény temetőt, nyughelyet jelentett, záróköve pedig a könnyen magyarázható hangtani változásokkal „értelmesített” *cinterem*, amely nemcsak a szónak a leginkább hozzáillő ’lovagterem’ jelentésében él(t), hanem szinte mindegyik más jelentését is magába szívta, s ez lett a fő változat, amely Tersánszky-nál, Herczeg Ferenc-nél, Mikszáth-nál vagy Krúdy-nál is előfordul.

élérhetőség Ha a szótár lapozgatója meglátja ezt a csaknem másfél oldalas, három tucat példamondatot tartalmazó szócikket, nehezen hiszi el, hogy az eddigi értelmező szótárakból még hiányzik. Nagyszótárunk azonban most az értelmi árnyalatokkal együtt tíz jelentésre bontva, gondos, szép munkával pótolja a hiányt. Kíváncsiságból megnéztem, pusztán a szó beírása hány találat az interneten. 24 600 000!

Grétsy László

Szó szót követ

Régi-új frazémák

Sok évvel ezelőtt, amikor a nyolcosztályos gimnáziumi felvételre készültem, a legnagyobb kihívást az anyanyelvi tesztben azok a feladatok jelentették, amelyeken kis rajzok alapján kellett megmondani, melyik közmondásra gondoltak az összeállítók. Akkor, tízéves gyerekként nehéznek bizonyult ez a feladat.

Áprilisi kérdésem ezért is kapcsolódik e témához:

Egyre több, a falusi életből származó közmondás-szólás a modern városi ember számára nem hordozza már az eredeti jelentés-tartalmát. Ön szerint ezek a frazémák ki fognak kopni a nyelvhasználatból? Milyen új frazémák jelennek meg ezek helyett?

FORGÁCS TAMÁS tanszékezet vezető egyetemi tanár • Szegedi Tudományegyetem (Szeged)

A kérdésre nem lehet egyértelműen igennel vagy nemmel válaszolni. Nyilvánvaló, hogy ha egy kifejezésnek elhomályosul a kultúrtörténeti háttere, az hozzájárulhat ahhoz, hogy idővel a fordulat kikopjon a nyelvhasználatból. Ez történt pl. a *nyilat ereszt/von* szólásunkkal, amely a sorshúzásnak egy régi módjára utal: ezt használták valaha az újraosztásos földközösségekben a földek felosztására is. Régen bonyolult volt a tűzgyújtás, ezért a tűz és a hozzá tartozó füst köre is gazdag frazeológiai mező alakult, mára azonban többségük kiszorult a használatból, pl. *egy üszögöt fűjnek, egy tűznél fűtöznek, füstén keres valakit*. A kultúrtörténeti háttér elhomályosodása azonban nem szükségszerűen vezet a kifejezések kiveszéséhez, hiszen pl. a *kiteszik a szűrét, a hátra van még a feketeleves, a körmére ég a dolog* vagy az *elmehet a sóhivatalba* szólások mögött meghúzódó szokások, illetve reáliák is rég kivesztek, mégis gyakran élünk velük.

FAZAKAS EMESE egyetemi docens • Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)

A frazémák, úgy, ahogy más nyelvi elemek, folyamatosan változnak. Amennyiben visszatekintünk a régi korokra, és összevetjük pl. akár a 100 évvel ezelőtt gyakran használt frazémákat a maiakkal, azt látjuk, hogy ugyanúgy tükrözik a körülöttünk levő világ változását, ahogy a szókincsünk. Természetes, hogy a falusi életből származó közmondásaink, szólásaink, amelyek a „hagyományosnak” nevezhető falusi életformához kapcsolódnak, az életforma átalakulásával szintén átalakulnak. És ez vidéki környezetben is gyakori jelenség. Az is természetes, hogy a városi ember számára ezek nemhogy most nem hordozzák az eredeti jelentéstartalmat, hanem korábban is távol álltak tőlük. Bár a lovon való járásmód falusi környezetben sokkal tovább megmaradt, mint városon, az *összerúgja a patkót* ma már vidéken is alig használatos. A városi ember számára sem volt természetes már akkor, amikor nem lovon közlekedett. Így ez ma már inkább az *összerúgja a port* formában él, bár ez valójában szóláskeveredés (vö. *rúgja a port* 'táncol').

GÉRÓ GYÖRGYI adjunktus • Budapesti Corvinus Egyetem (Budapest)

A frazeológiai egységek jellemzője a többretegű jelentés: 1. szó szerinti jelentés, 2. idiomatikus jelentés: általános érvényű, különböző élethelyzetekre alkalmazható bölcsesség, 3. aktuális jelentés, amely a használat során jön létre. Az idiomatikus jelentés akkor is megmaradhat, ha a szó szerinti jelentés már elhomályosult. Használhatjuk a *kihull a rostán; nem rejti véka alá a véleményét; ezt a maszlagot nem veszi be; minden ízében reszket* kifejezéseket anélkül, hogy tudnánk mi a *rosta*, a *véka*, a *maszlag*, az *íz*. A közmondások hosszú életét az a rugalmasság adja, hogy nem kötődnek egy korhoz, általános jelentésük történelmi korszakokon átívelve érvényes marad. A frazémakészlet folyamatosan átalakul, ez a nyelv állandó változásának

a része. Az új frazémák születése mellett új jelenség a 20. században az antiproverbiumok, közmondásferdítések megjelenése: *Aki korán kel, az délelőtti; Épp testben épphogy élek*. Ezek a proverbiumok sajátos használatának tekinthetők, nem a kikopás mellett szólnak.

HORVÁTH KATALIN egyetemi docens • Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár)

A népi frazémák nem kopnak ki a nyelvhasználatból. 2018-ban megjelentettem egy gyűjteményt a kárpátaljai szólásokból és közmondásokból. Az egyik legtanulságosabb így hangzik: *Vészekedő pásztorok közt a farkas jár jól* (a beregszászi járási Vári községből való).

HADIKNÉ VÉGH KATALIN kutatótanár, magyartanár • Madách Imre Gimnázium (Budapest)

Valljuk be őszintén, ezek a régi frazémák (nyelvünk változásának szegény áldozatai) ki fognak kopni a mindennapi beszélt köznyelvből. Ezzel együtt el fog veszni az a több évszázados erkölcsi tanulság is, amely a közmondás alapja, illetve az a kulturális és történelmi kontextus, amely a szólás háttere. Ennek el-
lenére feltétlenül szükséges tanítani őket, hiszen ezek megértése nélkül el fog veszni diákjaink számára Arany, Mikszáth, Móricz stílusának ránk gyakorolt expresszív hatása, érthetetlen szöveggé degradálódhat akár egy Arany-ballada is. Nem is beszélve Parti Nagy vagy Esterházy stílusbravújairól, humoros nyelvjátékainak megértéséről. A nyelvi forma azonban nem haldoklik, hanem életképes és erős nyelverteremtő potenciállal bír: ezt bizonyítják a napjaink (akár a Covid-járvánnyal kapcsolatos) új frazeológiai egységei, amelyeknek struktúrája és működési elve megegyezik a több száz éve keletkező nyelvi jelenségekkel. Jól mutatják ennek a nyelvi-gondolkodási formának az aktivitását a Veszelszki Ágnes Karanténszótárában fellelhető neologizmusok (lexémák és szókapcsolatok) is. Vagyis a forma, a gondolkodási struktúra öröklődik, csak a lexika változik.

MÁTÉ LÁSZLÓ kulturális diplomata, újságíró (Kassa)

A paraszti világ megszűnésével lassan feledésbe merülnek azok a szavak, amelyeket az én generációm még használt. Itt van az ismert közmondás: *Addig jár a korszó a kútra, míg el nem törlik*. A nagy korszót szénakaszáláskor, aratáskor használtuk. Nem is a kúton volt igazán veszélyben, hanem kint a mezőn, ha valamelyik forrásból kellett utántölteni. Vízfordóként engem is ért ilyen baleset, rettegésemben majdnem világáig mentem. Azóta is nagy tiszteletben tartom a korszókat, gyűjtöm is őket. Van egy hasas butykosom, amibe több mint öt liter víz fér, s amivel sörben csak egy igazi cseh sörívő birkózna meg.

JÉVAI PANNA egyetemi hallgató • Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

Ezekről a régi frazémákról mindig a nagyszüleim jutnak eszembe. Persze most is van sok új frazéma, de azok még nem gyökereznek olyan mélyen a nyelvünkben. Mindig jó érzéssel állapítom meg, amikor új közmondások vagy szólások születését látom, hiszen ezek az ember nyelverteremtő képességének többnyire igen játékos lenyomatai. Ugyanilyen örömmel hallok persze fiataloktól a régi, népi vagy akár az irodalomból kölcsönzött frazémakincsünk egyes elemeit. Az, hogy frazémákat használunk, nem korszellem vagy éppen divat kérdése, mert nyelvi kifejezőerőnkhez szükségeseink, pusztán az a kérdés, hogy éppen mikor melyik kezd kikopni a nyelvből, és melyik jelenik meg.

A rovat összeállításakor visszaneztem a felvételi feladatsor felismerendő közmondásait, és örömmel nyugtáztam, hogy most (is) felvennének a nyolcosztályos gimnáziumba e hat közmondást ismerve: *Ki korán kel, aranyat lel. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. Köti az ebet a karóhoz. Átesik a ló túlsó oldalára. Ha ló nincs, jó a számár is. Az alma nem esik messze a fájától. Azért nem bánom, hogy már nem nekem kell felvételiznem!*

Blankó Miklós

A közoktatási intézmények mai névformái

Az utóbbi három évtizedben iskolarendszerünk átalakulásával párhuzamosan a közoktatási intézmények névformája is módosult. Korábban jól elkülönültek egymástól az oktatás különböző szintjei, az egyes iskolatípusok, ráadásul hivatalos nevük sem volt túlságosan bonyolult: legtöbbször számmal, személynévvel vagy a település nevével egyedittek az iskolákat. Korabeli helyesírási szabályzataink, az 1954-es és az 1984-es is csak egyszerű példákat tartalmaztak: *Vésztői Általános Iskola, Petőfi Sándor Gimnázium, Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola*. Az 1999-es Magyar helyesírási szótár az általános iskola bokránban már bővebb példatárral szolgált: *Ceglédi IV. Sz. Általános Iskola, Aga Utcai Általános Iskola, József Attila Általános Iskola, Október 23. Utcai Általános Iskola, Petőfi Sándor Általános Iskola*. A közoktatási intézmények mai névformáit a sokszínűség jellemzi. Az alábbiakban néhány főbb típust ismerhetünk meg. Az elemzés több forrás alapján készült, a kiindulás az „Iskolák listája” 3135 nevet tartalmazó adatbázisa.

1. A 2020-as állapotot tükröző névanyagban már csak kisebb számban vannak olyan alakulatok, amelyek az 1990 előtti hagyományos névszerkezetet mutatják. Ezek lehetnek:

- a településnevet jelzőként tartalmazó névformák, jellemzően általános iskolák, kisebb számban középiskolák (*Rétsági Általános Iskola; Cinkotai Szakközépiskola*);
- városrésznévvel megkülönböztetett intézménynevek (*Avasi Gimnázium; Óbudai Gimnázium*);
- településnévi jelzővel és számmal megkülönböztetett iskolanevek (*Százhalombattai 1. Számú Általános Iskola; Budaörsi 1. Számú Általános Iskola*);
- személynévet tartalmazó rövid alakulatok (*Arany János Általános Iskola; Gárdonyi Géza Általános Iskola; Árpád Gimnázium*);
- római számmal megkülönböztetett uralkodó nevét tartalmazó alakulatok (*I. Rákóczi György Gimnázium; II. Géza Gimnázium; III. Béla Szakképző Iskola és Kollégium*).

A jeles személyiségekről elnevezett közoktatási intézmények esetében változás történt. Korábban elsősorban közismert történelmi személyiségek, írók, költők, művészek nevével találkozhattunk (*Ady Endre, Arany János, Kossuth Lajos*), manapság azonban egyre gyakoribb, hogy országosan nem – vagy kevéssé – ismert személy a névadó, aki viszont a szűkebb régió, a település vagy az iskola számára valamilyen szempontból példakép: *Bajza Lenke, Benka Gyula, Bezerédj Amália, Bonifert Domonkos, Dalmady Győző, Dienes Valéria, Huszka Hermína, Kaszap Nagy István, Laschober Mária, Libor Ilona, Návay Lajos*. Öröndetes elmozdulás, hogy a két nem képviselői a korábbi gyakorlathoz képest ma már kiegyensúlyozottabb arányban szerepelnek.

2. Az egyházi iskolák újraindulásával ismét szerepet kaptak az 1948 és 1990 közötti időszakból száműzött megnevezések: *Árpád-házi Szent Piroska, Szent Bazil, Szent Benedek, Don Bosco, Páduai Szent Antal, Sancta Maria, Rudolph Kolping* szellemiségét és sajátos nevelési módszerét alkalmazva számos intézmény viseli a *Kolping* nevet, pl. *Budapesti Kolping Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Sportgimnázium*.

A különböző egyházak, felekezetek iskolanevei szerkezetüket, nyelvi formájukat tekintve azonosak a nem egyházi (állami, önkormányzati, alapítványi) közoktatási intézmények név alakulataival: *Baár-Madas Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium; István Király Baptista Általános Iskola; Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános Iskola, Középis-*

kola és Zenei Alapfokú Művészeti Iskola; Vajda Péter Evangélikus Gimnázium.

3. A nemzetiségi iskolák vagy nemzetiségi nyelven is oktató intézmények általában terjedelmesebb névalakulatokkal rendelkeznek: *Bolgár Nemzetiségi Nyelvoktató Iskola; Dózsa György Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola; Gustave Eiffel Francia Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium; Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon; Szlovák Tannyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium*.

Az oktatás (alap)nyelvét tekintve egy intézményen belül működhet kétféle képzés: egynyelvű (magyar nyelvű) és két tannyelvű képzés is, amit az iskola neve némileg bonyolultabb formában tükröz: *Általános, Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű, Alapfokú Művészetoktatási Iskola és Napközi Otthonos Óvoda*. Előfordul három nyelvi képzési forma: *Újlak Utcai Általános, Német Nemzetiségi és Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Iskola*.

4. Hagyományosan, a kialakult és rögzült szokásjog alapján az iskolanevek megfeleltek egyfajta „hivatalos” stílusnak. A korábbi névadási gyakorlathoz képest formabontó típusnak tarthatjuk az ötletes, hangulatos fantázianeveket („vezérszókat”) tartalmazó alakulatokat; érdemes belőlük többet felidézni: *Móra Ferenc Általános Iskola és Micimackó Napköziotthonos Óvoda* (kettős névadás); *Burattino Általános és Szakképző Iskola, Gyermekotthon; Csillagösvény Waldorf Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola; Haj-Tan Fodrászokat és Kozmetikusokat Oktató Szakképző Iskola; Mustármag Keresztény Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium; Nebuló Általános Iskola; Piliscsabai Palánta Általános Iskola; Táltos Tehetséggondozó Általános Iskola, Gimnázium, Szakképző Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény; Tett Szakképző Iskola és Gimnázium*.

5. Az utóbbi évtizedek jelentős szerkezeti változásokat hoztak a közoktatási intézmények életében. Ennek számos oka lehetett: kényszerű átalakulás, átszervezés, összevonás, de sok esetben az alapintézmény képzési szintjének kiterjesztése, akár lefelé, akár felfelé. A többféle képzési formát és szintet magukban foglaló iskolák hivatalos neve tárgyszerű pontossággal rögzíti mindezeket, és rendkívül hosszú – akár 15–20 szóból álló –, esetenként igen bonyolult alakulatok jöttek létre. Egyes alapító okiratok rögzítik a teljes és a rövid nevet is:

Balázs Győző Református Gimnázium, Egységes Művészeti Szakgimnázium és Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Művészeti Általános Iskola, Alapfokú Művészetoktatási Iskola (okiratban is rögzített rövid neve: *Balázs Győző Református Gimnázium*);

Gyermekház Általános Iskola, Gimnázium, Kereskedelmi, Vendéglátó, Idegenforgalmi, Informatikai Szakiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény (rövid neve: *Gyermekház Iskola*).

Bonyolultabb formával jár a nagyobb intézményeken belüli kisebb egységek pontos megnevezése: *Közös Igazgatású Közoktatási Intézmény Tóth Pál Általános Iskolája, Mosolyvár Óvodája és Bölcsődéje; Kaposvári Kodály Zoltán Központi Általános Iskola Toldi Lakótelepi Tagiskolája*.

6. Végül csak röviden utalunk arra, hogy további intézménytípusok is elkülöníthetők: alapítványi fenntartású vagy magániskolák, gyakorlóiskolák, valamilyen speciális képzést folytató intézmények vagy a hátrányos helyzet leküzdését elősegítő ún. tanodák. Mindezeket szintén sajátos névszerkezet jellemzi, amelynek alaposabb tanulmányozása az oktatómunkában is hasznosítható névtani, szövegtani, szintaktikai, lexikológiai és helyesírási tanulságokkal jár.

Zimányi Árpád

Források:

www.iskolaklistaja.eu
www.kozossegi.ofi.hu/School/Detail
www.palyaorientacio.munka.hu/kozoktatasiintezmenyek
www.tanodahalozat.hu

Szinkronban az eredetivel

Tudja-e az olvasó, hogy ma nem filmet nézünk az interneten, hanem streamelünk? A karantén teremtette kényszerű bezártságban az emberek nem tudnak moziba járni, ezért a filmeket, sorozatokat a számítógépükön próbálják elérni. A net szerint a streaming (vagy „magyarul” streamelés) olyan adatátviteli megoldás, amellyel egy médiatartalmat (például filmet vagy zenét) anélkül is elkezdhet valaki lejátszani, hogy teljesen letöltené.

Ha például szeretnénk megtekinteni egy másfél órás filmalkotást, akkor hagyományos esetben először meg kell várni, amíg az egész produkciót letölti a gép az internetről, és csak utána telepedhetünk le a gép elé. Streaming esetén a letöltés elkezdésével azonnal belemereülhetünk a sztoriba, miközben folyamatosan töltődik le annak hátralevő része.

Miért is tisztáztuk ezt? Mert az egyik legújabb és hihetetlenül gyorsan nagy karriert befutó netes műsorszolgáltató izgalmas nyelvi problémákat, témákat, adalékokat is szolgáltat a sokszínű programcsokor mellé.

Amikor ezeket a sorokat írom, egy internetes forrás szerint 200 millió nézője van a Netflixnek, ami persze csalóka, biztos, hogy legalább félmilliárd emberről beszélünk, hiszen azt, hogy a képernyő előtt hányan ülnek, nem korlátozza senki. (Igaz, a streamelés nem annyira kollektív műfaj, mint a tévénézés volt kezdetben.) Az előfizetők száma pedig percről percre nő. Egyes filmek és sorozatok kifejezetten a Netflix számára készülnek, és a vállalatóriás arra is hamar ráébredt, mennyire fontos, hogy több nyelven elérhető legyenek ezek az alkotások.

Mindez óriási felelősséggel – egyben munkalehetőséggel – jár a szinkronrendezők, fordítók, szövegírók számára. Különösen, ha nem valami tinglitangli akcióblödliről van szó, hanem értékes alapanyagról, irodalmi műről, történelmi alapokon nyugvó sorozatról.

Ma a néző választhat aközött, hogy magyarul – románul, franciául stb. – akarja hallgatni a filmet, olvasni a feliratot, vagy mondjuk angolul, de magyar feliratozással. Az utóbbi megoldás kiváló alkalom a nyelvtanulásra, ennél jobb ingyenes nyelvlecke nem létezik, és a kiejtésünket is fejleszthetjük vele.

Olykor mulattató, amikor magyarul halljuk a szöveget, magyar feliratozással. Ilyenkor kissé skizofrén helyzet teremődik, mert más hangzik el a színészek szájából, mint ami a feliratban szerepel.

Lássunk erre néhány példát! Az *Egy hét Marylinnel* még nem számukra készült, hiszen 2011-ben mutatták be, a másik, a *Rebecca* viszont már a virágzó streaming-szolgáltató produkciója. Oscar-díjas, kiváló színészek játszanak az előbbiben, jó lett volna, ha az összes kiváló magyar közreműködő nevét is megismerjük, de ez, sajnos, most elmarad. Pedig hajdanán egy tévés szinkronszerp a népszerűség csúcsára juttathatott valakit. A hangjáról ismerték fel Szabó-Sipos Barnabást a közérthető – hány deka téliszalámit kér, Ross doktor? Még az is így hívta a kiváló színészt, aki George Clooney-nak a nevét se tudta kiejteni.

A Michelle Williams, Eddie Redmayne, Kenneth Branagh, Julia Ormond és más világsztárok közreműködésével készült filmben – még a legkisebb szerepeket is angol színészhíriások játsszák – gyakran nincs összhangban a magyar felirat a magyar hanggal. Olykor szerencsére, mert valóban szükségtelen lett volna szó szerint fordítani a *nem sz..unk a saját küszöbünkre* beszédfordulatot, helyette megteszi a hasonló értelmű, szelídebb *háziyúlra nem lövünk* is. A diákokat Etonban *megbotozták* vagy *megkorbácsolták*? Nos, lehet választani, hogy az írott vagy a hallott kifejezés rokonszenvesebb – nyilván egyik se. A *nem hunytam le a szemem* és a *mindent átéltem* sem ugyanazt jelenti persze, de a kép mindent megmagyaráz.

Természetesen mindnyájan tudjuk: a feliratról nemigen van megkötve a szövegíró keze, míg a szinkronnál a szájmozgásra, a szöveg hosszára és még sok egyéb szempontra is figyelni kell.

A Daphne de Maurier regénye alapján készült *Rebecca* eredetileg *A Manderley-ház asszonya* címmel jelent meg Magyarországon. A legújabb filmváltozatban azt hallom: *jó pár éve* – olvasom: *évekkel ezelőtt*. Nos, ezzel még nincs nagy gond. De amikor az elhangzott *húga* helyett a *nővére* szó tűnik fel a laptop képernyőjén, már elgondolkodik az ember – most melyiknek higgyek? Testvér, testvér? A *noszogat* és a *nyaggat* még csak-csak megfelel egymásnak, de az már kevésbé, amikor azt hallom: *pont így terveztem* – aláírva ugyanakkor: *ez is a terv része volt*.

Bele lehet halni a szomorúságba? Felirat: *Gondolja, hogy a szív megszakadhat?* *Apalack* és a *fiola* szinonimák? *A part egyenlő a partszakasszal?* *A kis fruska* azonos a *kis bolonddal*? Az eredeti szövegben egyébként az utóbbi szerepel.

Tudjuk, az angolban nincs tegezés és magázás, de azért egy félórás csókjelenet után, amikor *kis bolondnak* titulálják a hölgypartnert, nem szoktak senkit magázni. Itt tehát érdemes lett volna rögvést átváltani a szövegírónak a tegezésre. Az 1940-ben Oscar-díjat nyert Hitchcock-változatban természetesen tartjuk, hogy Laurence Olivier – és magyar hangja, a szintén zseniális Gábor Miklós – nem tegeződik a társalkodónővel, mint ahogy nem is csókolgatja a még menyasszony státusban sem leledző hölgyet fél óráig a néptelen tengerparton, lévén egy konzervatív angol nemes.

A *Szólíts a neveden* című nagy sikerű regényből adaptált olasz-amerikai Oscar-díjas film esetében a szinkronhoz, sajnos, nem Szigethy-Mallász Rita kitűnő fordítását használták fel. Jóllehet, a forgatókönyv a legtöbb párbeszédet szinte egy az egyben átveszi a regényből, mégis új fordítással rukkoltak elő. Amiből aztán adódnak furcsaságok: egy 17 éves amerikai srác azt mondja a 24 éves honfitársának: *azt hittem, nem kedveli* – két fiatal, hasonszőrű, ugyanolyan körökben mozgó amerikai „magázódik”? A kitűnő magyar színészek közreműködésével szinkronizált film másutt a *Jó reggelt!* köszöntést alkalmazza, ennek megfelelője lenne a *Hé, Professzor Úr!* felirat. Ami elég furcsa, hiszen egy, a családnál vendégeskedő fiatal doktorandusztól elképzelhetetlen, hogy mélyen tisztelt tanárát a *Hé!* megszólítással köszöntse. A filmes változatban a 17 éves Elio esetében magától értetődő a szleng használata – nyilvánvaló, hogy a 2017-es szlengről van szó –, az *akkor gondolkodom* helyett az *agyalok* használata indokolt, és a *tök béna* sem zavaró. Főleg persze a felnőttéke számára: egy 2021-ben élő magyar 17 éves fiúnak ez ugyanolyan mulattató, mint amikor egyes szinkronszövegírók a ma már cikinék tartott *Király!* szóval érzékeltetik, hogy fiatal, laza srácok beszélgetnek.

Már négy éve, hogy a Netflix Magyarországon is elérhetővé vált. Ma már folyamatos a magyar nyelvű szolgáltatás. Elképesztő nézőszámokról van egyébként szó. Tyler Rake-nek A kimenekítés című mozija 99 millió nézővel – két hét alatt! – lett a Netflix valaha volt legnépszerűbb premierfilmje.

Döbbenetes belegondolni, hogy nemcsak ugyanazzal a vírussal küzd az emberiség, de ugyanazokat a filmeket is nézi... És nem évek múlva, amikor a tévétársaság megveszi a széria jogait és vetíteni kezdi, hanem ugyanakkor! Micsoda lehetőség ez egy színésznek az ismertség elérésére, pláne, ha ezt még megfejejük a közösségi médiával! És mekkora hatása van bármelyik nemzet édes anyanyelvére...

Elek Lenke

Tevékeny élet Somlóorszáiban, a vörösiszap árnyékában

M. Mester Katalin devecseri tanítót,
író-szociográfust kérdezi Balázs Géza

Tíz éve történt a kolontári vörösiszap-katasztrófa. Devecserben talán 200 méterre lakik attól a helytől, ahol a vörösiszap végigzúdult, elöntötte a város alacsonyabban fekvő részeit. Hogyan emlékszik vissza az akkori eseményre?

Még mindig megborzongok. Postára készültem menni, belecúsztam jól a délidőbe. Szünni nem akaró szíreázásra, helikopterhangra lettem figyelmes. Nagy baleset lehet a 8-as úton, villant át az agyamon. Segítsd meg őket, Uram! – szoktam ilyenkor egy fohászt küldeni. Kiszaladtam, az asszonyok gyülekeztek, „valami csúnya sár de rengeteg”, elöntötte a várkertet meg a Torna-patak medrét, házakat... Furcsa szag terjengett. A gyerekkoromat idézte, amikor a nagymamám kifőzte mosószappanos lében disznóölés után a konyharuhákat. Tiltotta, ne emelgessem a fedőt a nagy bádorgázékon, kijön „a csúnya gőz”. Bemerészkedtem a központba. Néhány riadt arcú fiatal jött velem szembe, idegesen mondták, jöhet még több sár, ha kiszakad a másik kazetta. A templomig mentem. Amit ott láttam, leírhatatlan. Mintha alvadó, sűrű vérral árasztották volna el az utcákat. A fényképezőgépet nem bírtam elővenni. Kétségbeesés, kilátástalanság lett úrrá rajtam. Hogy kerülünk ebből ki? Hogyan lesz ezentúl? Élhetetlen a település.

Élete nagy része Devecserhez kötődik: tanít, közéleti, művészeti tevékenységet folytat. Honnan az indíttatás?

45 éve pályakezdő tanítónaként kerültem ide, az akkor neves, volt járási székhelyre. Miután két gyermekem nagyobacskává cseperedett, bekapcsolódtam a közéletbe. Mindig munkált bennem a jobbítás szándéka. 1993-ban lettem az 1927-ben alapított Devecseri Újság szerkesztőbizottsági tagja. Nyolc évig ingyen dolgoztunk. A megyei napilapban, a Naplóban is rendszeresen jelentek meg közéleti, néprajzi, egyháznéprajzi írásaim. Első és egyetlen nőként hat éven át önkormányzati képviselő is voltam. 2019-ben jelent meg a tizedik könyvem. Fő témám a helytörténeti munkákon kívül a 20. század elhallgatott témái, a Don-kanyar vesztesége, a hadi és politikai fogság, az államosítás, a kuláksors, a zsidóság elhurcolása... Már 5-6 éves koromban fekete rajztáblát kértem a Jézuskától levélben. Az ég felhőit rajzoltam meg a borítékra címzéseként. Mert ott fenn az egekben lakhatnak az angyalok. Anyukámmal be is dobtuk a levelet a postaládába. A szüleim komolyan vették a kérést, megkaptam a rajztáblát krétákkal. A tanítóképzőben rajz speciálkollégiumot végeztem. Szerettem volna rajztanár lenni, de nem sikerült. Miután nagyok lettek a gyerekeim, olajképeket festettem. Az első, 1997-es bemutatkozást sok követte. Fiaim diplomaosztására a védőszenjtűket rajzoltam meg. Elkészítettem grafittal a 14 stációt a vörösiszapomlás után. Később elkezdtem gyöngyöt fűzni. 2019-ben megkaptam a Magyar Kézműves Remek díjat. Majdnem húsz zsűrizett gyöngygallérom van.

Miért és hogyan kötődik Gárdonyihoz és Fekete Istvánhoz?

Tanítóképzősként gyermekirodalomból bővebben tanultunk Gárdonyiról. Az Egri csillagok után megismertem a Cifra meséket, s egyéb gyermekeknek írott meséit, verseit. A győri Gárdonyi Géza Általános Iskolában töltöttem a gyakorlatomat, majd Devecserbe kerülve is a Gárdonyi nevet viselő iskolában tanítottam. Lehet így nem kötődni? A névadó író művein keresztül évről évre illet bemutatni a tanítványoknak. Legkedvesebb karácsonyi énekeim, már gyerekkoromban is, a „Fel nagy öröme...”, Gárdonyi szerzeménye, dallamát és szövegét tekintve is. Tudni kell, hogy az akkor még Ziegler Géza 16 hónapos devecseri nép-

tanítói időszakában szerezte a kedvelt szenténeket. Rátaláltam az egyértelmű bizonyítékra is ezzel kapcsolatban. Az ifjú Fekete István az ajkai Nirnsee-birtokon volt gazdatiszt 12 éven át. Ajkáról küldte első írásait az Új Időknek, a Nimród vadászlapnak. S szintén innen adta fel az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság által meghirdetett pályázatra írt regényét, A koppányi aga testamentumát. Gárdonyi szellemiségével az irodalom útján induló Fekete már itt összelelkezett... Devecserben megalakítottuk a Gárdonyi Géza Társaságot, a Fekete István Irodalmi Társaságnak immár 20 éve elnökségi tagja vagyok.

Létezik olyan, hogy „devecseriség”?

Biztosan létezik annak, aki itt született. Az én életem, ha nem is túl nagy környezőtás, de jórészt a Somló, Ajka, Tapolca, Sümeg négy-szögében zajlik évtizedek óta. Sümegi gimnazista voltam. A püspöki palota volt a kollégium. Negyedikben Bíró Márton püspök könyvtárszobája volt a hálónk. Tudom, hogy a mennyezet-freskón az ő alakja is látható, alatta volt az ágyam. A négyszög közepében Halimba, a szülőfalum. Anyai összes felmenőm, szüleim, apai nagyszüleim is a kis falu temetőjében nyugsznak. A szívem Devecser mellett egy tágabb vidéket dédelget, Somlóországot, melyről könyvet is írtam.

Miért iratkozott be egy budapesti retorikaképzésre?

Majd 20 év tanítás után Ajka oktatási és közművelődési irodájára hívtak dolgozni oktatásszervező, oktatásirányító munkakörbe. Irodavezető-helyettesként elég gyakran volt szükséges megszólalnom az intézményvezetők vagy más vendégek, kollégák előtt. Még ennél is többször írtam előszót kiadványokhoz, beszédeket feletteseimnek, a legkülönbözőbb alkalmakra: nemzeti ünnepekre, megemlékezésekre, megnyitókra, iskolák évfordulóira, pedagógusnapra, még temetői búcsúztatót is. Ekkor találtam rá a Magyar Író Akadémia beszédíró mesterkursusára. Az előadásokon kívül derűs hangulatú műhelymunka is folyt.

Milyen lehetőségei vannak egy kisvárosi értelmiséginek?

Ma, az internetezés idején jobb a helyzet, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Most mindent bevarázsolhatunk a szobánkba a világháló segítségével. Nem muszáj leváltárba mennünk, ha kutatni akarunk. Értelmiségi életet élhetünk lakásunk falai közt is. E kisváros az elmúlt évtizedekben meghívta, vendégül látta Czine Mihályt, Bertha Bulcsút, Szakonyi Károlyt, Ágh Istvánt, Nádasdy Borbálát, Rózsás Jánost, a magyar Szoltsenyicint, meg a környékbeli írókat, festőket. Kitűnő előadók verseket mondtak nekünk: Madaras József, Horváth Teri, Szabó Gyula, Hegedűs D. Géza, Bessenyei Ferenc, Pálffy Margit, de még Mikó István is. Annak idején Antall József is tartott nálunk a könyvtárban beszédet. Devecserben a kilencvenes évek elején már volt helyi televízió (DVTV). Néhány pedagógus kollégámmal azt is ingyen vezettük jó néhány évig. Szalagos kazettán eltettem néhány műsort. Nemrég kicsit belepillantottam. Nem találok rossznak ma sem. Az újság, a televízió meg a könyvtár által szervezett nívós programok aktív értelmiségi létet biztosítottak „a nemzet napszámosa” számára. Úgy hallom, ma már nem nagyon csinálnak ingyen semmit. Tán igazuk is van.

M. Mester Katalin néhány könyve: Kinyílik a rózsza, kihajt a levél... (Don-kanyar) (2003), Visszatérő álmok (2004), Mind elvitték a legények elejét... (2006), Drága kicsi Terkám! Édes Lackóm! (2007), Halimba története mozaikokban (2009), Sorsok Zalától a Mátraig (2009), Somlóország – Istenadta szép vidék (2011, 2015), Eltaszítva a hazától (2012), Leporolt igaz gyöngyök (2019).

„A székelyeknek kellett Attila, és kell ma is”

**Száraz Miklós Györgyöt kérdezi
Birtalan Andrea**

Székelyek című regényes művelődéstörténeti könyvének (2018) bevezetőjében van egy játék. Különböző embereknek felteszi azt a kérdést, hogy mi a székely. Önnek mit jelent: székely?

Mindig mást. Most a könyv képes változatán dolgozunk, egy csomó kép jut eszembe. A Néprajzi Múzeum fotótárából, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum anyagából, saját képekből dolgozunk. Hetek óta régi, százéves fotográfiákat nézegetek. Két idős férfi székely harisnyában, fehér ingben, fekete mellényben, fekete kalapban. Fehérre meszelt templomfal a háttér. Ha máskor kérdezi, akkor Korond jut eszembe. Farkaslaka. Tamási Áron Ábele. A Gyilkos-tó, ahol egyszer a szemem láttára késeltek meg egy embert. Barátok jutnak eszembe: Csíkszeredában, Kézdivásárhelyen, Szentgyörgyön, Papolcon. Háromszék, ahol a havasokban málnáztunk a gyerekeimmel, és a székelyek kajánul a medvével riogattak minket. Márton Áron, Körösi Csoma Sándor.

A székely nyelvjárás milyen kapcsolatban lehet a Csaba királyfítól származtatható eredettörténettel?

Nem is szoktam az eredetről beszélgetni székelyekkel. Csak azt válaszolhatom, amit gondolok, és az nem biztos, hogy a valóság. A székelyeknek kellett Attila, és kell ma is. Ahogy nem mondunk le a déli harangszóról sem, holott olyan sokan tudjuk, hogy nem pont úgy a miénk, ahogy a mese szól. Ha régész lettem volna, népvándorlaskoros lettem volna. Egyre többet tudunk a népvándorlás koráról, és mint Pascal gömbje, a nagyobb tudás ez esetben is nagyobb ismeretlen felülettel való érintkezést eredményez. Az egészen biztos, hogy nem etnikailag homogén nemzetek nyargalásztak a népek országútjának mondott sztyeppén. Magyarok, avarok, hunok, szarmaták, kazárok, bolgárok – mind-mind vegyes összetételű népek. Írtó izgalmas ez. Ma már a történettudományok művelői sem feltétlenül kövезik meg azt a tudóstársukat, aki esetleg a különben egyelőre ismeretlen nyelvű és etnikumú hunokról vagy egy részükről, néptörédkükről azt meri feltételezni, hogy magyarul beszéltek. Ebben a kérdésben egyelőre nincs igazság, csak személyes igazságok vannak.

A kötet borítóján egy virágos ajtó látható. Miért?

Maczó Péter, a könyv tervezője szerezte. Először morogtam miatta. Nőiesnek éreztem. Nekem a székelyekről nem a kert, az éden, a virág jut eszembe. Inkább a harc, a küzdelem. A fenyvesek. Erdők. Sziklák. Havasok. Szablya vagy medve. Vagy a székelykapuk. A székely harisnya. Templomok és férfingek vakító fehérsége. Aztán leszavaztak. A nők döntöttek a kiadóban. Három nő is azt állította, hogy ez a kép borítónak is nagyon szép, higgyek nekik, és különben is, amit én első hevületemben pulykatakonyinak neveztem, az a magyar mályva, szóval jobb lesz, ha hallgatok. Meglátom, klassz lesz. Van olyan, hogy valami annyira nem tetszik, hogy nem engedek, de ez esetben hagytam meggyőzni magam, és kiderült, hogy a vásárlók szeretik ezt a borítót.

A jó kép nem szép. Az Ön számára milyen a jó könyv?

Ezt valahol én mondtam vagy írtam, ugye? A jó kép nem feltétlenül szép. A jó könyv sem az. Soroljam a közhelyeket? A jó könyv (jó fotó, festmény, film, zene stb.) sokféle lehet. Jó lexikon, jó ismeretterjesztés, jó tankönyv, jó ponyva. Meg rossz is. Szűkítsünk az irodalomra. A jó irodalom is sokféleképpen működhet. De mindenképp ragadjon meg. Döbbsentsen meg.

Váltson ki érzelmeket. Legyen érdekes. Rendezze benne az író a körülöttünk létező világot úgy, hogy azt valahogy rendeztebbnek érezzük, és úgy, ahogy azt más nem rendezhetné, csakis ő. És nyugodtan megmosolyoghat, hiszen erre sincs törvény vagy szabály, egyikünknek Golding vagy Faulkner vagy Camus izgalmas, a másikunknak Proust, Hrabal vagy Fekete István. Vagy éppen Panait Istrati. A napokban sokadszor olvastam újra ezt a görög-román-francia tekergőt, és mindig megdöbbsent, hogy milyen erős, és mennyire szabálytalan.

Bejárta a Székelyföldet, és nemcsak azt, mégsem vallja magát „utazónak”.

Sem a Székelyföldet, sem Magyarországot nem jártam be tervszerűen. Viszont sokszor visszamegyek ugyanoda. Mert azt nagyon szeretem, hogy már nem vagyok egészen idegen, hogy vannak kedves helyeim. Akár egy kávéra, egy pohár borra vagy csak ücsörgésre. Az utazó az profi, jön és megy, lefotózza magát valami helybélivel, másnap továbbáll, és azt írja a blogjára, hogy boldog, mert szerzett egy csomó új barátot. Én meg szeretek kopott kis helyeken kajálni, felszállni tömött helyi vonatokra és távolsági buszokra. Hajnalban tekeregni utcákon, melyeken még csak a csavargó kutyák bókálnak. Másodszor, harmadszor, negedszer is.

Hogyan lehet úgy utazni, hogy közben ne legyünk „utazónk”?

Az nem rossz, ha tudjuk, mit szeretünk, és mit nem. Hogy oda menjünk, ahová szeretnénk, ne oda, ahol semmi keresnivalónk. Írtó nagy luxus ott és azzal tölteni az időt, ami nem nekünk való. A rómaiak tudták, hogy ha vacsorára hívnak, nem azt kell kérdezni, mi lesz a kaja, hanem hogy ki lesz még ott. Azt hiszem, az emberek többsége, köztük sokszor én is, rengeteg időt fordít olyasmire, amire nem kéne.

Most min dolgozik? Lesz Tibet-könyv?

Hetek óta, tulajdonképpen hónapok óta dolgozom a Székelyek képanyagával. Lesz benne egy lapszéleken futó szótárféle is, „Székelységek” cím alatt, érdekes, különleges, sajátos székely kifejezésekből vagy ötszáz. Olyanok, hogy *átbükken* vagy *baszuta*. Felbukik a fáradtságtól. A másik meg azt jelenti, hogy komor, borús, szótlan. Egyik kedvencem az *elszentül*. Bealkonyodik, elszenderedik. A lap alján pedig a székely településnevek sorjáznak majd. Azt is össze kellett szedni. Némi hezitálás után nem lesz mellettük, hozzájuk semmi információ, csak a településnevek sorjáznak. Demonstráció lesz. Ha jól emlékszem, úgy négyszázötven-ötszáz helységnév. Egy nagy album is elkészült, négy régi könyvből raktuk össze a kiadóval, több mint ötven téma. Csupa magyar dolog. Természeti tünemény, építészet, tárgyak, jelenségek. Erdők, Balaton, Szent Korona, a nyelvünk, a magyar tanya, Szent László hermája, a huszárok, 1956. Ilyesmik. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt írtam egy Duna-esszét. Albumhoz kértem szöveget, azt mondtam, ahhoz nincs kedvem, de ha megfelel úgy, hogy írok a kedvem szerint egy Duna-esszét, aztán ha kész, kiszedjük belőle azokat a szövegrészeket, amelyek jók a könyvbe, akkor megcsinálom. Az album megjelent itthon, aztán a németek is megvették, egy müncheni kiadó is megjelentette – állítólag nem a képek miatt, hanem a szöveg miatt. Mondom, ez tizenöt éve volt, és most decemberben felmerült, hogy esetleg a Scolart érdekli ez az esszé. Akkor persze előbb átnéztem, itt-ott kibővítettem... Talán ahhoz is kellenének képek. Ez mind-mind pepecseléssel jár, nagy magán- és állami gyűjteményekből összeszedni a képeket, engedélyt kérni, szerződni, képaláírásokat és képjegyzékeket csinálni, a könyvtervezőkkel együttműködni... Hónapok óta csinálom, elegendő is lett, most azt gondolom, évekig csak írni szeretnék. Tibet-regényt, Pokolsárt. Van egy-két olyan szöveg, amelyen kisebb-nagyobb megszakításokkal, de lényegében folyamatosan dolgozom. Most úgy érzem, eljött az idejük. Hogy nem lenne szabad mást csinálni.

Száraz Miklós György

Széphalom: Kárpát-medencei zarándokhely

**Nyiri Pétert, a széphalmi
Magyar Nyelv Múzeumának igazgatóját
kérdézi Balázs Géza**

2008-ban nyílt meg A Magyar Nyelv Múzeuma. Milyen volt az elmúlt évtized?

Sikerült megtöltenünk tartalommal az intézményt. Elkészültek az állandó kiállítások és több időszakos tárlat is, kitaláltunk új rendezvényeket, elindítottuk a múzeumpedagógiai foglalkozásokat, lettek saját kiadványaink, díjaink. Nyelvészeti muzeológia a nyelv-múzeum előtt nyilván nem létezett, ez egy új terület, melynek az elméletét, módszertanát és gyakorlatát is Széphalmon kellett kidolgoznunk és kipróbálnunk. Összességében tehát igazoltuk ennek az intézménytípusnak a létjogosultságát.

Ha köztünk lenne Pásztor Emil tanár úr, akinek az ötlete volt ez a múzeum, elégedett lenne?

Pásztor Emil tanár úr már 1994-ben, a Kazinczy Társaság közgyűlésén elmondott javaslatában megfogalmazta a tervezett múzeum kettős szerepét: legyen kiállítóhely és közösségi tér is. Ez megvalósult, mert a tárlatok mellett számos programot kínálunk, az előadásoktól, konferenciáktól a zenés irodalmi estekig. Arra törekszünk, hogy a múzeum valóban az anyanyelvi kultúrához kötődő tudományok és művészetek helyszíne: a múzsák kertje, ligete legyen. Pásztor Emil tanár úrról galériát neveztünk el, szeretettel emlékezünk rá. Kiemelten figyelünk arra, hogy úgy haladjunk, ahogyan az „alapító atyák” elképzelték ezt a múzeumot, miközben természetesen alkalmazkodunk az adott helyzethez, korhoz.

A 2020-as év változást hozott a múzeum életében. Megújult a kert, előkerült Kazinczy egykori házána alapja.

Egy rendezett, megújult kerttel: biztonságos utakkal, az egykori Kazinczy-kúria alapjainak kijelölésével, szökőkúttal, új növényekkel, „fakönyvtárral” várjuk a látogatókat 2021-ben. A kertrekonstrukció célja az volt, hogy a küldetésünk teljesítéséhez megfelelő környezetet alakítsunk ki, amelyben még hatékonyabban tudunk mesélni édes anyanyelvünkről. Bízunk abban, hogy az „új” kertbe is szívesen jönnek a látogatók, s hogy a sátoraljaújhelyiek és környékbeliek kedvelt kirándulóhelye lesz.

Miért kellett lebontani az első állandó kiállítást?

Tíz évig volt velünk a Titkok titka, a magyar nyelv múltja, jele és jövője állandó kiállítás. Ez volt az első átfogó nyelvészeti tárlat hazánkban, a látogatók kedvelték, a visszajelzések szerint bebizonyosodott, hogy egy kiállítás mesélhet a nyelvről. Helyére Kazinczy-kiállítás kerül, 2021 első felében nyílik meg. A széphalmi mester egykori birtokán szükséges egy Kazinczy-bemutató, melyben megrajzoljuk a nagy nyelvújító portréját, elmondjuk, hogy „ki volt ő, és mit tett ő a hazáért”. Nyelvészeti állandó kiállítás nélkül azonban nem lehet meg a nyelv-múzeum, ezért már most tervezzük az új tárlatot, amely remélhetőleg az elkövetkező években el is készül.

Milyen további tervek vannak Széphalomban?

Célunk, hogy Széphalom Kárpát-medencei nemzeti zarándokhely legyen, ahol a látogató, az ide zarándoló megismerheti

Névjegy

Nyiri Péter (1980) muzeológus, irodalomtörténész, a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma (a Petőfi Irodalmi Múzeum tagintézménye) igazgatója, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke. Kutatási területei: Jókai Mór regényművészete, anyanyelvi ismeretterjesztés és muzeológia. Nyelvi és irodalmi tanulmányokat, esszéket ír, könyveket szerkeszt, előadásokat tart.

anyanyelvünk gazdagságát, nyelvi-irodalmi hagyományaink erejét, ráébredhet arra, hogy mi, magyarok az országhatároktól függetlenül egy nagy közösséghez tartozunk, melyet a „haza a magában” lényegű csoda, a magyar nyelv tart össze, és tart meg. Minden, amit Széphalmon teszünk, ezt a küldetést, üzenetátadást, értékörzést szolgálja. A fejlesztések is ennek hatékonyságát, a lehetőségek, a mozgáster bővülését segítik. Tervünk egy korszerű, a tájba illő szálláshely megépítése. Széphalom egyedülálló kínálatával és természeti környezetével az elmélyülés, lelki gazdagodás helyszíne, ugyanakkor tevékeny kikapcsolódást, szellemi mozgást kínál. És dolgozunk tovább azon, hogy a nyelv-múzeum a hazai nyelv-művelés központja legyen.

A múzeum nagyon aktív a közösségi médiában...

A koronavírus-járvány idején igényes tartalmat kínálunk a digitális világban is: ismeretterjesztő írásokat a nyelvről és a szépirodalomról, oktatási segédanyagokat, rejtvényeket, hogy felmutassuk nemzeti kultúránk értékeit, hogy megszólítsuk a fiatalokat is. Sajátos a helyzet: a virtuális világ eszközeit használva biztatunk mindenkit a hagyományos kommunikációs formák gyakorlására: buzdítunk a kézzel írásra, a versírásra és versmondásra, a szépiírásra, rejtvényfejtésre.

Mit jelent neked Újhely?

Szatomárban, Fehérgyarmaton születtem, az egyetemi éveim után érkeztem a városba: feleségem újhelyi, és itt telepedtünk le, itt élünk három gyerekünkkel. A város hamar befogadott, én is azonnal megkedveltem a „használatlan szépségű Sátor-hegyeket” (Petőfi szavai). Zemplén és Abaúj természeti és kulturális kincsekben nagyon gazdag táj, Széphalom okán a magyar irodalmi nyelv, a modern magyar nyelv szülőhelye. Először a Kazinczy Ferenc Társasággal kerültem kapcsolatba, aztán A Magyar Nyelv Múzeuma munkatársa lettem. Igyekszem segíteni a lendületesen fejlődő, értő és elkötelezett városvezetés irányításával gyarapodó-épülő várost. A vidéki humán értelmiségi lét nem szerep, hanem hivatás: sokszínű, társadalmi munkával teli tevékenység, alkotómunka és közéleti feladatok vállalása. Szatomári gyökereimet (kemény kurucok élnek ott is) nem feledek, de most már Újhely az otthonom, zempléni (is) vagyok.

Költői szépségű esszéket írsz, legutóbb például a Nyelvtarisznaya című könyvedben.

Az írás az élet ünnepi pillanatai közé tartozik számomra, szer-tartás: a szellemi és a fizikai tevékenység (az alkotás és a toll mozgatása) is. Jelentek már meg mesefordításaim (németből), saját meseregényem és esszéim. Kedvelem az esszé műfaját, mert személyes megnyilatkozásra ad alkalmat. Tanulmányokat (tudományos szöveget) a szépirodalomról írok általában, anyanyelvünkről inkább esszében szólok. Hiszek a kimondott és leírt szó erejében, abban, hogy a szabatos, választékos nyelvhasználat, a nyelvi igényesség és pontosság segíti a megértést. Bátran élek a patetikusság nyelvi eszközeivel is, mindenkor érvényesnek és nem elavultnak tartom, a nyelv és a gondolat erejét látom benne, mely egyúttal a teremtett világban igenis meglévő rend és harmónia erejét is fel tudja mutatni.

Ha föltámadna és körülnézne Széphalmon Kazinczy Ferenc, mit mondana?

Kazinczy huszonöt éven át élt Széphalmon, folyamatos lobbogásban-alkotásban, de nem gazdagon, hanem anyagi nehézségekkel küzdve egy vakolatlan falú házban. Az egykori birtokán most meg tapasztalható rendezettség bizonyára tetszene neki, megértené, hogy hálás szívvel emlékezik rá az utókor. „Ben-nünk hazaszeretetet lobog, s ennek egy része a nyelv szeretete.” Ezt valljuk mi is, ez mozgatja cselekedeteinket, talán örömmel fogadná mindezt, mint ahogyan a pezsgő életet, a sok fiatal is. Hogy a modern tárgyakra, a digitális eszközökre mit szólna, nem tudom, ám annak biztosan örvendezne, hogy Széphalmon a 21. század harmadik évtizedében is lehet még mártogatós tollal, tintával, kézzel írni.

A magyar rekurzív szerkezetek elsajátítása

Kutatásom a pszicholingvisztika és a generatív grammatika közös tartományába illeszthető. A pszicholingvisztika a nyelv megértésének, produkciójának és elsajátításának folyamatait írja le. A generatív nyelvelmélet legfőbb tézise, hogy a nyelv velünk született rendszer, mely elsajátítás révén jut a birtokunkba, a nyelvtan formái központú, kreatív és rekurzív (Pléh, 2014). A rekurzivitás valamely nyelvi szerkezet tovább-bővíthetőségét jelenti.

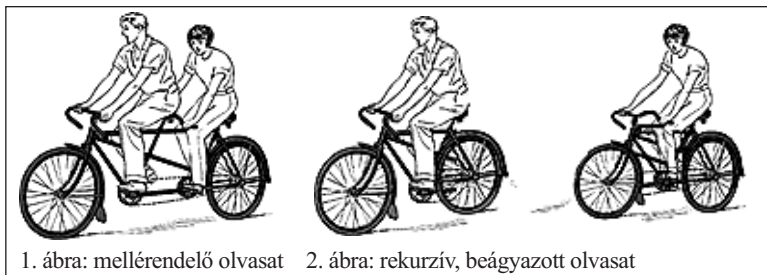
A rekurzió képességének köszönhetően nincsen leghosszabb mondat, a szerkezet összetevői elméletben a végtelenségig egymásba ágyazhatók (1).

(1) *Józsí azt mondta, hogy Jani úgy hitte, hogy Mari úgy gondolta, hogy esik az eső.*

De hogyan került a rekurzió a nyelvészeti kutatások középpontjába? Erre ad választ Hauser, Chomsky és Fitch (2002) cikke. A nyelvi képességnek szerintük két fajtája van. A **tág értelemben vett nyelvi képesség** (*faculty of language in a broad sense, FLB*) nem csupán az emberek, hanem az állatok és ezen belül a főemlősök sajátja is lehet, míg a **szűk értelemben vett nyelvi képesség** (*faculty of language in a narrow sense, FLN*) nem, mert az csak az emberi nyelvre jellemző tulajdonság. Mivel az FLN fő mechanizmusa a rekurzió, ezért ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy ez a legfontosabb tényező, amely megkülönbözteti az emberi nyelvet az állatok kommunikációjától.

A nemzetközi szakirodalom alapján kétfajta rekurzív értelmezés különíthető el egymástól, az egyiket **direkt rekurciónak**, míg a másikat **indirekt rekurciónak** nevezzük. Ahogy azt a (2)-es példa mutatja, az előbbi (1. ábra) egyfajta mellérendelő olvasatot jelent (a bácsinak és a feleségének a biciklijét), míg az utóbbi alatt (2. ábra) a cikk szerzői a beágyazott, felnőtt szerzőt értik.

(2) *A bácsi feleségének a biciklijét a piros.*

1. ábra: mellérendelő olvasat 2. ábra: rekurzív, beágyazott olvasat

A szerzők azt állítják, hogy a gyermekek a mellérendelő olvasattal kezdik a rekurzív szerkezetek értelmezését (1. ábra), csupán 5-6 éves korban sajátítják el a korrekt, rekurzív értelmezést (2. ábra). Ezeknek a szerkezeteknek a produkciójáról kevesebb az adat. Azok alapján a gyermekek 7-9 éves korban kezdik produkálni a különböző rekurzív struktúrákat.

Kutatásom arra irányult, hogy megtudjam, a magyar nyelvben hány éves korban kezdik a rekurzív szerkezetek megértését, produkcióját, illetve amennyiben nem sikerül a célszerkezetet korrekten értelmezni, milyen más interpretációt adnak neki. A produkci-

ót tekintve pedig, ha a gyermekek nem tudják az adott szerkezetet egészen produkálni, milyen más szerkezetet produkálnak helyette. Három magyar rekurzív/komplex szerkezetet vizsgáltam:

(3a) *A tehén üljön le az egér fölötti cica elé!*

(szerkezetileg nem rekurzív struktúra; jelentés: rekurzív, szerkezet: nem rekurzív)

(3b) *A tehén üljön le a cica elé, ami az egér fölött van!*

(vonatkozó mellékmondatok; jelentés: rekurzív, szerkezet: rekurzív)

(3c) *Tegyük a kosárba a boszorkány kacsájának az almáját!*

(rekurzív birtokosok; jelentés: rekurzív, szerkezet: rekurzív)

Az is kérdés tehát, hogy ezeket a struktúrákat egy időben sajátítják-e el a gyermekek, vagy mutatkoznak szerkezetfüggő különbségek az elsajátítás menetében.

Négytől nyolcévesekig vontam be a vizsgálatba, ezeknek a szerkezeteknek mind a megértését, mind a produkcióját teszteltem. Arra a kérdésre, hogy hány éves korban sajátítják el őket, a következő válaszok adhatók: már 4 éves kortól helyesen, azaz rekurzívan (2. ábra) értelmezik mindhárom szerkezetet, tehát jóval előbb, mint azt a nemzetközi szakirodalom állítja. A három szerkezet produkciója 6-7 éves korban kezdődik, ez is hamarabb történik, mint a szakirodalomban.

Arra a kérdésre, miszerint a magyar gyermekek milyen más értelmezést adnak a rekurzív struktúráknak, és hogy milyen más szerkezeteket mondanak helyettük a produkcióban, azt a választ adhatom, hogy a megértést tekintve nincs sok adatunk, mivel a négyévesesek voltak a legfiatalabb vizsgált csoport, és már ők is többségükben helyesen értelmezték a feladatot. A produkciós tesztben jellemzően a szerkezet részeit produkálták, mielőtt azok egészének produkciójára sor került volna. Nem találtam jelét a mellérendelő olvasatnak (1. ábra) sem a megértési részben, sem pedig a produkcióban.

A három szerkezet közti különbségekre rátérve azt lehet mondani, hogy a szerkezetileg nem rekurzív struktúrák (3a) megértése, produkciója volt a legnehezebb a gyermekek számára, a legkönnyebbnek pedig a rekurzív birtokosok (3c) bizonyultak. Ez az adat azért érdekes, mivel egy szerkezetileg nem rekurzív struktúra eszerint nehezebb a gyermekek számára, mint a szintaktikailag és jelentésben is rekurzív szerkezetek (vonatkozó mellékmondatok, rekurzív birtokosok).

A kutatás legfőbb következtetése, hogy – akár csak a nyelvi képességet – a rekurziót is kétféle értelemben lehet használni. A tág értelemben vett rekurzió alatt Chomsky *merge* (összeolvasztás) művelete értendő, ez tulajdonképpen a szűk értelemben vett nyelvi képesség (FLN) legfőbb mechanizmusa. Chomsky olyan műveletként fogja fel a *merge*-et, amely nagyobb egységeket hoz létre kisebbekből (Chomsky 1993). Úgy kell ezt elképzelni, mint egy automatát, vagyis annak bemenetébe „bedobunk”

egy lexikai egységet és/vagy másik szintaktikai objektumot, majd az automata ebből egy szintaktikai objektumot állít elő. Fontos, hogy ez a művelet kategóriasemleges, tehát egyaránt jellemző a vonatkozó mellékmondatokra, a birtokosokra vagy bármely más nyelvtani szerkezetre. Ebből következik, hogy a nyelv összes frázisának rekurzív a szintaxisa. A szűk értelemben vett rekurzió pedig azt jelenti, hogy egy adott frázis tartalmaz egy ugyanolyan kategóriájú frázist. A különbség tehát az ismétlődésben rejlik, hiszen a tág értelemben vett rekurzió esetén egy bizonyos kategóriájú elemnek nem szükségszerűen kell ismétlődnie, míg a szűk értelemben vett rekurciónak ez az egyik alapvető tulajdonsága. Az utóbbi esetben egy frázisnak tartalmaznia kell egy ugyanolyan kategóriájú másik frázist, ami szintén tartalmazhat egy ugyanolyan kategóriájú frázist és így tovább. Ez a művelet viszont ebből kifolyólag nem kategóriasemleges.

Az elsajátításban a tág értelemben vett rekurzió korai fejlődés, a kísérletek adatai alapján a szűk értelemben vett rekurziót a magyar gyerekek a megértésben 4 éves, a produkcióban pedig 6-7 éves korban sajátítják el.

Langó-Tóth Ágnes

A szerző az intézet Pszicho- és Neurolingvisztikai Osztályának tudományos segédmunkatársa. (A szerk.)

Hivatkozások:

Chomsky, N. 1993. *A minimalist program for linguistic theory*. MIT occasional papers in linguistics no. 1. Cambridge, Massachusetts: Distributed by MIT Working Papers in Linguistics.

Hauser, M. – Chomsky, N. – Fitch, T. 2002. The faculty of language: What is it, Who has it, and How did it evolve? *Science*, 298: 1569–1579.

Pléh Cs. 2014. A pszicholingvisztika története. In: Pléh Cs. – Lukács Á. (szerk.) *Pszicholingvisztika 1. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 3–117.

Ingyen vagy ingyenesen utazhatnak a 65 év felettiak?

A magyarban egy szót alkotó hangsor mondatbeli helyzete(i) alapján kap szófajiságot. A legtöbb hangsornak ugyan van valamilyen leggyakoribb használati módja (jelentésformája, azaz szófaja), de szigorú értelemben véve csak akkor nyer szófajiságot, amikor mondatba kerül. A *mély* hangsor általában melléknévi szófajban szokott megjelenni (pl. *mély víz*, *mély hang*), de megjelenhet más szófajban is (pl. főnévként: *a mélybe ugrik*).

A magyarban egy-egy lexéma szófaja és végződése között nincs szoros összefüggés, szemben például a flektáló latinnal, olasszal vagy oroszsal. Mivel a főnévi, melléknévi szófaj nem kötődik meghatározott hangsorhoz (nincsenek kötelező alaki jegyei, ún. szófajjelölői), így aztán könnyen történhet szófajváltás a hangalak megváltozása nélkül, tehát morféma hozzáadása nélkül is. A szó tehát változatlan alakban marad, új lexéma nem jön létre.

A szófajváltás olyan szemantikai-szintaktikai folyamat, amelynek során megváltozik az adott lexéma grammatikai viselkedése, és ennek eredményeképpen poliszémia, tehát a meglevő lexéma több jelentése s egyúttal több szófaja áll elő, pl. *vasutas*: melléknév – főnév, *keresztül*: határozószó – igekötő – névutó, *túl*: határozószó – igekötő – névutó – főnév, *viszont*: határozószó – igekötő – kötőszó – mondatzó. A fentebb említett sajátosságok miatt a magyarban meglehetősen intenzív a szófajok közötti mozgás, a szófajok egymásba való átalakulása.

Bizonyos helyzetekben előfordul, hogy a jelzői és a határozói funkciók összekeverednek a mondatban. A *-tlan*, *-tlen*, *-atlan*, *-etlen*, *-talan*, *-telen* képzők lexémák eredetileg bizonyosan határozói szerepet töltöttek be a mondatban. Ennek nyomát ma elsősorban a költői nyelvhasználat őrzi: „Ottan némán, *mozdulatlan* álltam, / Mintha gyökeret vert volna lábam” (Petőfi: A Tisza), „Párisba tegnap beszökött az Ősz. / Szent Mihály útján suhant *nesztelen*...” (Ady: Párisban járt az Ősz) stb. A mindennapi nyelvhasználatban sem hangzanak idegenül a határozói funkcióban szereplő pusztá fosztóképzős melléknévek, fülünk számára megszokottak az efféle mondatok: *Örömtelen* telnek napjai, *Váratlan* jött vendég, *Szüntelen* fecseg stb., jöllehet ma már általánosabb az *-ul*, *-ül* módhatározóraggal megtoldott forma: *örömtelen + ül*, *váratlan + ul*, *szüntelen + ül*, hiszen a fosztóképzős szó mondatbeli helyzete folytán egyre inkább jelzőnek tűnt a nyelvérzék számára. A *-tlan*, *-tlen*, *-atlan*, *-etlen* képzőt ma egyértelműen a melléknévképzők között tartjuk számon, a határozóból melléknévvé való átértékelődés végbement.

Ebbe a változástípusba tartozik az *ingyen* lexéma is, amely ugyancsak kettős (határozói és jelzői) jelentésben ismeretes, vö. pl. *Ingyen* (határozó) *mérik a sört a majálison* ~ *Ingyen* (jelző) *sört mérnek a majálison*. A határozói jelentés volt az elsődleges, hiszen az *ingyen* szóhasadás eredményeként keletkezett az *így* határozószó nyomatékossabb, *így-en* (mód)határozóragos alakjából (e hangtani fejlődésre l. *lágý* ~ *langyos*). A szó belseji *-n-* inetimologikus hang, utólag toldódott be a szóalakba. Az *ígyen* határozószót eredetileg a tagadás nyomósítására használták a

nem, *sem*, *majd* mellett ’egyáltalán nem’, ’éppen nem’ jelentésben. A tagadásnál betöltött megerősítő funkciója lehetett az ’ok, cél nélkül, hiába’ jelentés kifejlődésének az alapja, majd ebből származott az ’ellenszolgáltatás nélkül’. Határozói jelentésben ma gyakran hallható az *ingyért* forma is, amely raghelyettesítéssel jött létre a *pénzen vesz* ~ *pénzért vesz* típusú alakpárok mintájára (Zaicz Gábor: Etimológiai szótár 2006: 336).

A melléknévi használat az *ingyen való* szerkezetből vonódhatott el. Mivel a nyelv általában igényt tart a különféle funkciók elkülönítésére, így az *ingyen* lexéma esetében is újabb elemekre volt szükség az elhomályosuló (határozói és jelzői) funkciók világossá tételéhez. Az *ingyen* esetében ez két lépésben valósult meg:

(1) A melléknévi szófajiságot nyomatékossító *-s* képzővel létrejött a melléknévi jelentésű *ingyen-es* lexéma. A melléknévképzők között számontartott *-s* képző (vö. pl. *só-s*) ez esetben elsősorban szófajjelölő funkcióval rendelkezik, hiszen nem a képzés a fő funkciója, és tulajdonképpen nincs jelentésmódosító szerepe sem, csupán a szóalak melléknévi szófaji jellegét erősíti. A melléknévesítő képzők általában idegen eredetű lexémák beillesztését segítik elő a magyar nyelv szófaji rendszerébe. Alkalmazása nem új jelenség: a német *schlecht* ’rossz, silány, hitvány, értéktelen, aljas’ szó melléknévi jelentésben került nyelvünkbe még a 15. században. Ma melléknévi jelentésben a melléknévesítő képzővel ellátott változat, a *selejt-es* forma él, a *selejt* főnévi jelentésűvé vált. Ugyancsak német jövevényszó a ma már jobbra csak a nyelvjárásokban élő *fájin* (vö. ném. *fein* ’finom, kitűnő’). Ebből alakult ki a *fájin-t-os* származék, amely az *-s* melléknévképzővel és egy *-t* járulékhang betoldódásával jött létre.

Újabb idegen eredetű lexémákon is találunk beillesztő (melléknévesítő) képzőt, pl. ang. *light* ’könnyű’ > m. *light-os* ’könnyű, nem elég jó’, ang. *full* ’teljes’ > m. *full-os* (szleng) ’tökéletes, minden szempontból megfelelő, jó’ (pl. *fullos autó*, *fullos csaj*), ang. *cool* ’szuper, állati jó, menő’ > *cool-os/kül-os* ’jó, menő’ (pl. *külos buli*), cigány *raj* ’vagány, menő, minőséget sugalló’ (pl. *raj csávó*, *raj séró*) > m. *raj-os* ’ua.’. A kölcsönzött lexémák hiába melléknévi jelentésűek, a nyelvhasználók feltehetően nem érzékelik szófajukat, ezért magyar melléknévképzőkkel (pl. *-s*) erősítik meg szófaji értéküket.

(2) Az *-an*, *-en* határozói szuffixum az elhomályosuló adverbiumi funkciót teszi ismét világossá: *ingyenes-en*. Ennek eredményeként redundáns szóalak jön létre, amelyben raghalmozás mutatkozik (az *-en* rag kétszer fordul elő): *ingy-en-es-en*.

A címben feltett kérdésre visszatérve: természetesen *ingyen* és *ingyenesen* is utazhatnak a 65 év feletti Magyarországon: az *ingyenesen* formában – a másodszor kitett *-en* ragnak köszönhetően – jobban érzékelhető az *ingyen* alakban már-már teljesen elhomályosult adverbiumi jelentés.

H. Varga Márta

Tápos magyarok?

Papp Sándor Zsigmond erdélyi származású író és publicista cikkéből arról értesülök, hogy az ottani magyarok gúnynévként használják a *tápos* szót a magyarországi magyarokra. Hosszú lesz az idézet, de érdemes végigolvasni:

„Már nem vagyok szatmári, de még nem vagyok pesti. [...] Távolodóban az erdélyiségtől és közeledve a tápossághoz. (Az megérne egy mélylélektani vizsgáldást, hogy az anyaországhoz ezer szállal kötődő, annak támogatását magától értetődőnek tekintő székelyek miért hívják mégis lenézően és megvetően táposoknak a magyar-magyarokat, akikhez amúgy olyannyira tartozni szeretnének formálisan és informálisan. Mi ez az árulkodó kettősség, mi ez a tapadás elkülönülés? Önmagunk szelíd arcul köpése?)”

Első olvasásra hihetetlennek látszott a dolog, különösen nekem, anyai részről partiumi eredetű budapesti magyarnak, de mivel a szerző maga is ottani születésű, hinnem kell neki. A nyomozást, mint szoktam, az interneten kezdtem el, és az ott talált adatok a legnagyobb mértékben igazolják (sajnos) az idézett fejtegetést.

A szleng.blog.hu szerint a *tápos* jelentése: 'testi ügyefogyottsága, életképtelensége miatt lenézett, megvetett (férfi)'. Pl. *Nem egy tápos kis csicska volt.* A hogymondom.hu portál a szót így értelmezi: 'parás, félős, beszari, gyáva', illetve 'gyenge, erőtlen'. A régebbi katonai szlengben az előfelvételseket nevezték *tápos*nak. (Ezek a – kötelező katonai szolgálatukat egyetemi tanulmányaik megkezdése előtt teljesítő, többségükben városi, értelmiségi háttérű – fiatalok a „sereg”-ben lebecsülés és gúny tárgyai voltak, velük végeztették a kellemetlen, megalázó munkákat.)

A *tápos* szó feltehetőleg a *tápos csirke* kifejezésből vonódott el, amely tápon nevelt és emiatt satnya csirkét jelent.

A Papp Sándor Zsigmond által szóvá tett jelenség és annak nyelvlélektani háttere a gyakorikerde-

sek.hu egyik bejegyzésében bukkan fel (helyesírását nem javítottam, de egy durva szót kipontoztam):

Egy alkalommal egy román hűtőgépszerelővel beszélgettünk és amikor megkérdeztük hol lakik nemigazán értettük mit mond, valami pepsiszentgyörgy volt, erre elkezdett ordibálni, hogy tápos g...k vagyunk.

Románnak nevezni egy romániai magyart magában véve is tapintatlanság, ezt tetézi lakóhelye (talán egyben szülővárosa) nevének félreértése, a Pepsi-Colával való összekeverése (ami vagy égbekiáltó tudatlanság, vagy ízléstelen szójátékképe, egyik rosszabb, mint a másik). Erre adja meg az erdélyi magyar azt a választ, amelyben a *tápos* szó is benne van.

Egy másik levélíró is azt fejtegeti, hogy ezt a kifejezést többek között (!) a határon túl élő magyarok használják az anyaországi magyarok gúnyolására, ezzel fejezve ki megvetésüket a puhány, lusta, elkényeztetett itteni magyarok iránt.

Ehhez hadd tegyek hozzá két megjegyzést. Az egyik az, hogy a *tápos* gúnynevet nem kizárólag az ottani magyarok használják az itteniekre, hanem általában a vidékiek a városiakra abban a meggyőződésben, hogy a falusi gyerek mokány, a városi pedig gizda. Ez a lenézés él tovább és erősödik fel a *tápos* megjelölésben.

Másik észrevételem pedig az, hogy a székely-magyarok és a „magyar-magyarok” közötti bizalmatlanság és kölcsönös lenézés mind a két félnek árt, és csak a harmadiknak használ. „Inter duos litigantes tertius gaudet.”

Tudom, hogy a nyelvhasználat a valóságos társadalmi és lélektani körülmények tükröződése, és semmilyen rá- vagy lebeszéléssel nem változtatható meg. Mégis jólesik leírnom a következőket: ha mi, itteni magyarok jobban ismerjük és tiszteljük ottani nemzettársainkat, talán ők is ritkábban fognak minket *tápos*nak gúnyolni. Ezzel bizonyára a sepsiszentgyörgyi hűtőgépszerelő is egyetértene.

Kemény Gábor

Az összekacsintás reménye

A művészberek szerencsecsillaga úgy viselkedik, akár a Nap: hol feltűnően, hol meg leáldozóban... A legkedvezőbb persze az volna, ha állócsillag lenne, mindig a boldogulás legmagasabb szintjéről mosolyogna mindenki-re.

De hát a szerencse a sors kiszámíthatatlan tényezője, mert hol jelen van, hol meg elrejtőzik... Sohasem mosolyog egyformán mindenkire.

Egy költő például így fohászzkodott hozzá:

*Kakukk kiáltja messze
a fák közt, meddig élek...
Lottóötös szerencse,
kacsints egy szörnyű-szépet!*

Az imént idézett szakasz Péntek Imre: Hirdetés című verséből származik. A Szép versek 1977 antológia közölte.

Utolsó előtti és befejező sorai remek lírai propagandának is beillenek, az ezeket megelőző verssorok elkeseredett ki-csengésű hangulatát oldják fel a remény lehetőségébe kapaszkodva.

Köznelvünk érdekessége, hogy a *borzasztó* melléknév és szinonimái (*iszonyatos, rémes, szörnyű* stb.) szó szerinti jelentésükkel ellentétes szövegkörnyezetben pozitív értelmet is kaphatnak, ha túlzó módon, fokozás kifejezésére használjuk őket. Ezért nem keltett bennem félelmet, amikor először olvastam, s gondolom, mások sem ijednének meg nagyon, ha a költő szavaival élve: a lottóötös szerencse szörnyű-szépet kacsintana rájuk. Sőt! Ki ne vállalná a cin-kosságot, az összekacsintást a lottóötös szerencsével?!

Hiszen tulajdonképpen valamennyiünk közös reménye a vers keretezte lírai tükörben lelki szemeinkkel érzékelhető, igen nagy mértékű pénznyeremény. Legyen bármennyire szörnyű, vagyis bármennyi, bármilyen sok.

Zsirai László

„Kísérőm az életemben...”

Salamon Ernő székelyföldi költő kortársa, barátja, népszerősítője, aki Kéri József néven jegyezte irodalmi közleményeit, emlékező írásában fontos mozzanatot rögzített a költő egyik versének születéséről.

„Egyszer Kolozsvárra jött el. Már kora reggel fölkeresett diákszobámban. Alig üdvözlöttük egymást, előkerült zsebéből a durva fogalmazvány-papír. Tagoltan olvasta: »Ma az ember úgy hányódik, mint a levél a vízen«...

Pár nappal azelőtt ütötte meg a fülét e mondatfoszlány. [...] A töredék – mint mélyvízbe dobott kavics – tovább gyűrűzött tudatában. Így született meg felejthetetlen költői hitvallása az anyanyelvéről és a hazáról.”

A sort szerepeltethette volna nyelvészeti tanulmányának versritmusú szólásai között Horváth János, hivatkozhatott volna rá Szabédi László annak igazolásaképp, hogy „a vers összehasonlíthatatlanul beszédyszerűbb, mint a próza”. Versrészletként a XVI. század elejéről adatolt „Tenön magad voltál miltó világ vévét viselned” tizenöt szótagos sor XX. századi változatként tarthatjuk számon. A fogalmazás mélyre nyúló gyökereivel is magyarázható, hogy e „mondatfoszlányból” Salamon Ernő valóban felejthetetlen vallomást bontott ki anyanyelvről és hazáról:

Ma az ember úgy hányódik, mint a levél a vízen.
Hogy egyhelyben megülhetne, megállhatna? Nohiszen...
Búcsúzik attól, amit lát, száll, elhagyja otthonát,
táját, ízes ivóvizét, napos, homokos nyarát.

Ismerek itt minden embert, tudom a dombok nevét,
ismerem a hosszú őszök szépsugarú melegét,
itteni föld nyárja-napját, esőízű tavaszát,
irgalmatlan teleinek szép kékcillagú fagyát.

E vidékek szegényeit szavaikkal szólítom,
sok súlyos gondjaik tűntét dalaikkal áhítom.
Kísérőm az életemben, pártfogóm, igaz tanúm,
örömmnek engedője, bánatokra jó szavúm:
szép, egyetlen anyanyelvem. Miatta nem megyek el.
Aki elmegy, dadogó lesz, soha már nem énekel.

Ti, örökké-névtelenek, szép szakállas őseim,
számlálatlan századokon földbe költözöttjeim,
riadalmas életűek (jól tudom: nem gazdagok!),
köszönöm nektek, hogy ide, éppen ide hoztatok!

Helyesbítéssel tartozom máris. Valójában nem az idézett „mondatfoszlányból” bomlik ki a vallomás, hanem a sorokból fokozatosan inkább csak felsejlik, mintsem kirajzolódó ellentétből, amely a verskezdet hányódása, hányattatása és a versegésznek a hányattatás, üldöztetés, kitaszítottság ellenére is rendíthetetlen „nem megyek el”-je között érzékelhető.

Az érzékelés keretétől az élén 4 sorral megtoldott, 4 + 6 + 4 tagolású szerkezet, azaz egy megfejtelt és párrímes sorait sajátosan csoportosító Petrarca-szonett szolgál. A tükörszimmetrikus felépítésű szonett tengelyét a hatsoros szakasz harmadik és negyedik sora között húzhatjuk meg. Ezzel a tengellyel egybeesik a versegész, vagyis a megfejtelt szonett sor alapú elsőrendű pozitív arany metszése (11/7) is. Az itt elhangzó, szerkezetileg kétszeresen is kitüntetett felsorolásban nemesül végképp *hazává* a már csak a felsorolást követően megnevezett, a szülőföldtől a költő számára elválaszthatatlan *anyanyelv*.

A legszebb magyar versek közé sorolható *Ma az ember úgy hányódik* első ízben a Brassói Lapok 1939. március 5-i számában látott napvilágot.

Alig négy év volt ekkor még hátra a költő munkaszolgálatban kioltott életéből.

Mózes Huba

VISSZHANG Nem is olyan furcsák

Előző számunk egyik cikkének szerzője furcsának tartja azokat a változásokat, melyeken a *protokoll*, a *portfólió* és a *projekt* szavak jelentése az utóbbi időben átesett (Dóra Zoltán: Furcsa jelentésváltozások. ÉA 2021/1: 15).

Bár ízlésbeli dolgokon, mint tudjuk, nem érdemes vitatkozni, hadd jegyezzem meg, hogy ezek a jelentésváltozások szerintem egyáltalán nem furcsák, hanem nagyon is szabályosak, szokványosak, mert fogalmak hasonlóságán, illetve érintkezésén alapulnak.

A *protokoll* eredetileg ’diplomáciai tárgyalások jegyzőkönyve’, tágabb értelemben ’viselkedési szabályok összessége, rendszere’. Az orvosi szóhasználatban a gyógyászati kezelésekre vonatkozó egyedi útmutatások összességét, az elvégzendő műveletek egymásutánját jelenti. Az átvitel hasonlósági kapcsolaton alapul, vagyis metaforikus jellegű.

Egy példa az orvosi szaknyelvből: „Az Egészségügyi Minisztérium szakmai *protokollja* a demencia kórismézésére, kezelésére és gondozására [...] Jelen *protokoll* a Pszichiátriai Szakmai Kollégium ajánlásait tartalmazza a demencia tünetegyüttes kórismézésére, kezelésére és gondozására során követendő orvosi teendőket illetően.”

Ennek megfelelően a *koronavírus-protokoll* a koronavírus-járvány idején követendő eljárások leírása iskolai vezetők részére.

A *portfólió* olasz eredetű szó, jelentése ’levéltárca, irattárca, dosszié’, átvitt értelemben ’bizonyos szempontok alapján összeválogatott dokumentumok összessége, gyűjteménye’. A pénzügyi szaknyelvben ’részvénypakett’ is.

A portfóliómódszer a formális oktatásban az 1980-as évek közepétől tűnik fel, először az USA-ban, majd Európában is. A ’90-es évektől főként a tanárképzésben és a közoktatásban

használatos. „A portfólió olyan dokumentumok gyűjteménye, amelyek megvilágítják valakinek egy adott területen szerzett tudását, jártasságát, hozzáállását” (a Pécsi Tudományegyetem honlapjáról).

A *portfólió* mint ’összetartozó iratok, okmányok, bizonyítványok stb. gyűjteménye’ logikus jelentésfejlődéssel került át az iskolai nyelvbe. A két fogalom, a pénzügyi és az oktatási között hasonlósági (metaforikus) kapcsolat van.

A *projekt* a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette Idegen szavak szótára (2007) alapján így értelmezhető: valamely munkálat, különösen tudományos kutatás tervezete; az ennek támogatása céljából beadott pályázat; a munkálat, kutatás végzése, folyamata.

Egy példa a rádióból: „[A Quatuor Voce vonósnegyes tagjai] bizonyos *projektjeikhez* koreográfiát is készítettek” (Bar-tók, 2020. okt. 31. 8.30). Tehát a *projekt* nem csupán tervet, tervezetet, hanem ennek alapján létrejött munkát, produkciót is jelenthet a mai nyelvben. A kettő közötti kapcsolat fogalmak érintkezésén alapul (metonimikus jellegű). Ezért nem kifogásolható, ha egy iskolai kirándulást, rendezvényt stb. a rövidség kedvéért *projektnek* neveznek.

Ezek a jelentésváltozások tehát nem is olyan furcsák, mint amilyenek munkatársunk tartja őket. A változó nyelvben leggyorsabban a szavak jelentése változik. A jelentésbővülés egyaránt alapulhat hasonlóságon (metaforikus kapcsolaton) és érintkezésen (metonimikus kapcsolaton). A *projekt*, a *protokoll* és a *portfólió* tagadhatatlanul idegen szavak, de változó, bővülő jelentésben jól szolgálják a kommunikációt, a minél könnyebb és gyorsabb megértést. Mivel a velük jelölt fogalmakat magyar szavakkal csak hosszadalmasan, körülményesen lehetne kifejezni, idegenségük ellenére meg kell barátkoznunk velük.

Kemény Gábor

Felsőpárt–Alsópárt nyelvjárásáról

A Felsőpárt–Alsópárt városrésznevek Szentesen. A 18. század közepéig mindkét városrészben a református őslakosság élt, amely a sárrétivel azonos nyelvjárástípusba tartozó *i*-zű, *ë*-zű nyelvjárást beszélt. Ezt a hangtani sajátosságot azonban csak a református felsőpártiak őrizték meg, ugyanis az alsópárti Kisérbe a 18. század közepe táján katolikus palócokat telepítettek. A palócok „egy tömegben laktak, a reformátusokkal nem vegyültek”, sokáig őrizték nyelvüket, szokásaikat. Egy idő után az „elkülönülés” állapotából ébredő városban „megindult a kétféle tájbeszéd egymásra hatása” – írta Molecz Béla (1874–1945) A szentesi nyelvjárásról (1931) című tanulmányában (Népünk és Nyelvünk III. 256–263).

Molecz Bélát a „lassú kiegyenlítődés” következtében formálódó nyelvjárás érdekelte, amely megőrizte a „legmélyebben gyökerező sajátosságait”. Hangsúlyozta, hogy „nyelvjárásunk legfontosabb jellemzője a zárt *ë* használata”, amely mindkét nyelvjárásban megvolt. Azonban a két nyelvjárásban a zárt *ë* alkalmazásával kapcsolatban lényeges különbséget állapított meg: a palócban „a többtagú szavak végén is használják, a túlatiszai nyelvjárás egynéhány egytagú szó (*së, të, në, lë, bë*) kivételével csak szó belsejében. E tekintetben a Kisér (Alsópárt) nyelve a felsőpárti szokáshoz idomult.” Ránk maradt viszont a szóvégi zárt *ë* használatának bizonyosságául a *csozë* szó (l. cikkemet: ÉA 2017/2: 4).

Nyíri Antal (1907–2000) nyelvész is hangsúlyozta 1975-ben Szentesen tartott előadásában: „A két nyelvjárásnak lényeges hangtani különbsége mellett lényeges egyezése is van, nevezetesen a zárt *ë* használatában.” A két nyelvjárás hangtörténeti jellemzőiről is beszélt Nyíri Antal, majd megállapította, hogy a második világháború után felgyorsult a „kiegyenlítődés” folyamata (iskola, média) „az *i*-zés rovására” (Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok 2004, 217–223).

Az *i*-zű nyelvjárás azonban még a 20. század második felében is létezett: őrizték a legidősebb „tősgyökeres” református felsőpártiak. Íme:

Atyám mesélte: téli munka vót. Kis pízírt dógoztak a kubikusok ott a katolikus tēplom mēgett. Ott vót ojan kopott válé, azon dógoztak. Majd harangoztak a rēformátus tēplomba.

Asz’ongyák (azt mondják) a katolikusok: Hajjátok, mit mond a harang!? Nincsen kēnyér; nincsen só, nincsen kēnyér, nincsen só.

Elhallgattak a rēformátusok. Mise lett a katolikus tēplomba: Mit csilingēl a csēngētyű? Nincsen pīzem, van szencsīgēm. Nincsen pīzēm, van szencsīgēm (szentségem). (Elmondta 1986-ban a felsőpárti, református Kun László 85 évesen.)

A betelepítéssel kapcsolatos ellenérzéseket a szentesiek a vallási ellentétben élték meg. Így a városrészt jelölő Alsópárt–Felsőpárt utótagjában a pártoskodást jelentő *párt* szavunkat vélték felfedezni. Viszont tudjuk, hogy a két városrésznév a betelepítés előtt született, amikor az egész község kálvinista volt. Tehát jelentését tekintve nem utalhat a vallási ellentétre.

A 20. század utolsó évtizedeiben az ellentétektől feszülő időszakra (templom körüli viták, szokásbeli, nyelvi különbségek) már csak évődő kis anekdoták, történetek, megkövült mondatok emlékeztetnek: pl. a lázas beteget ezzel „vigasztalták”:

„Hű, de pápista színed van! (= fehér, fakó) A szēmed is úgy áll, mint a katolikus kērész!”

Az első mondat a betegség tudomásulvétele, amelyben benne van az együttérzés kifejezése is; a második mondatban viszont a betegséggel szembeni valamiféle mágikus elutasítás fogalmazódik meg, mint egy ráolvasásban. (Talán még ma is mondják?) Egyébként Szemerkenyi Ágnes köznyelvi, ismert szólásként közli: *pápista színen van* = betegesen sápadt (Szólások és közmondások 2009).

Összegzésül: az *i*-zés eltűnt, a köznyelvhez közel álló népnyelvben a zárt *ë* még megvan: csak be ne olvassza „az egységesítő kohó” (Bárczi Géza).

A városrésznevek még élnek: félő, hogy végképp elfelejtjük a GPS korában. Ami megvan, jó lenne megőrizni!

Zsiros Katalin

Anyanyelvi fürkésző

Jó étvágyat, keksz!

Egy élelmiszerboltban rendszeresen vásárolok egy kekszet, csomagolásán ez áll: *Reggeliző keksz*. Így, két szóba írva ez a felirat bizony azt jelenti, hogy a keksz reggelizik, nem pedig őt eszik meg reggelire.

Eszembe jutott egy régebbi, jó néhány évvel ezelőtt megjelent nyelvművelő írás, a címe *Vetkőző fülke* volt, ez is különírva. Ezt látta nyelvészünk egy fülke bejárata fölött. Írásában azt fejtegette, hogy két szóba írva a fenti elnevezés bizony azt jelenti, hogy a fülke éppen vetkőzik. Akárcsak az én kekszem, amint éppen reggelizik.

Az egybeírástól sokan tartanak, ez valamennyire érthető is. Biztos, ami biztos, írjuk inkább két szóba a problémát okozó szó szerkezetet! Csakhogy időnként ilyen mulatságos lesz a végeredmény...

„13 művészeti ágakban...”

Egyszer korábban már szóvá tettem az ÉA-ban, hogy az intenzív nyelvtanulási kedvnek köszönhetően egyre gyakrabban hallhatunk olyan, nem éppen anyanyelvünk szabályainak megfelelő kifejezéseket, mint a *sok orvosok, számtalan könyvek, számos írásaiban*. Ez a tendencia most már annyira elterjedt, hogy nemrégiben a Kossuth rádióban egy tanult nyilatkozó Csáth Gézáról beszélve megemlítette, hogy *13 művészeti ágakban (!) alkotott*.

Ehhez most már hozzá kell szoknunk?

Sz. Györfly Sarolta

Plató szakaszban van a koronavírus

Szókincsünk folyamatos változása mindig szoros összefüggést mutat a környezetünkben bekövetkező változásokkal: a társadalmi, történeti események, a megváltozott élet-körülmények hatására új szavak, kifejezések jelennek meg (és persze a ritkábban használtak elavulhatnak, kieshetnek a szókészletből). Ez természetes jelenség. Ellenben a szókincsbővülési folyamatnak a 2020 elején kezdődött koronavírus-járvány (és annak következményei) kapcsán tapasztalható robbanásszerű tempója, a néhány hónap leforgása alatt keletkező új szavak meglehetősen nagy száma minden képzeletet felülmúl. Ennek bizonyítéka a 2020 nyarán megjelent *Karanténszótár* (Veszelszki Ágnes 2020. IKU-TÁR 16. Interkulturális Kutatások Kft., Budapest), amely a 2020 januárja és júniusa között keletkezett új szavakat és kifejezéseket lajstromozza 400 szócikkben. Ezek a Covid-19-járvány nyelvi hatásait bemutató neologizmusok jól mutatják a hétköznapijainkban, családi életünkben, vásárlási, étkezési, munkavégzési, tanulási stb. szokásainkban bekövetkezett változásokat (pl. *kenyérszűz*, *karanténkovász*, *fotelvirologus*, *covidinka*, *home ovi*, *karantea*, *karanténháj*) és a karanténba zárt emberek nyelvi kreativitását is. A szerzőnek igaza van: a karanténszótár valóban izgalmas kör- és kordokumentum!

A világméretű járvány hatására nemcsak új szavak, kifejezések jelentek meg a nyelvben, hanem korábban ritkábban használt szavak felelevenedése is tapasztalható, esetleg új jelentésben. Ilyen a most bemutatandó *plató* szó is, amely a latinból került át az európai nyelvekbe: latin *platys*, *platus* 'széles' > francia *plat* 'lapos, sík' > *plateau* 'fennsík', 'tálca' > német *Plateau* 'plató'. Az értelmező szótár adatai szerint a magyarban ez idáig három főnévi jelentésben volt ismeretes:

1. Magasan fekvő sík terület, amely legalább 200 méter tengerszint feletti magasságon fekszik, és jellemzően nincsenek rajta nagyobb kiemelkedések. *Magyarországi példa a platóra a Balaton-felvidék, amely a Balaton északi partján terül el. A platón hosszában egy autópálya halad át.*

2. Tehergépkocsi oldalfalak nélküli, lapos, nyitott rakodófelülete, ahol a szállítandó anyagot, árut helyezik el. *A gépkocsi platójára zsákokat hordanak. A platón emberek nem utazhatnak.*

3. Átvitt értelemben régies, elavult: a vendéglátásban a felszolgálók által (általában italhordásra) használt tálca neve. *A pincér ügyesen egyensúlyoz a platóval. A kocsmában a platót teli söröskorsók töltik meg.*

A fenti jelentésekhez újabban egy melléknévi jelentés is kapcsolódik:

A koronavírus plató szakaszában vagyunk, nem tudni, meddig maradunk itt.

Az úgynevezett plató szakasz akár hetekig is eltarthat.

Szlávik János főorvos eddig úgy gondolta, novemberben lesz a plató szakasz.

Merkely Béla szerint a plató fázisba ért a koronavírus-járvány.

A *plató szakasz* / *plató fázis* szókapcsolatokban a *plató* 'sík, sima', 'nem emelkedő', 'egy új szintre beálló, ott állandósuló', 'a mennyiségi görbe vízszintes szakasza' jelentésben szerepel, maga a szókapcsolat pedig a járványnak a tetőzést követő stagnáló szakaszát jelenti, amelyben az adott időintervallumban az esetszámok nem emelkednek, hanem az új fertőzöttek száma beáll egy szintre (tehát megáll, stagnál). Ez alapvetően jó hír, ám az igazán jó hír az lenne, ha a plató elérését, vagyis az esetszámok növekedésének megállítását követően a fertőzöttek száma mielőbb meredeken csökkenne, és a járvány végérvényesen megszűnne.

H. Varga Márta

Magyar kullancsok, szövetkezzetek!

Már kisgimnazista koromban elcsodálkoztam, amikor a „zöld újságban”, a Nemzeti Sportban a *Magyar Labdarúgó Szövetségről* olvastam. Sehogyan sem fért ugyanis a fejembe, hogy egy szövetség miért maga rúgja a labdát, helyett, hogy azt a tagjaira bízna. (Hiszen – vélekedtem – például az MTK-nak rövidített *Magyar Testgyakorlók Köre* sem maga gyakorolja a testét, hanem a magyar testgyakorlókat tömöríti körében.)

Nos, az ilyen (talán hibás) logika alapján manapság még több lehet a csodálkoznivalónk. Mert a *Magyar Alvás Szövetség* (az Alvás Világszövetség – a World Sleep Society – tagszervezete) elnevezés fölött esetleg még átsiklik a figyelmünk, de azt már nehezebb tudomásul vennünk, hogy *kosarak* is alkothatnak egyesületet. Ilyen például a *Mózes-kosár Egyesület*. Hasonló a helyzet a *liftekkel* is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ők a *Magyar Felvonó Szövetség* tagjai, míg nevéből ítélve a *Magyar Kéményszövetséget* sem a *kéményséprők* hozták létre, hanem maguk a háztetőkön magasodó füstelvezető alkotmányok, amelyek/akik – a költővel szólva – kiállnak értünk, mint a kémény. Úgy tűnik, hogy a lég-

gömböknek és a távirányítású repülőgépmoделleknek sem a kedvelői alkotnak szövetséget, hanem maguk ezek a repülő tárgyak jegyeztették be magukat *Magyar Ballonszövetség*, illetve *Magyar Nemzeti Drónszövetség* néven.

De úgy tűnik, egyes élőlényeket sem kell féltünk attól, hogy érdekvédelem nélkül maradnak! Senkinek se legyen kétsége például afelől, hogy a *kullancsok* a *Magyar Kullancsszövetségbe* tömörülve fürják be magukat az állampolgárok bőrébe, míg a *pulykák* ugyancsak szövetségbe, nevezetesen a *Magyar Pulykaszövetségbe* forrva csattognak, és védik jogaikat. Az életükért küzdő baromfiakkal viszont alighanem ellentétes célokat követ a *Magyar Hússzövetség*. Az élőlények létrehozta egyesületek között említhetjük még a *Magyarországi Erdélyi Kopó Szövetséget*, amelyről hallva a *kopók* ebtársai, az *agarak* szégyellhetik magukat, mivel ők maguk nem voltak képesek saját szövetséget létrehozni, hanem szégyenszemre jobb nyelvézéssel megáldott gazdáikra, a *Magyar Agarász Egyesület* tagjaira ruházták át ezt a feladatot.

Utóiratként csak annyit: a Wikipédiában a *Magyar Labdarúgó Szövetség* így szerepel: *Magyar Labdarúgó-szövetség*. De ezzel már foglalkozzon a Most Légy Okos, Domo-kos Szövetség!

Kulcsár István

A digitális korszak hatása a felnövekvő ifjúságra

Magyarországon évről évre nő a szenvedélybetegek száma, köztük egyre több a kóros játékfüggő, és ez már össz-társadalmi katasztrófával fenyeget. Az internetfüggőség és a mobilfüggőség már több annál, mint hogy a gyermek homo ludens, a játék háttérbe szorítja a lényeges feladatokat (tanulás, munka, pihenés, higiénia). Az okostelefonok felbecsülhetetlen károkat okoznak, mert kihatnak a felnőtté váló gyermek egész életére. A kötődés olyan erős, hogy megvonása dühkitörést okoz, és ehhez agresszió, nyugtalanság, szorongás, pánik, esetleg vad indulat, agresszivitás társul. A mentális jelek segélykiáltások, amik mindig ott lépnek fel, ahol a gyermek valamilyen érzelmi szempontból elhagyatottnak érzi magát, tehát a szenvedély valami hiányának a kompenzálása.

A gyerek nem tud lemondani róla még akkor sem, ha ezek testi, lelki és szociális ártalmait ő is érzi. Lehet, hogy környezete nem elég ingerdús számára, szülei elhanyagolják, nem képes sikereket elérni a tanulásban, emberi kapcsolatokban, nincs célja, értelmetlenné válik az élete, s ezért olyan világba menekül, ahol ezek a problémák nincsenek jelen.

Ennek persze vannak jelei, a gyermek egyre több időt tölt a gép előtt, az iskolából hazatérve bezárkózik a szobába, és ha benyit a szülő, agresszív, indulatos hangon válaszol, nem érdekli a családja, nem éhes, elhanyagolja alapvető szociális szükségleteit, nem fontosak már számára azok a dolgok, amelyek eddig meghatározták életét. Kapcsolatai is egyre inkább áthelyeződnek a virtuális világba. A tanulmányi eredménye fokozatosan romlik, egyre kevesebbet tanul, a realitásérzéke átalakul, egyre erősebb „sikerforrás” a számítógépes játékok során elért eredmény. Megvonás esetén konfliktusok, veszekedések, dührohamok, rongálás, önpusztítás sem ritka, ráadásul a szenvedélybetegségek a szülőket értelmetlen kiadásokba is hajszolják.

A kóros függőségről való lemondás a legnehezebb

Ezek a gyerekek enerváltak, életuntan lödörögnek, és csak azon jár az agyuk, hogyan tudnának egy újabb potya körre szert tenni. Tekintetük fáradtságról, kimerültségről árulkodik, arcukon az érzelmeknek már semmi jele sincs. Amint megkapják a lehetőséget a számítógép használatára, a türelmetlenség és a remegő feszültség átalakul kétségbeesett izgalommá, és mindenben átgázolva sietnek vágyaik forrásához. Amikor megszakad a kapcsolat, dühösen és kétségbeesetten, gyűlölködő arccal akarják elpusztítani az egész világot. A tehetetlen düh elképesztő agresszivitást hoz a felszínre, s ez a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetésére szolgálhat mentális háttérrel. Őkölbe szorított kézzel és dühös tekintettel bolyonganak türelmetlenül, enyhülést remélve. A szenvedélybeteg gyermek már elképzelni sem tudja az életét számítógép nélkül, lehangolt, depressziós és szorongó, ha nem játszhat. Gyakran fáradt, álmos, a szemizom egyensúlyának zavarát is okozhatja a túlzott számítógéphasználat. Krónikus szemgyulladások keletkeznek, szemérgés, szemfáradtság, kötőhártya-vörösség, szárazságszindróma, ujjizületek gyulladása, betűk összefolyása, gerincferdülés, fejfájás, a szemhéjszéli bőr vörössége vagy gyulladása, szűró érzés vagy könnyezés tapasztalható. Az ilyen gyermek gyakran válik közlekedési baleset áldozatává.

A gyermek időérzéke leromlik, megfeledkezik elemi szükségleteiről (evés, ivás, pihenés stb.) a játék közben. Nem érdekli más, csak a játék. A dolgok fontossági sor-

rendje átalakul. Olyan világot teremt magának, amelyben nincs helye a problémáknak, és ha a szülő ki akarja ragadni ebből a közegből, akkor meglepő ellenállásra számíthat. A fiatalok jóval több időt töltenek el a számítógép előtt, mint amennyit kellene. Fokozatosan elszigetelődnek, lóganak az iskolából, rosszul alszanak, deviáns lesz a viselkedésük, és előbb-utóbb akár az öngyilkosság gondolata is megjelenik bennük.

A szenvedélybetegséget csak legyőzni lehet, gyógyítani nem. Minimálisan három hónap szeparáció és csoportterápiás kontroll segíti elő az átalakulást. A gyerekek mesterséges örömforrást keresnek a játékokban, ergó ezt kell pótolni ahhoz, hogy elfelejtsék, illetve ne keressék az olcsó eufóriát. A kóros függőségről való lemondás a legnehezebb. Ha a beteg nem tud ellenállni a kísértésnek, kényszeresen visszatérhet hozzá. Mindezek következtében beszűkül és korlátozódik egyetlen szenvedélyre. Hibás énképek esetén előfordulhatnak a kóros feszültségkezelésnek egészen extrém megnyilvánulásai. Kényszeresen kárt tehet magában, de az önsértő viselkedésnek nem a szuiciditása, hanem a feszültség levezetése a célja. A virtuális világban, amit a játék ad, teljesül a vágy, hogy itt ők lehetnek a legkiválóbbak, legerősebbek, legszebbek. Könnyebben szocializálódhatnak ebben a világban a legkisebb nehézség nélkül. Sokan azért kezdenek el játszani, mert elesettnek és jelentéktelennek érzik magukat a való világban, a játékban pedig egyszeriben hatalmasokká, híresekké válhatnak.

Ebben a világban a kapott szerep megváltoztatja helyes helyzetfelismerésünket, önértékelésünket. Itt képesek vagyunk helytállni és elviselni a nehézségeket, szembeülni a sürke hétköznapi problémáival. Eppen ezért esnek sokan vissza újra és újra a játék világába, ahol minden egyszerű és könnyebb. Márpedig ha a játékszenvedély menekülés a valós problémák elől, akkor az betegség. A szülők, tanárok, barátok képesek arra, hogy eltérítsék a fiatalokat a túlzásba vitt játéktól azzal, hogy kommunikálnak velük, segítenek a problémáik megoldásában, és alternatívákat kínálnak fel számukra a szabadidő tartalmas eltöltésére. Erősíteni kell a családban az érzelmi kapcsolatokat. Többet kell együtt lenni a gyerekkel, és foglalkozni a tanulással. Ha nem tudunk eredményt elérni, még mindig ott van az addiktológiai (függőséget vizsgáló és gyógyító) szakrendelés. Kiváltó okok lehetnek a túlzott megfelelési vágy, valamilyen lelki trauma, a családi kapcsolatok romlása, unaloműzés, barátok által mutatott divat vagy trend.

A magatartásban bekövetkezett deviancia a kapcsolat-teremtésben és a szocializálódásban is megmutatkozik. A több generáción átívelő alkoholizmus és a nevelés hiánya, az alacsony iskolázottságból adódó igénytelenség az önmagából kivetkőző, kontroll nélküli, erőszakos szerepek kialakulásához vezet. Az ilyen családban felnövő gyerek többnyire problémás, esetleg hiperaktív vagy minden tradicionális érték ellen lázadó, ritkán befelé fordul, szorongó, félénk, gyakran depresszióra hajlamos személyiség lesz. Sajnos, a történelem megismétli önmagát, a sérült személyiség a társadalomban újratermelődik, mert a sérült gyermek szülőként megismétli szülei hibáit. Ezek az okok vezetnek a szenvedélybetegségek továbbéléséhez. A szenvedélybe való kapaszkodás ugyanis kényszer, ami a lelki hiányosságok által keletkezett űrt hivatott betölteni.

Szabó László István

Hogy a digitalizáció óriási vívmány, azt éppen a mostani járvány igazolja, amikor sokakat megment a napi munkába vagy iskolába járástól. De hogy árnyoldala is van, vagy lehet, annak tudatosítása végett közöljük Sz. L. I. cikkét. **(A szerk.)**

Az első magyar „hangok” latinul

A 9–11. század közötti időszakot a közvélekedés máig a *homályos, sötét* jelzőkkel illeti. Ugyan a korábbi század Karoling-felvirágzásához és az érett középkori Európához képest érzékelhető valamiféle visszaesés, ez azonban sokkal inkább útkeresés. Egy olyan időszak, amelyben a Római Birodalom folytatásának eszméjét maga mögött hagyva „A keresztény Európa kiteljesedése” szemtanúi lehetünk. Adamik Tamás, az ELTE professor emeritusa ezt az alcímet adta az említett időszak latin irodalmát tárgyaló művének, a *Latin irodalom az átmeneti korban* címűnek.

Adamik professzor a Latin irodalom a kora középkorban (6–8. század) és a Latin irodalom a Karoling-korban (8–9. század) című rendkívül széles és átfogó kitekintést adó műveinek páratlan folytatása a Latin irodalom az átmeneti korban (9–11. század). Talán azért is áll hozzám legközelebb e harmadik kötet, mert ez a korszak már nem a klasszikus római irodalom utótörténete (16). Itt találja meg az alaphangját az európai keresztény irodalom, amely évszázadokon át jellemző lesz – bizonyítva azt, hogy bár az átmeneti korszakok a történelem- és irodalomkönyvekben kis hangsúlyt kapnak, valójában itt dől el a későbbi „fénykorok” mikéntje. Hogy mennyire nem sötét ez a korszak, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy új műfajok jelennek meg, amelyek évszázadokon át az irodalmi hagyomány fontos részei lesznek (15).

A kötetből megtudjuk, hogy Európa kulturális térképe átrajzolódik, az újonnan megjelent államok bekapcsolódnak az európai irodalom akkor még igen lassú és nem intézményesült vérkeringésébe. Adamik Tamás kötetének legvonzóbb mozzanata, hogy európai kontextusban tárgyalja a korabeli magyarországi latin irodalmat: „az államalapítás korában Magyarországon is művelni kezdik a latin nyelvű irodalmat, olyan kiemelkedő alkotásokkal gazdagítva azt, mint Szent István Intelmei vagy Szent Gellért Elmélkedése” (15). Éppen ezért nem a Notker Balbulus, Veronai Ratherius, Cremonai Liutprand, Fleuryi Abbo, Wipo és Amarius méltatlanul elfeledett irodalmi és kultúrtörténeti jelentőségéről szóló kiváló összefoglalókból, hanem a nekünk igen kedves István király irodalmi munkásságáról írottakból emelek ki.

István király az államalapítással a latin világot Magyarországra keleti határáig terjeszti ki – hívja fel a figyelmet erre Adamik Tamás (20). István művelt, latinul írni és olvasni tudó uralkodó volt (264), akinek nevéhez az első magyarországi (latin) irodalmi mű köthető: megszületett ezzel a latin nyelvű magyar irodalom (264). Fiához, Imre herceghez írt szövege, az Intelmek ma is megfontolandó gondolatokat tartalmaz. István művének bevezetőjében bensőséges atyai szigorral szól „hőn szeretett fiához” (266): „illik tartanod magadat atyád utasításaihoz” (266). Ezek a tanácsok segítik a trónörököst abban, hogy királlyá válva „mindazok összességét, amiket Isten kegyelme az emberi élet haszna és méltósága érdekében adományozott”, irányítani, védelmezni, szétosztani, egyesíteni legyen képes (266), és hogy –

folytatja Szent István – „szebbé tessed mind magad, mind alattvalóid erkölceit” (266).

Az Intelmek két 15–16. századi kéziratban másolatként maradtak fenn, mégis szerkesztése miatt egységes műről beszélhetünk – állapítja meg Adamik (269). Rendkívül érdekesnek tartom azt a részt, amelyben a korábban született Karoling-királytűkrökkel hasonlítja össze a művet, kimutatva számos tartalmi és nyelvi-stilisztikai hasonlóságot és egyezést. Jól látható ebből, hogy az istváni mű követi a korabeli nyugat-európai műfaji hagyományokat, az Intelmekben számos intertextuális utalás fedezhető fel. A szerzőség kérdése sok vitára adott okot a szöveget vizsgáló filológusok körében. Adamik úgy véli, hogy a korabeli szokásokhoz hasonlóan a művet István rendelte meg, a koncepcióját maga alakította ki, és folyamatosan közreműködött a szöveg megszerkesztésében, de maga a megfogalmazó nem ő, hanem udvarának elsőrangú egyházi scriptorai voltak (276, 288).

Az Intelmek tíz fejezetének üzenete sok megfontolandó tanácsot őriz. Első három fejezetében a katolikus hit megőrzésének fontosságáról, az egyház helyzetének megszilárdításáról és a főpapoknak kijáró tiszteletéről szól István. A negyedik rész „A főemberek és a katonák megbecsüléséről” címet viseli, s ebben államalapító királyunk megfogalmazza, hogy „emberi méltóságát tekintve minden ember egyenlő” (284). Az ötödik rész az uralkodó elfogulatlan ítélkezéséről elmélkedik, míg a hatodik a hazánkba érkező más népek befogadásáról, mivel „az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny” (286). Felhívja fia figyelmét arra is (hetedik fejezet), hogy a király mellé rendelt tanácsra szükség van, és idős, bölcs tanácsadókkal vegye körül magát, ne fiatalokkal, hiszen „az ifjak tanácsai gyakran esetlegesek” (289). A nyolcadik fejezetben visszatér a gyermek engedelmességére a királytűkör, hiszen az ország javát az szolgálja, ha a király mindig követi az atyái által kijelölt bölcs utat. A kilencedik fejezetben a rendszeres imára szólítja fel Imrét. A számomra legkedvesebb részben pedig „a jóságról, az irgalmasságról és a többi erényről” olvashatunk: „A királyi korona értékét az erények mértéke szabja meg” (292).

Adamik Tamás művét olvasva úgy éreztem, hogy méltatlanul elhanyagolják a középiskolában a Szent Istváni Intelmeket, holott a benne megfogalmazott gondolatokat ma is érdemes lenne a felnövekvő generációk szívébe írni. Ezért ajánlom e művet nemcsak az irodalomszerető embereknek, hanem magyar- és történelemtanároknak is. Nagy értéke a kötetnek, hogy a korszak latin nyelvű irodalmából sok szemelvényt közöl magyar fordításban is.

A 9–11. század átmeneti kor: a keresztény Európa kiteljesedése. A könyvet lapozgatva felmerülhet az olvasóban, hogy a 21. század is átmeneti kor. De vajon e kor valaminek a kiteljesedése felé vezet? Léteznek-e Szent Istvánhoz hasonló gondolkodók, akik képesek ezer évig biztos irányt szabó utat kijelölni? Adamik Tamás megmutatja e kötetében a 9–11. század „sötétségében” a fényt. Nekünk pedig talán az a dolgunk, hogy megkeressük a mi fényünket. (Adamik Tamás: *Latin irodalom az átmeneti korban. 9–11. század. A keresztény Európa kiteljesedése. Kalligram Kiadó, Budapest, 2020, 464 oldal.*)

Blankó Miklós

Sötétségben
a fény

HÍREK – TUDÓSÍTÁSOK

Megrendüléssel tudatjuk kedves olvasóinkkal, hogy e számunk munkálatai közben váratlanul elhunyt Kemény Gábor kollégánk. Következő számunkban búcsúzunk tőle. A szerk.

Csongrádon 2020. november 11-én megünnepelték a magyar nyelv napját. Fábiánné Dr. Szenczi Ibolya Péchy Blanka filmszerzője című, vetítéssel egybekötött előadását online közvetítéssel láthatták az érdeklődők. A Csemegi Károly Könyvtár honlapján 681-en tekintették meg a megemlékezést.

Száz éve, 1921. február 23-án Órimgyárodson született Bachát László, a Nyíregyházi Egyetem jogelőd tanárképző főiskolájának iskolaalapító főiskolai tanára. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének alapítója több évtizeden keresztül tanszékvezető, a magyartanárképzés országosan elismert és megbecsült szakembere volt. Bachát tanár úr már életében fogalommal vált. Azzá tette szakmai igényessége, emberi és tanári következetessége, a magyar nyelv érdekében kifejtett tevékenysége, a „sokat adok, de sokat is követek” elve. *(Nyíregyházi Egyetem, honlap)*

Az Anyanyelvápolók Szövetsége 2021. évi országos anyanyelvi pályázatának témája: Gyermekjátékok. A pályamunkák beküldésének határideje: augusztus 20. A pályázati kiírás olvasható a www.anyanyelvapolo.hu, www.e-nyelv.hu honlapon, valamint az Édes Anyanyelvünk 2021. februári számában.

2020-ban Maróti István-émlékérmet kapott **Szöcsné Antal Irén**, a szentistváni általános iskola nyugalmazott magyartanára, majd fél évszázad óta anyanyelvi mozgalmainknak példaadó, hűségese tagja.

A ma még tevékeny, beszédművelő szakkört vezető tanárok közül elsőként csatlakozott a „Beszélni nehéz!” rádióműsor köré szerveződött anyanyelvi mozgalomhoz. Igényes szaktanári munkája mellett szabadidejének tekintélyes részét is növendékeinek pallérozására fordította. Szakkört vezetett, anyanyelvi táborokba seregeltette kisdíkjait. Az 1980-as évek elejétől rendszeres kapcsolatot tartott a Péchy Blanka művésznő és Deme László professzor úr által szerkesztett rádióműsorral; a helyes kiejtés kérdéseivel kapcsolatos példák megoldási javaslatát tanítványaival rendre eljuttatták a Magyar Rádióba. Minőségi megfigyéseikért rendszeresen kap-

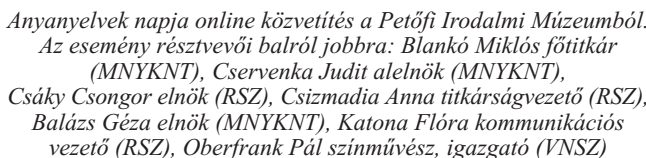
tak úgynevezett kisjutalmat, nagyszerű munkáját dicséri, hogy a beszédművelő mozgalom tagjai igen hamar megismerték az ő és településük nevét. Többször részesültek Kazinczy-jutalomban, s elnyerték az egyszer odaítható Péchy Blanka-jutalmát is. A Kazinczy-díj alapítványi bizottsága 1993-ban okkal tüntette ki Kazinczy-díjjal.

1987 óta állandó résztvevője és rendszeres előadója a szakkörvezető tanárok öntörvényszerű táborának. Evtizedek óta alkot anyanyelvi játékokat; táborokban, a középiskolások Péchy Blanka-emléknapján, az általános iskolások anyanyelvi napján ő a játékmester.

Az utóbbi években Józsa Judit Nyelvőr-ző szalonjának is gyakori előadója. Anyanyelvi játéakai kötetben is megjelentek, gyűjteménye, az Anyanyelv-búvár a Tinta Könyvkiadónak egyik legnépszerűbb, legkeresettebb kiadványa, okkal érdemelte ki a kiadó Aranytoll-díját. Egész életét áthatja az alázat, a példás szerénység, az egyszerűség, az önzetlen segíteni akarás. Korántsem véletlen, hogy hatalmas tudásán túl egyszerű emberi tulajdonságai miatt is szeretik, becsülik. Az Anyanyelv-apolók Szövetségének tagja, rendszeresen részt vesz a rendezvényeken. Ha a Maróti István-i értékrendhez hív képviselőt szeretnének találni, joggal jut eszükbe Szőcsné Antal Irén tanárnő neve. *(Kerekes Barnabás)*

Lingua Materna

A Rákóczi Szövetség és A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága első alkalommal rendezi meg Kárpát-medencei középiskolások számára a Lingua Materna elnevezésű vetélkedőjét. A vetélkedőt a Cultura Nostra és a Gloria Victis című versenyek mintájára anyanyelvi-irodalmi témában hirdetjük meg. Bízunk benne,

hogy minden évben több száz Kárpát-mendencei középiskola háromfős diákcsoportja kapcsolódik be. Az évente más-más témakörben meghirdetett vetélkedő idei címe:

**Tájirodalom, tájnyelv,
a nemzeti táj és az egyén viszonya**

A három fordulóból álló vetélkedőt évente, tavasszal indítjuk el. A háromfős csapatok egy kreatív feladat beadásával nevezhetnek. A beküldött dolgozatok alapján a legjobb 60 csapat kap meghívást a második fordulóba, amelyet a Rákóczi Szövetség egy háromnapos ifjúsági találkozóán, Sátoraljaújhelyen rendez meg.

A második fordulóba (középdöntőbe) bejutott 60 csapat 2021. november 5-én írásbeli fordulón mérte össze tudását, és ennek eredménye alapján a legeredményesebb tíz csapat kerül be a november 6-i szóbeli döntőbe. A döntőben neves szakemberekből álló zsűri előtt számos feladat révén dől el a vetélkedő végső sorrendje. Valamennyi döntőbe és középdöntőbe jutott csapat értékes könyvjutalomban, a legjobb három csapat tagjai, valamint felkészítő tanárai egy külföldi tanulmányi kirándulásban részesülnek.

Ebben az évben február 21-től lehet letölteni a jelentkezési lapot és az első forduló feladatleírását a Rákóczi Szövetség honlapjáról (www.rakocziszovetseg.org). Ekkor tesszük közzé a felkészüléshez ajánlott irodalomjegyzéket is.

Az első forduló feladata és a jelentkezési lap online leadásának határideje: 2021. június 11. péntek 23.59. A Rákóczi Szövetség weboldalán elérhető felületen tölthető fel a jelentkezési lap és az első forduló feladata.

Az első forduló eredményéről 2021. augusztus 25-éig értesítjük a csapatokat, illetve megtekinthető lesz a Rákóczi Szövetség honlapján is.

A vetélkedővel kapcsolatos további információ a Rákóczi Szövetség központi irodájától kérhető.

(A koronavírus-járvány miatt a rendezvények időpontja, helye, jellege változhat!)

2021. ápr. 23–25. Kazinczy-
verseny, Győr

2021. máj. 8. Az Anya-
nyelvapolók Szövetségének
közgyűlése, Budapest

2021. jún. 4. A Trianon-kislexikon (2., bővített kiadás) és a Lingua Materna összmagyar anyanyelvi verseny sajtótájékoztatója (MNYKNT)

2021. jún. 30 – júl. 4. 10.
Magyaróra-tábor (korábban
nyelvésztábor), Sátoraljaúj-
hely–Széphalom (IKU). Fő té-
ma: Internet és magyaróra;
Megújuló magyartanítás

2021. jún. 19. Széphalmi
szép napok, Széphalom
(MNYKNT)

2021. júl. 19–25. 6. partiumi szabadegetem, Berettyóújfalú (Bihari Népművészeti Egyesület). Tájképek (szemiotika, művészet, nyelv)

2021. szept. 25. 3. Kárpát-medencei korrektoverseny (hibrid: jelenléti és online formában) (IKU)

2021. okt. 15–17. Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenye, Sátoraljaújhely

2021. nov. 3. Kulturális, nyelvi örökség. 3. alkalmazott nyelvészeti ankét (ELTE)

2021. nov. 5–7. Lingua materna összmagyar anyanyelvi versenye, döntő, Sátoraljaújhely (Rákóczi Szövetség, MNYKNT)

Könyvek

Adamikné Jászó Anna: A gondolatokhoz odataláló nyelv. Nyelvművelő írások a harmadik évezred elejéről. Tinta, Bp. 2020.

Adamikné Jászó Anna: Az ősi szó nyomában. Nyelvhelyességi írások a harmadik évezred elejéről. Tinta, Bp. 2020.

Adamikné Jászó Anna: Humor és retorika az irodalomtanításban. Az érvelés humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben. ASZ-IKU, Bp. 2020.

Balázs Géza – Blankó Miklós – Cservénka Judit szerk.: Magyar táj, magyar ecsettel. Vallomások a nemzeti tájról. MNYKNT–Rákóczi Szövetség, Bp. 2021. 264 old. (Lingua Materna 1.)

Gaál Csaba: Rendhagyó nyelvi gondolatok kitérőkkel (egy orvos nyelvi kalandozásai). A szerző kiadása, 2020.

Kovács Dániel: A Kazinczy Ferenc Társaság 35. évfordulója. Szépkönyv 30. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2020.

Lócsi Tamás és Pölcz Ádám szerk.: Nyelv, irodalom, nevelés – Mese és nevelés. IKU–MNYKNT–ELTE TÖK, Bp. 2020. (E-változat: e-nyelv.hu/könyvesbolt)

Sebestyén Géza: Nyelv és nyelvtudomány (Reprint, 1939). Tinta, Bp. 2020.

Simonyi Zsigmond: Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon. Magyar hangtan és alaktan. (Reprint, 1895). Tinta, Bp. 2020.

Szőcs Géza (1953–2020). Irodalmi Jelen, 2020. december.

Thass-Thienemann Tivadar: A nyelv interpretációja II. A nyelv tudat alatti jelentése. Tinta, Bp. 2020.

A Magyaróra (2021. március: Digitális magyaróra, III. évf. 1. szám) tartalmából: Veszelszki Ágnes: Közösségi – vizuális – megtestesítő: a digitális szövegek nyelvi-kommunikációs jellemzői – Balázs Géza: Az internet népe. Internet – kultúra – társ-

A magyar nyelv hete – A költészet nyelve ASZ, MNYKNT, Manyszi április 11–18.

Online közvetítések az anyanyelvapolo.hu és az mnyknt.hu oldalakról.

április 11. vasárnap 19 óra:
Ünnepi megnyitó, Tempora mutantur 1.

Közreműködik: **Juhász Judit** (elnök, Anyanyelvapolók Szövetsége), **Balázs Géza** (elnök, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága), **Debreczeni-Droppán Béla** (elnök, Honismereti Szövetség)

Tempora mutantur 1. – beszélgetés **Görög Ibolya** protokollszakértővel (**Blankó Miklós** és **Cservénka Judit** kérdezik)

április 12. hétfő 19 óra:

A költészet nyelve – irodalmi-nyelvi esszéelőadások

Balázs Géza (nyelvész, ELTE, PKE): „A költészet az emberiség anyanyelve” (Hamvas Béla)

Balogh Andrea (irodalomtörténész, Partiumi Keresztény Egyetem): Megzenésített versek – kik, miért, mikor?

Boka László (irodalomtörténész, Irodalomtudományi Intézet): „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó versemben” – Versnyelv és dalszöveg a huszadik században és azután...”

Hartay Csaba (író, költő, gazdálkodó, Szarvas): Irodalom nélkül besavanyodott alakká váltam volna már

április 13. kedd 19 óra: Nyelvi kérdezz-felelek

Minya Károly és **Pölcz Ádám** válaszol – a nyelvi kérdések feltehetőek az iroda@e-nyelv.hu címen és élőben is

április 14. szerda 19 óra: Magyaróra-fórum

Balázs Géza felelős szerkesztő, **Blankó Miklós** szerkesztőségi tag, **Hadikné Végh Katalin** és **Terdikné Takács Szilvia** magyartanárok pódiumbeszélgetése

április 15. csütörtök 19 óra: A Magyar Nyelv Múzeuma

A széphalmi Magyar Nyelv Múzeumának megújított kiállításában **Nyíri Péter** igazgató tart online tárlatvezetést

április 16. péntek 19 óra: Miért olvasunk verset?

Mészáros Márton pódiumbeszélgetése költőinkkel-íróinkkal

április 17. szombat 19 óra: A nyilvánosság nyelve

Pódiumbeszélgetés **Balázs Géza** nyelvessel, **Dunai Mónika** országgyűlési képviselővel, **Constantinoviits Milán** újságíróval és **Rangos Katalin** szerkesztővel

április 18. vasárnap 19 óra:

Költészet a zenében – magyar szemmel

Erdős Róbert operaénekes estje (zongorán kíséri: **Harazdy Miklós**, közreműködik: **Blankó Miklós**, **Cservénka Judit**)

netes nyelvi jelenségek a diákok percepciójában – Szabó Roland: Irodalomóra offline és online teretek között... és egy példa Nemes Nagy Ágnes Között című költeményének tanításáról is – Távoktatás – de hogyan? Misley Helga és Mohay Domonkos, a Tanár lesznek! Hallgatói Műhely létrehozói válaszolnak Birtalan Andrea kérdéseire – Juhász Zoltán András: Magyartanítás és internet – Laczkó Eszter: Ovidius Átváltozások című művének tanítása a kilencedik évfolyamon – Réti Júlia: Lehetőségek az irodalomórán az online oktatás alatt – Az EDU&FUN-ról mesélt Tisza Géza Blankó Miklósnak – Parapatics Andrea: Mindennapi nyelvjárásunk – Én így tanítom... digitálisan a magyart (Blankó Miklós körkérdése) – Sötétben tapogatózva haladtunk. Fábrián László és Pintér Borbála magyartanárokkal Mészáros Márton beszélget – Constantinoviits Milán András: Laposföldtől a sumér ősig – avagy hogyan tanítsuk a nyelvromkosságot? – Tuba Márta: A tanulási eredmények gyakorlati alkalmazása a középiskolában – Minya Károly: Fialatok és hazafiak. A kommunikációban csak anyanyelvemen tudok szárnyalni. A nyelv a fegyverem, a váram, a barátom – Hangalakok. Juhász Zoltán beszélgetése Vissi Barnabás zongoraművésszel és Kozák Bence orgonaművésszel – Kacag az osztály (Vízkeleti Szilveszter összeállítása). A Magyaróra 2021. évi további számai: Régi magyar irodalom (május), Nyelvhelyesség (szeptember), Gyermekek és ifjúsági irodalom (november).

Édes Anyanyelvünk, Magyaróra

Az Anyanyelvapolók Szövetségének lapjai (Édes Anyanyelvünk, Magyaróra) előfizethetők a postahivatalokban. Az Édes Anyanyelvünk és a szövetség tagjai tagdíjfizetésük időtartamában a megjelenés napján címükön megkapják. A szerkesztőség visszamenőleg nem tudja biztosítani a lapot. Tagdíj: 2000 Ft/év. Az ASZ számlaszám: 11705008-20132015. A tagsággal, lapterjesztéssel kapcsolatos ügyekben az ASZ irodavezetője illetékes: kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu. A Magyaróra címe: magyarora.folyoirat@gmail.com. 2020. évi személyi jövedelemadójuk 1%-ának felajánlásakor gondoljanak az Anyanyelvapolók Szövetségére. Adószámunk: 19663155-1-41.

A Hírek – tudósítások rovatba szánt információkat kérjük a következő címre küldeni: balazs.geza@gmail.com.

Legelőször is 2020. évi 5. számunk rejtvényeinek helyes megfejtését közöljük.

I. Megszöktek a magánhangzók. 1. Muris. 2. Mérés. 3. Maros. 4. Mars. 5. Máriás. 6. Máris. 7. Marós. 8. Morus. 9. Marás. 10. Ámoros. Erre több hibás megoldás is érkezett, de közülük az ámorias formát is elfogadtuk.

II. Hétszer hét. 1. Kabinet. 2. Kartács. 3. Mélabús. 4. Komorna. 5. Szemcse. 6. Stressz. 7. Szárca.

III. Foglalkozások. 1. Kád + nos > Kondás. 2. Ont + ács > Tancos. 3. Köz + evő > Kövező. 4. Tar + ács > Csatár. 5. Ház + sok > Kohász. 6. Űző + vet > Tűzevő. 7. Kör + mén > Mérnök. 8. Géz + rés > Régész. 9. Tok + óta > Oktató. 10. Hét + vád > Hátvéd.

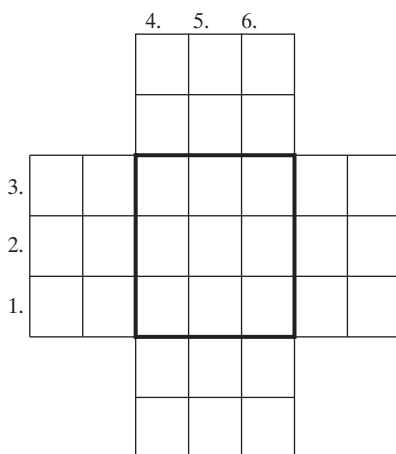
IV. Szójátékos csattanó. Hiú ábrándokat akarok kergetni!

Megfejtőink közül ezúttal a következőknek kedvezett a szerencse, azaz nyerték el jutalmul Kemény Gábornak Tanuljunk magyarul is! című, a Tinta Könyvkiadónál megjelent könyvét: Búcsú-Martonos Gizella, Veszprém (8200); Drotárcsik Edit, Budapest (1119); Fábián György, Csongrád (6640); Horváthné dr. Bernáth Rózsa, Esztergom (2500); Jávör Gellért, Budaörs (2040); Mravikné Oravecz Ágota, Balassagyarmat (2660); Mersitz Ilona, Vecsés (2220); Novák Gyula, Budapest (1112); Radnóti Léda, Pécs (7632); Sömenek Eszter, Szentgotthárd (9970).

A Pontozó új feladványai

I. Szélmalom. A szélmalom vitorlájára emlékeztető ábra kitöltéséhez olvasóinknak hat meghatározásra kell válaszolniuk. Az első hármat nyugat felől fújja felénk a szél, a következő hármat északról. Helyes megfejtés esetén a középben levő négyzet kilenc betűjéből a világhírű író, Verne Gyula egyik regényének címe olvasható össze. Olvasóink a meghatározásokra adott helyes válaszokért 1-1, a könyv címéért pedig 9, összesen tehát 15 pontot szerezhetnek.

1. Sértő szándékkal úrnak nevező:
2. A szovjet haláltáborokat megjáró:
3. Eljuttat hozzá:
4. Asztalosmunkát végző:
5. Ácsingózik:
6. Menekülési irány puhatestűeknek (!):

II. Hétszer hét. Ha olvasóink helyesen válaszolnak a meghatározásokra, akkor a rejtvényből két ugyanabban az évben elhunyt Nobel-díjas író családnevét varázsolhatják elő. Az egyiket a kitöltött ábra bal felső négyzetétől a jobb alsóig olvashatják össze átlósan, a másikat pedig a sorok átrendezése után a jobb felső négyzettől a bal alsó négyzig találják meg. A meghatározásokra adott minden szóért 1-1 pont, az átlókból kiolvashatókért pedig 5-5 pont jár, összesen tehát 17. Megfejtésük ellenőrzésére az internet Google-programjába érdemes beírni ezt: Irodalmi Nobel-díjasok.

1. Keleties, jobbra támlátlan heverő:
2. Ludwig van Beethoven operája:
3. Az a fél, aki ellen valaki keresetet indít:
4. A Konstantin magyarítására alkotott férfinév:
5. Arra a helyre szállít vagy kísér:
6. Az USA egyik déli-délnyugati tagállama:
7. Egyszemélyes jelenet egy drámai műben:

III. Dicsérni jó! Másokat (külsőjüket, eredményeiket) dicsérni, jót, szépet mondani róluk valóban jó és dicséretre méltó, természetesen csak akkor, ha ezt őszintén tesszük. Anagrammarejtvényünkben municióként tíz dicsérő jelzöt nyújtunk át megfejtőinknek. Ha a bal oldali kérdéspárokra helyesen felelnek, mégpedig mindig egy-egy négy betűjegyű álló szóval, akkor a jobb oldali meghatározásokra a kapott betűk együtteséből mindenütt egy dicsérő jelzöt rakhatnak össze. Mivel rejtvényünkben tízszer kell három-három kérdésre felelni, azaz összesen harmincra, az értük járó pontok száma is 30.

1. Fehér építőanyag:
Gondoz:	Gyönyörűséges:
2. A citrusfélék közé tartozó gyümölcs:
Aki kétszer fárad (!):	Tisztelt, kiváló:
3. Szemcsékké fagyott, jégszerű csapadék:
Műanyagból sajtolt, közkedvelt játék:	Megkapó, szemrevaló:
4. Jó alakú, csinos:
Annyi, amennyi szükséges:	Csodálatos, egyedülálló (íz, kilátás):
5. Gallyat metsz:
Beleegyező válasz:	Fizetni se kell érte!:
6. Kebel:
Világos lószín:	Jóleső, melengető:
7. Gabonafélék magja:
Maróan gúnyos:	Csodás:
8. Böllért hív:
Francia kártyával üzött játék:	Boldog, boldogító:
9. Szárazföld vízzel határos része:
Kihalt iráni nyelv:	Rendkívüli, példa nélkül álló:
10. Kannából töltő:
Valahova irányít, eljuttat:	Ragyogó, örömtől sugárzó:

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül Az eladó poénja című, túldoldali rejtvény csattanóját kell beküldeniük. Értéke 25 pont.

A közzétett rejtvények együttes értéke 87 pont, de a sorolásban való részvételhez 70 pont is elég. A feladványok megfejtését **2021. június 1-jéig** várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest, Károlyi u. 16. (1053), vagy a rovat vezetőjének címére: gretsyl@t-online.hu Minden olvasónak jó szórakozást és sikeres megfejtést kívánnak a feladványok készítői:

Grétsy László (I., III.), Schmidt János (IV.), Varga István (II.)

Szójátékos csattanó

TERELŐ- KUTYA	A VICC POÉNJÁ	VONATRA SZÁLLÓ CIPELI	RÉTI FÜ- VET HA- RAPDÁL	VAY ...; HAZAI KOMIKA VOLT	AZ ELADÓ POÉNJÁ – Elnézést, felpróbálhat- nám azt a virágmintás ruhát ott a kirakatban? (A választ lásd az ábrá- ban!)				
BECE- VETUSI									
TÁPLÁLÓ LEVES									
DERESE- DÓ HAJÚ									
TÁVOLI ELŐD									
MOND VALAMIT									
ÉS, LATINUL									
ÖTSZÖR HATSZÁZ									
KELET, RÖVIDEN									
RÉGI NŐI ÉKSZER									
ÜRES LAKI!									
... NÁDOR; ERKELE OPERA- HÓSE									
ITTRIUM									
FRANCIA AUTÓK JELZÉSE									
BEHORUSZ									
MÉTER, RÖVIDEN									
RÉGI EREDETŰ FÉRFINEV									
MÁRVÁNY MINTÁ- ZATA									
HÁRÍT A KAPUS									
AZ ALU- MÍNÍUM VEGYJELE									
SZABÓ LŐRINC FUVOLÁS MADARA!									
PORTU- GÁL AUTÓK JELZÉSE									
TÜZES TÁNCOT JÁR									
LITER									
AZ IPOLY- BA ÖMLŐ PATAK									
BÓR									
FÉL HÓ!									
KOPOL- TYUS ÁLLAT									

Új szavak, kifejezések (114.)

Nem szótározott szavak tárháza

chatbot – olyan fejlett szoftver, amely képes az emberihez rendkívül hasonló beszélgetésre, és interaktív kommunikációra valós személy beavatkozása nélkül. Magy.: Előnyük, hogy egyszerre képesek kiszolgálni korlátlan számú ügyfelet, és képesek a „tanulásra”. Vannak olyan fejlett rendszerek, amelyek emberi szófordulataik és széles tudásuk miatt helyettesíthetik a valós emberek munkáját, úgy, hogy a társalgó félnek fel sem tűnik, hogy nem egy hús-vér emberrel beszél. Pl. *NERfluenszerek* versus *Gyurcsány-bot*: politikai harc a közösségi médiában (24.hu)

cselekvésgörccs – túlhajtott (eredményre nem vezető) cselekvéskényszer. Csermely Péter (Korunk, 2012) kifejezése: „A cselekvéskényszer túlhajtott érzete azonban a valódi megoldás helyett nagyon gyakran csak reflexzerű cselekvéseket eredményez. Ezt az állapotot a továbbiakban *cselekvésgörccs*nek fogom hívni. A cselekvésgörccs szélsőséges esete a cselekvéspánik.”

dzsoggol 1. szikkp

fenntartható felzárkózás – a fejlett országokhoz való folyamatos gazdasági-társadalmi felzárkózás megnevezése. Példa: „Nehezményezi a jegybankelnök azt is, hogy a *fenntartható felzárkózás* szóösszetétel Magyarországon még nem ismert, mivel hiánya – mint írta – önmagában is fékezi mindenki sikerét” (Matolcsy György a siker nyelvéről, infostart.hu).

fényudvar – a *lichthof* (nem elterjedt) magyarítása

flexel – gyorsan csinál valamit

fullos – jó, tökéletes, tetszetős

fülfereg – fülbe mászó, ösztönösen ismételt („beragadt”) dallam; a ném. *Ohrwurm*, ang. *earworm* magyarítása. Példa: „Majdnem mindenkinek szuverén *fülférge* van” (index.hu). Lásd még: *dallamtapadás*

influenszer (influencer) – a közösségi médiában hírnevet szerzett tartalomalkotó, aki népszerűségéből adódóan befolyásolni képes a követőit akár véleményformálás, akár fogyasztói viselkedés tekintetében

joló – 1. *yolo*

kiberbűnözés – informatikai eszközökkel (főleg az interneten) végrehajtott bűncselekmény (csalás)

kioffol – visszautasít, kihagy, kirak

offol – beszél, beszólogat

offos – olyan, akit nem kedvelnek, akiben csalódtak

szájrongy – maszk

szikkp – korábban: a kocogás egyik fajtája (a másik fajtája a *dzsoggolás*); új jelentése: átugrik, kihagy. Példa: Ezt a matekórát én *szikkpelem*; A számot *szikkpelem*. Megj.: az angol *skip* (ugrás) szóból ered, és az internet terjesztette el. Annyit tesz: átugrani, tehát kihagyni valamit.

szómágnés – (különösen a politikai kommunikációban, reklámvilágban alkalmazott) mágikus erejű szó, kifejezés. Példa: „ha nincs szó, *szómágnés*, akkor nem képes megszületni a hozzá tartozó valóság.” (infostart.hu)

techcég – (info)technológiai vállalat

yolo (joló) – az angol *You Only Live Once* (Egyszer élünk!) magyar megfelelője. Magy.: Kifogásként is lehet használni egy elkövetett hiba után.

A rovat 1998–2015. közötti teljes anyaga megtalálható az Új magyar szavak szótára című kiadványban (IKU-tár). Kapható: www.e-nyelv.hu/könyvesbolt. A 2016–2020. közötti szótár hamarosan megjelenik a Jelentés a magyar nyelvről (2016–2020) című kötetben.

B. G.

balazs.geza@gmail.com

Kérdések és válaszok

Hogyan írandó: gízai nagy piramis, gízai Nagy piramis vagy gízai Nagy Piramis; rosette-i kő vagy Rosette-i kő?

A piramis tulajdonneve Kheopsz- vagy Hufu-piramis (a fáraó neve után). A gízai nagy piramis gyűjtőnévként szolgál a másik két nagy piramissal (Menkaure-piramis, Khefrén-piramis) egyetemben, így köznévi értelme miatt erre nem alkalmazzuk a nagybetűs írásmódot.

A másik esetben a helyes írásmód: rosette-i kő (MHSz. 460).

Hogyan kell helyesen írni a Facebook-marketing és -hirdetéskezelő képzés kifejezést?

A javasolt írásmód: Facebook-marketing- és -hirdetéskezelő képzés.

Hogyan írjuk: a hónap érdeme vagy a hónap érme? Melyik a helyes?

A Nyelvművelő kézikönyvtár (2005: 152) szerint az érme jelentése: kitüntetés, díj, jutalmazás jeléül adományozott, rendszerint kerek vagy díszes jelvény vagy plasztikai alkotás (emlék-érme, olimpiai aranyérem, vitézségi érme). Ez tehát a numizmatikai használat. Ennek egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakja az érme. Az érme jelentése tőszóként ezzel szemben pénzdarab (tízforintos érme, telefonérme). Ennek egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakja az érméje.

Milyen kezdőbetűvel kell írni az optimist szót? Az interneten szinte mindenütt nagy kezdőbetűvel látom, de igazából ez nem egy hajó neve (mint pl. Sellő, Trombitás, Apa hajója stb.), hanem inkább egy hajótípusé, a legkisebb vitorlást hívják így. Ha tulajdonnév is, véleményem szerint elindult a köznevelés útján, hiszen gyakran hallunk ilyen és ehhez hasonló mondatokat: Hiányzik egy optimist, ki vitte el? Egy optimistben kezdtem a pályafutásomat. Milyen helyesírást javasolnak az utóbbi esetekre?

Minden ehhez hasonló, tulajdonnévből köznevelésű kifejezésünk egy folyamaton megy át, minél gyakoribb és közkeletűbb a használata, annál gyorsabban megy végbe a kis kezdőbetűs írásmódra való áttérés, az átmeneti időszakban pedig mindkét írásmód elfogadható. A folyamat vége nyilván ez esetben is a kis kezdőbetűs írás általánossá válása lesz. Határozatlan névelővel történő használat esetében már most is inkább a kis kezdőbetűs írásmódot javasolhatjuk: Egy optimistben kezdtem a pályafutásomat.

Az ide + hurcoltakat szerkezet helyesírását szeretném megkérdezni az alábbi mondatban: Lágerbe vitték az ide hurcoltakat. Az ide igeikötőnek tekinthető? Itt a hurcoltak melléknévi igenév vagy főnév?

A szöveggörnyezettől függően helyes az ide járnak vagy az idejárnak. A különírás azt fejezi ki, hogy az ide nyomatékos rámutatás: ide járnak a gyerekek iskolába (nem pedig oda, a szomszéd utcába). Ha a közlésben nincs ilyen hangsúly, akkor az ide igeikötő, egybeírjuk: idejárnak a gyerekek iskolába. Hogy

A nap 24 órájában elérhető a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda ingyenes tanácsadása. A kérdést a www.e-nyelv.hu honlapon lehet föltenni. Az ügyeletes tanácsadó igyekszik minél hamarabb válaszolni. A honlapon csaknem 30.000 korábbi kérdés-válasz kereshető, tekinthető meg. Jelenlegi tanácsadók: Balázs Géza, Barta Éva, Bincze Diána, Blankó Miklós, Borszik Adrienn, Deák-Takács Szilvia, Dede Éva, Kalcics Ildikó, Kötis Nikolett, Minya Károly, Pölcz Ádám. Információ: iroda@e-nyelv.hu, telefon: 30-318-9666.

melyik változat illik a szövegbe, az tehát a közlő döntése. Ebben a mondatban inkább igeikötőnek tekinthető: idehurcoltakat. A befejezett melléknévi igenév aktuális szófajváltással itt főnév.

A zárvatartás írásmódját illető szabályváltozás vonatkozik-e arra az esetre is, ha pl. a hatóság rendeli el a baromfik zárva + tartását?

A zárvatartás az 'üzemen kívüli idő' jelentésben van egybeírva, az egyéb zárva (bezárva) tartás különírandó: A hatóság rendeli el a baromfik zárva tartását.

Az a kifejezés, hogy rám bízottakat egy olyan szószerkezetben, hogy „szeretni a rám bízottakat”, milyen szabály alapján írjuk külön?

A személyes névmás ragos alakjait külön kell írni, vö. rám figyel, rád kiáltott (MHSz. 468). A helyes írásmód: szeretni a rám bízottakat.

Estefelé, éjfél felé – nem értem, mi az oka az írásmód különbségének. Hajnal felé vagy hajnalfelé?

Estefelé elindultak. Ebben körülbelüli időpontot jelöl. De: az este felé közeledve elindultak (MHSz. 145). Ugyanígy értelmezendő a hajnalfelé és a hajnal felé is.

A kísértetjárás az MHSz.-ben egybe van írva. Hogyan írjuk azt, hogy kísértetjárta?

Az alanyos szókapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól. Ide sorolható a kísértet járta, szél marta, víz koptatta, migráció okozta szerkezetes alanyi alárendelő szószerkezet. Ha azonban a tagok együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének együttese, akkor egybeírjuk őket, pl. botcsinálta (= képzettség nélküli) (MHSz. 105). A kialakult szokást megtartva jelentésváltozás nélkül is egybeírjuk több alanyos kapcsolat tagjait, pl. dércsípte (uo. 114). A kísértetjárás jelöletlen határozós összetétel. Az alanyos alárendelések esetében az igei igenévi alaptagú összetételeket főképpen a hagyomány hozta létre, tehát a lexikalizálódott alakokat a kialakult írásszokás szerint kell egybeírni. Ez azonban olyan szabály, amelyet nem lehet következetesen érvényesíteni.

Mit jelent: nyunyóka?

A nyunyóka nem szótározott szó, több jelentése közül a leggyakoribb: a gyermek alvókája; másként: a gyerekek kedvenc rongya, plüssfigurája. Olyan dolog, ami nélkül nem hajlandó kimozdulni a szobájából. Csak úgy képes elaludni, ha az a kezében van.

Mit jelent: bevéd?

Az internetes portálokon tájékozódva a szöveggörnyezet figyelembevételével a szó jelentése: megvéd. Azonban az utóbbi időben elterjedő be- igeikötős igéknek gyakran szerteágazó lehet a jelentése. Pl. a kapus olyan gólt, potya gólt kap, amelyet kivédhetett volna.

Egy regényben az emberségesség szót olvasva felmerült bennem, hogy helyes-e ez a szóalak. „Sikerül teljesen kiirtania az emberségességet a világból.” Én inkább az emberség szót használnám ebben a mondatban.

Ha a főnévből képzett melléknévet újra főnévvé képezzük, és a származék jelentése ugyanaz, akkor főlösleges. De a legtöbb esetben jelentéskülönbség jön létre: sík-ság, sík-osság, igaz-ság, igazság-osság, nevet-ség, nevet-ség-esség. Az ember-ség és ember-ség-esség között is jelentéskülönbség látszik kialakulni.

Miért nevezik házásoknak a megházasodott embereket? Miért szerepel a ház szó az elnevezésükben?

A ház főnévből képzett házass [1416 u.] 'házzal rendelkező' melléknév konkrét jelentésének elvonttá válása igen korán bekövetkeztetett, és azzal függ össze, hogy az új pár új házba költözött. Gyakori származékai a házasság [1416 u.], a házasulandó [1474], a házasít [1507], a házasul [1513] és a házasodik [1550] (Zaicz Gábor: Etimológiai szótár).

Összeállította: Minya Károly

